1 BIBLIOTEKA „KULTURA“ 1

VLADIMIR ILJIČ

IMPERIJALIZAM

ZAGREB 1940.

1 BIBLIOTEKA „KULTURA“ 1

VLADIMIR ILJIČ

IMPERIJALIZAM

KAO NAJVIŠI STADIJ KAPITALIZMA

ZAGREB 1940.

TISKARA C. ALBRECHT (P. ACINGER) ZAGREB, RADIĆEVA UL. 26

Ovo djelo, koje sadržava jedno od najvećih naučnih otkrića posljednjeg vremena, već je dvaput izašlo u našem prevodu. Oba ta prevoda su loša i netočna, pa smo zato ovu knjižicu, bez koje se ne mogu razumjeti savremeni događaji, ponova preveli sa ruskog originala. Prevođeno je po izdanju Gosizdata (Dješevaja biblioteka) od 1930 g. Izostavljen je predgovor izdavača i piščev predgovor francuskom i njemačkom izdanju (1920 g.).

Prevodilac

Predgovor

Brošuru, koja se sada nudi pažnji čitaoca, napisao sam u proljeće godine 1916 u Zürichu. Razumije se da sam pod tamošnjim uslovima rada morao trpjeti izvjesnu oskudicu u francuskoj i engleskoj literaturi i vrlo veliku u ruskoj literaturi. Pa ipak sam glavno englesko djelo o imperijalizmu, knjigu J. A. Hobsona, iskoristio s onom pažnjom koju to djelo, po mom uvjerenju, zaslužuje.

Brošura je pisana s obzirom na carsku cenzuru. Zbog toga sam bio prinuđen, da se ne samo najstrožije ograničim na isključivo teoretsku — osobito ekonomsku — analizu, nego i da neophodne malobrojne primjedbe koje se tiču politike formuliram, s najvećim oprezom, nagovještajima i onim ezopskim — prokletim ezopskim — jezikom, kojim su se pod carizmom morali služiti svi revolucionari, kada su se laćali pera, da pišu »legalna« djela.

Teško je sada, u danima slobode, ponova čitati ona mjesta brošure, koja su zbog carske cenzure iznakažena, prigušena, stisnuta željeznim kliještima. O tome da je imperijalizam predvečerje socijalističke revolucije, o tome da je socijal-šovinizam (socijalizam na riječima, šovinizam na djelu) potpuna izdaja socijalizma, potpuno prelaženje na stranu buržoazije, da je taj rascjep radničkog pokreta u vezi s objektivnim uslovima imperijalizma i t. d. — morao sam govoriti jezikom »roba«, pa sam prinuđen da čitaoca, koga to pitanje interesira, uputim na ponovno izdanje mojih članaka pisanih u inozemstvu godine 1914—17, koje će naskoro izaći. Naročito treba istaknuti jedno mjesto na strani 119—120, da bi u obliku, koji može proći cenzuru objasnio čitaocu, kako besramno lažu kapitalisti i socijalšovinisti koji su prešli na njihovu stranu (protiv kojih se tako nedosljedno bori Kautsky) u pitanju

aneksija, kako besramno prikrivaju aneksije svojih kapitalista, morao sam da uzmem primjer... Japana! Pažljiv čitalac lako će mjesto Japana uzeti — Rusiju, a mjesto Koreje — Finsku, Poljsku, Kurlandiju, Ukrajinu, Hivu, Buharu, Estonsku i druge zemlje koje nisu nastanjene Velikorusima.

Mislim da se mogu nadati, da će moja brošura pomoći razumijevanju osnovnog ekonomskog pitanja, bez čijeg je proučavanja nemoguće išta shvatiti u ocjenjivanju savremenog rata i savremene politike, naime: pitanja ekonomske bitnosti imperijalizma.

Petrograd
26 aprila 1917 godine. *Pisac*

Posljednjih 15—20 godina, osobito poslije španjolsko-američkog (1898) i englesko-burskog (1899—1902) rata ekonomska ,a isto tako i politička, literatura staroga i novoga svijeta sve se češće i češće zaustavlja na pojmu »imperijalizam«, kad hoće da karakterizira epohu koju preživljavamo. Godine 1902 u Londonu i New Yorku ugledalo je svijeta djelo engleskog ekonomiste J. A. Hobsona: »Imperijalizam«. Pisac, koji stoji na stanovištu buržoaskog socijal-reformizma i pacifizma — istovrsnog u bitnosti sa sadašnjom pozicijom bivšega marksiste K. Kautskog, — dao je vrlo dobar i podroban opis osnovnih ekonomskih i političkih osobina imperijalizma. Godine 1910 u Beču je izašlo djelo austrijskoga marksiste Rudolfa Hilferdinga: »Financijski kapital« (ruski prijevod: Moskva, 1912). Bez obzira na pogrešku pisca u pitanju teorije novca i na izvjesnu sklonost da se marksizam izmiri s opotunizmom, to djelo samo po sebi predstavlja dragocjenu teoretsku analizu »najnovije faze u razvoju kapitalizma« — tako glasi podnaslov Hilferdingove knjige. Ono što se posljednjih godina govorilo o imperijalizmu — osobito u ogromnom broju članak u vezi s tom temom po časopisima i novinama, a također i u rezolucijama, na primjer Chemnitzkog i Baselskog kongresa, održanih u jesen 1912 godine — u bitnosti jedva da prelazi krug ideja ,izloženih ili, točnije, rezimiranih kod obojice spomenutih pisaca...

Pokušat ćemo dalje da ukratko izložimo, u što je moguće popularnijem obliku, vezu i međusobni odnos **osnovnih** ekonomskih osobina imperijalizma. Ne možemo se zaustaviti na neekonomskoj strani toga pitanja, pa ma koliko to ona zasluživala. Pozivanje na literaturu i druge primjedbe, koje ne bi interesirale sve čitaoce, dat ćemo na kraju brošure.[1]

[1] U našem izdanju date su pod tekstom. Pr. pr.

I.

Koncentracija proizvodnje i monopoli

Ogroman porast industrije i neobično brz proces koncentracije proizvodnje u sve krupnija poduzeća postaje jednom od najkarakterističnijih odlika kapitalizma. Najpotpunije i najtočnije podatke o tom procesu daju nam savremene industrijske statistike.

U Njemačkoj je na primjer na svaku hiljadu industrijskih poduzeća dolazilo krupnih, to jest onih koja imaju više od 50 najamnih radnika, 1882 godine 3; 1885 godine 6 i 1907 godine 9 poduzeća. Na njih je otpadalo od svake stotine radnika 22, 30 i 37. Ali koncentracija proizvodnje mnogo je jača nego koncentracija radnika, budući da je rad u krupnim poduzećima mnogo produktivniji. To nam pokazuju podatci o parnim mašinama i o električnim motorima. Ako uzmemo ono što se u Njemačkoj naziva industrijom u širem smislu, to jest uključivši i trgovinu i promet i t. d., dobit ćemo slijedeću sliku. Krupnih poduzeća ima 30.588 od 3.265.623, to jest u svemu 0,9%. U njima je radnika 5,7 milijuna od 14,4 mil., to jest 39,4%; parnih konjskih snaga 6,6 mil. od 8,8 mil., to jest 75,3%; električnih 1,2 mil. kilovata od 1,5 mil., to jest 77,2%.

Manje od jednog stotog dijela poduzeća imaju v i š e od 3/4 ukupne količine parne i električne snage! Na 2,97 mil. sitnih (do pet najamnih radnika) poduzeća, koja čine 91% ukupnog broja poduzeća, dolazi svega 7% parne i električne snage! Desetci hiljada najkrupnijih poduzeća su sve; milijuni sitnih — ništa.

U Njemačkoj je godine 1907 bilo 586 poduzeća koja imaju hiljadu i više radnika. U njima je radio skoro d e s e t i dio (1,38 mil.) ukupnog broja radnika i skoro treći dio (32%) ukupne količine parne i električne snage.[2] Novčani kapital i banke, kao što ćemo vidjeti, čine tu prevagu šačice najkrupnijih poduzeća još razornijom i to u doslovnom značenju te riječi, to jest milijuni sitnih, srednjih, pa čak dijelom i krupnih »vlasnika« u stvari se nalaze u potpunom ropstvu nekoliko stotina milijunaša-financijera.

U drugoj razvijenoj zemlji savremenog kapitalizma, u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, još je silniji porast koncentracije proizvodnje. Tamo statistika uzima industriju u užem smislu riječi i grupira poduzeća po veličini vrijednosti gotovog produkta. Godine 1904, najkrupnijih poduzeća s proizvodnjom od jednog milijuna dolara i više bilo je 1900 (od 216.180, to jest 0,9%). U njima je bilo 1,4 mil. radnika (od 5,5 mil.; to jest 25,6%) a vrijednost proizvoda je iznosila 5,6 milijardi (od 14,8 milijardi, to jest 38%). Poslije 5 godina, godine 1909 imamo odgovarajuće brojke: 3060 poduzeća (od 268.491—1,1%) s 2,0 mil. radnika (od 6,6—30,5%) i sa 9,0 milijardi proizvodene vrijednosti (od 20,7 milijarda — 43,8%).[3]

Skoro polovina cijele proizvodnje svih poduzeća zemlje nalazi se u rukama jednog s t o t o g d i j e l a ukupnog broja poduzeća! I te tri hiljade gigantskih poduzeća obuhvaćaju 268 industrijskih grana. Otuda je jasno da koncentracija, može se reći, na izvjesnom stupnju svoga razvoja, dovodi sama od sebe skoro sasvim do monopola. Jer se nekoliko desetaka gigantskih poduzeća lako može međusobno sporazumjeti, a s druge strane otežavanje konkurencije, tendencija prema monopolu rađa se upravo zbog velikog opsega poduzeća. To pretvaranje konkurencije u monopol jedna je od najvažnijih pojava, — ako ne najvažnija — u ekonomici najnovijeg kapitalizma, pa je neophodno potrebno da se na tome duže zadržimo. Ali najprije treba da uklonimo jedan mogući nesporazum.

Američka statistika veli: 3.000 gigantskih poduzeća u 250 industrijskih grana. Kao da na svaku granu dolazi po dvanaest poduzeća najvećega opsega.

Ali nije tako. Ne postoje u svakoj industrijskoj grani krupna poduzeća; a s druge strane, neobično važna osobina kapitalizma, koji je dostigao najviši stupanj razvoja, predstavlja tako zvana k o m b i n a c i j a, to jest sjedinjenje raznih industrijskih grana u jednom poduzeću, grana koje predstavljaju bilo sukcesivne stepene prerade sirovina (na primjer talenje željeza iz rude i preradivanje željeza u čelik i poslije možda proizvodnja ovih ili

[2] Brojke prema »Annalen des Deutschen Reichs«, 1911

[3] »Statistical Abstract of the United States«, 1912, str. 202.

onih gotovih produkata od čelika) bilo da jedna prema drugoj igraju pomoćnu ulogu (na primjer preradivanje otpadaka ili sporednih produkata, proizvodnja predmeta za pakovanje itd.).

Kombinacija, — piše Hilferding, — izjednačava razlike konjunkture i zato kombiniranom poduzeću osigurava stalnu stopu profita. Drugo, kombinacija dovodi do odstranjenja trgovine. Treće, ona omogućava tehnička usavršavanja, pa prema tome donosi više profita u usporedbi s »čistim« (t. j. nekombiniranim) poduzećima. Četvrto, ona pojačava poziciju kombiniranog poduzeća u odnosu prema »čistom«, jača ga u konkurentskoj borbi za vrijeme snažne depresije (zastoja poslova, krize), kada cijene sirovina stoje niže od cijena fabrikata.[4]

Njemački buržoaski ekonomist Heymann, koji je posvetio naročito djelo opisivanju »mješovitih«, t. j. kombiniranih poduzeća u njemačkoj željeznoj industriji, kaže:

»Čista poduzeća propadaju, pod udarcem visokih cijena materijala i niskih cijena gotovih proizvoda.«

Dobija se slijedeća slika:

»Ostale su, s jedne strane, krupne kompanije kamenog ugljena, koje proizvode nekoliko milijuna tona ugljena, čvrsto organizirane u svome sindikatu kamenog ugljena; a onda s njima tijesno povezane velike ljevaonice čelika sa svojim čeličnim sindikatom. Ta gigantska poduzeća koja proizvode godišnje 400.000 tona čelika, koja izvlače ogromne količine rude i kamenog ugljena, koja proizvode gotove produkte od čelika, u kojima radi 10.000 radnika, koji žive po kasarnama tvorničkih naselja, koja imaju gdjekad i vlastite željeznice i luke, — to su tipični predstavnici njemačke željezne industrije. I koncentracija napreduje sve više i više. Pojedina poduzeća postaju sve krupnija; sve veći broj jedne te iste industrijske grane ili raznih industrijskih grana ujedinjuju se u gigantska poduzeća, koja se oslanjaju na pola tuceta berlinskih banaka i kojima te banke upravljaju. U pogledu njemačke rudarske industrije točno je potvrđena ispravnost učenja Karla Marksa o koncentraciji; istina, to se odnosi na zemlju u kojoj je industrija zaštićena zaštitnim carinama i prevoznim tarifama. Rudarska industrija Njemačke sazrela je za eksproprijaciju«.[5]

---

[4] R. Hilferding: »Financijski kapital«.

[5] Hans Gideon Heymann: »Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe«, Stuttgart 1904, Str. 256, 278.

Do takvog je zaključka morao doći ovaj izuzetno savjestan buržoaski ekonomist. Treba primjetiti da on donekle Njemačku smatra iznimkom, zbog toga što je njezina industrija zaštićena visokim zaštitnim carinama. Ali ta okolnost može samo da ubrza koncentraciju i stvaranje monopolističkih saveza poduzetnika, kartela, sindikata i t. d. Neobično je važno da u zemlji slobodne trgovine, Engleskoj, koncentracija t a k o đ e r dovodi do monopola, iako nešto kasnije i možda u drugom obliku. Evo šta piše profesor Hermann Levy u specijalnoj studiji o »Monopolima, kartelima i trustovima«, prema podatcima o ekonomskom razvoju Velike Britanije:

»U Velikoj Britaniji, upravo veliki opseg poduzeća i njihov visok tehnički nivo nose u sebi tendenciju prema monopolu. S jedne strane, koncentracija je dovela do toga, da se na poduzeće moraju trošiti ogromne sume kapitala; zato se, prema tome, pred nova poduzeća stavljaju sve veći zahtjevi u pogledu potrebnog kapitala i time se otežava njihovo pojavljivanje. A s druge strane (i mi tu točku smatramo važnijom), svako novo poduzeće koje hoće da bude na nivou gigantskih poduzeća, stvorenih koncentracijom mora da proizvodi tako ogromno obilje produkata, da se mogu prodati s profitom samo ako se neobično poveća potražnja, a u protivnom slučaju to obilje produkata snizuje cijene do nivoa, koji nije povoljan za novo poduzeće, ni za monopolističke saveze.« U Engleskoj monopolistički savezi poduzetnika, karteli i trustovi većim dijelom nastaju — za razliku od drugih zemalja, u kojima zaštitne carine olakšavaju karteliranje, — samo kada se broj glavnih konkurentskih poduzeća svede na »kakvih dvadesetak«. »Ovdje se kristalno jasno vidi upliv koncentracije na postanak monopola i krupne industrije.«[6]

Prije pola vijeka, kada je Marx pisao svoj »Kapital«, većina ekomomista smatrala je slobodnu konkurenciju »prirodnim zakonom«. Službena nauka pokušala je da sporazumnom šutnjom ubije Marxovo djelo u kome se teoretskom i historijskom analizom dokazuje, da slobodna konkurencija rađa koncentraciju proizvodnje, a ta koncentracija na izvjesnom stupnju svoga razvoja dovodi do monopola. Sada je monopol postao činjenica. Ekonomisti pišu čitava brda knjiga opisujući pojedine pojave monopola i produžujući da u koru viču u sav glas kako je

---

[6] Hermann Levy: »Monopole, Kartelle und Trusts«, Jena 1909, str. 286, 290, 298.

»Marksizam opovrgnut«. Ali činjenice su — tvrdoglave, kako veli engleska poslovica i s njima se hoćeš-nećeš mora računati. Činjenice pokazuju, da su razlikama između pojedinih kapitalističkih zemalja, na primjer u pogledu protekcionizma ili slobodne trgovine, uvjetovane samo nebitne razlike u obliku monopola ili u vremenu njihovog pojavljivanja, a nastanak monopola zbog koncentracije proizvodnje je opći i osnovni zakon savremenog stadija razvoja kapitalizma.

Za Evropu se može dosta točno odrediti vrijeme kada je stari kapitalizam k o n a č n o zamijenjen novim: to je — upravo početak dvadesetog vijeka. U jednom od najnovijih pregleda historije nastanka monopola čitamo:

»Iz epohe prije 1860 godine mogu se navesti pojedini primjeri kapitalističkih monopola; u njima se mogu pronaći začetci onih oblika koji su danas toliko obični; ali sve su to bezuslovno — predhistorijska vremena kartela. Pravi početak savremenih monopola odnosi se najranije na 1860-te godine. Prva velika perioda razvoja monopola počinje sa međunarodnom industrijskom depresijom 1870-ih godina i traje do početka 1890-ih godina.« »Ako stvar promatramo u evropskom mjerilu, onda graničnu točku razvoja slobodne konkurencije daju 60-e i 70-e godine. Tada je Engleska završila izgradnju svoje kapitalističke organizacije staroga stila. U Njemačkoj je ta organizacija stupila u odlučnu borbu sa zanatstvom i kućnom industrijom i počela da izgrađuje oblike svoga postojanja.«

»Veliki prevrat počinje s krahom 1873 godine ili točnije s depresijom, koja je slijedila iza kraha i koja — s jedva vidljivim prekidom početkom 80-ih godina s neobično snažnim, ali kratkim poletom oko 1889 godine — ispunjava 22 godine evropske ekonomske historije.« »Za vrijeme kratke periode poleta, 1889—90 godine, karteli su mnogo služili za iskorištavanje konjunkture. Nepromišljena politika podizala je cijene još brže i još silnije nego što bi se to dogodilo bez kartela i skoro svi ti karteli neslavno su propali »u grobnici kraha«. Prošlo je još pet godina slabih poslova i niskih cijena, ali u industriji nije više vladalo prijašnje raspoloženje. Depresiju nisu više smatrali nečim što se samo po sebi razumije, u njoj su vidjeli samo pauzu pred novom povoljnom konjunkturom.

»I tako je kartelni pokret stupio u svoju drugu epohu. Mjesto prelazne pojave karteli postaju jednom od osnova čitavog privrednog života. Oni osvajaju jedno područje industrije za drugim, a u prvom redu preradu sirovina. Već početkom 1890-ih godina karteli su u organizaciji sindikata koksa, po čijem je uzoru organizovan

sindikat ugljena, izgradili takvu kartelnu tehniku, koju taj pokret u bitnosti nikada nije nadmašio. Veliki polet koncem devetnaestog vijeka i kriza 1900—03 godine stoje — barem u rudarskoj i željeznoj industriji — prvi put potpuno u znaku kartela. I ako je to tada izgledalo kao nešto novo, danas je za široku društvenu svijest postalo istinom koja se sama po sebi razumije, da su veliki dijelovi privrednog života, izuzeti, kao opće pravilo, od slobodne konkurencije.«[7]

Prema tome evo osnovnih etapa historije monopola: 1) Godine 1860—70 — najviši granični stupanj razvoja slobodne konkurencije. Monopoli su tek u klici; 2) poslije krize od 1893 godine široko polje razvoja kartela, ali oni su još iznimke. Oni još nisu čvrsti. Oni su još prelazna pojava; 3) polet koncem devetnaestog vijeka i kriza 1900—03 godine: karteli postaju jednom od osnova čitavog privrednog života. Kapitalizam se pretvorio u imperijalizam.

Karteli se dogovaraju o uvjetima prodaje, rokovima plaćanja i drugom. Oni međusobno dijele tržišta. Oni određuju količinu produkata koji se imaju proizvesti. Oni određuju cijene. Oni dijele dobit među pojedina poduzeća i t. d. Broj kartela u Njemačkoj procijenjen je približno na 250 godine 1896 i na 385 godine 1905 i u njima je sudjelovalo oko 12.000 poduzeća.[8] Ali svi priznaju da su te brojke premalene. Iz podataka koje smo gore naveli po njemačkoj industrijskoj statistici od 1907 godine vidi se da 12.000 najkrupnijih poduzeća okupljaju, svakako, čak više od polovine ukupne sume parne i električne snage. U Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike broj trustova procijenjen je 1900 godine na 185; 1907 godine na 250. Američka statistika dijeli sva industrijska poduzeća na poduzeća koja pripadaju pojedinim osobama, firmama i korporacijama. Posljednjim je godine 1904 pripadalo 23,6%,

[7] Th. Vogelstein: »Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen« u »Grundriss der Sozialökonomik«. VI Abt., Tüb. 1914. Usp. istog autora: »Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika«, Sv. I, Leipzig 1910.

[8] Dr. Riesser :»Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwickelung der Gesammtwirtschaft im Deutschland, »4 izd., 1912 str. 644. — R. Liefmann »Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaflichen Organisation,« 2 izd., 1910, str. 25.

godine 1909—25, 9%, t. j. više od četvrtine ukupnog broja poduzeća. Radnika je u tim poduzećima bilo 70,6% godine 1904, i 75,6%, tri četvrtine ukupnog broja, godine 1909; opseg proizvodnje bio je 10,9 i 16,3 milijarde dolara, t. j. 73,7% i 79,0% od ukupne sume.

U rukama kartela i trustova skupljeno je često sedamosam desetina čitave proizvodnje odnosne industrijske grane. Rajnsko-vestfalski kameno-ugljeni sindikat kod svog osnivanja godine 1893 koncentrirao j 86,7% čitave proizvodnje ugljena u tome rajonu, a godine 1910 već 95,4%.[9] Monopol koji se na taj način stvara osigurava gigantske dohotke i dovodi do nastanka tehničko-produkcionih jedinica neizmjernog opsega. Čuveni petrolejski trust u Sjedinjenim Državama (Standard Oil Company) osnovan je 1900 godine.

»Njegov kapital iznosio je 150 milijuna dolara; izdato je običnih dionica 100 milijuna i privilegiranih 106 milijuna. Na te posljednje isplaćivala se dividenda u godinama 1900—07: 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40%, u svemu 360 milijuna dolara. Od 1872 do 1907 godine čisti dobitak iznosio je 889 milijuna dolara; od toga je 606 milijuna isplaćeno kao dividenda, a ostalo je unišlo u rezervni kapital.«[10] »U svim poduzećima trusta čelika (United States Steel Corporation) bilo je godine 1907 najmanje 210.180 radnika i namještenika. Najveće poduzeće njemačke industrije Gelsenhirchensko rudarsko društvo (Gelsenkirchen Bergwerkgesellschaft) imalo je 1908 godine 46.048 radnika i namještenika.[11] Još godine 1902 trust čelika je proizvodio 9 milijuna tona čelika.[12] Njegova proizvodnja čelika sačinjavala je 1901 godine 66,3%, a 1908 godine 56,1% čitave proizvodnje čelika u Sjedinjenim Državama;[13] proizvodnje rude 43,9% i 46,3% za te iste godine.

U izvještaju komisije američke vlade o trustovima veli se:

---

[9] Dr. Fritz Kestner: »Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern«, Berlin 1912, str. 11.

[10] R. Liefmann: »Beteiligungs und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen«, I, Jena 1909, str. 212.

[11] R. Lifmann, op. c., st. 218.

[12] Dr. S. Tschierschky: »Kartell und Trust«, Göttingen 1903, str. 13.

[13] Th. Vogelstein: »Organisationsformen«, str. 275.

»Njihova nadmoć nad konkurentima osniva se na velikom opsegu njihovih poduzeća i na odlično postavljenoj tehnici. Duhanski trust već od samog svog početka napregao je sve sile da bi u širokim razmjerima svagdje zamijenio ručni rad mašinskim. U tu je svrhu kupovao sve patente koji su stajali u ma kakvoj vezi s preradom duhana i na to utrošio ogromne svote. Mnogi su se patenti u početku pokazali nepodesnim, pa su ih morali preradivati inženjeri koji su bili u službi trusta. Koncem godine 1906 osnovana su filijalna društva s isključivom svrhom kupovanja patenata. U istu svrhu trust je osnovao svoje ljevaonice, tvornice mašina i radionice za popravku. Jedno od tih poduzeća u Brooklynu uposljuje prosječno 300 radnika; tu se vrše pokusi s izumima za proizvodnju cigareta, malih cigara, burmuta, staniola za pakovanje, kutija i drugog.«[14] »I drugi trustovi imaju u svojoj službi tako zvane *developping engineers* (inženjere za unapređivanje tehnike), kojima je zadaća da izmišljaju nove načine proizvodnje i da provjeravaju tehnička usavršavanja. Čelični trust plaća svojim inženjerima i radnicima velike nagrade na izume pomoću kojih se može usavršiti tehnika ili umanjiti troškovi.«[15]

Na sličan je način u njemačkoj krupnoj industriji organiziran rad na tehničkom usavršavanju, na primjer u kemijskoj, koja se tako gigantski razvila u posljednjem deceniju. Proces koncentracije proizvodnje već je 1908 godine stvorio u toj industriji dvije glavne »grupe«, koje su se svaka na svoj način približavale monopolu. U početku su te grupe bile »dvojni savezi« dva para najkrupnijih tvornica od kojih svaka s kapitalom od 20—21 milijun maraka: s jedne strane bivša Meister-ova tvornica u Hochstu i Kassel-ova u Frankfurtu na Majni, s druge strane tvornica anilina i sode u Ludwigshafenu i bivša Bayerova u Elberfeldu. Poslije su, godine 1905, jedna grupa, a godine 1908 druga, sklopile sporazum svaka s još jednom velikom tvornicom. Nastala su dva »trojna saveza« svaki s kapitalom od 40—50 milijuna maraka i među tim »savezima« već je počelo »zbližavanje«, »ugovori« o cijenama i t. d.[16]

---

[14] »Report of the Commissioner of Corporations on the Tobacco industry«. Washington 1909, str. 266 — citirano po knjizi dr. Paul Tafel-a: »Die nordamerikanischen Truster und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik,« Stuttgart 1913, str. 48.

[15] Dr. Paul Tafel, op. cit., str. 49.

[16] Riesser, op. cit., str. 547 i dalje, prema 3. izdanju. Novine javljaju (juni 1936) o novom gigantskom trustu koji obuhvaća kemijsku industriju Njemačke.

Konkurencija se pretvara u monopol. Nastaje gigantski progres podruštvljenja proizvodnje. Napose se podruštvljuje i proces tehničkih izuma i usavršavanja.

To je već sasvim nešto drugo nego stara slobodna konkurencija, raštrkanih vlasnika, koji ništa ne znaju jedan o drugom i koji proizvode za prodaju na nepoznatom tržištu. Koncentracija je došla dotle, da se može napraviti približan proračun svih izvora sirovina (na primjer željezne rude) u određenoj zemlji i čak, kako ćemo vidjeti, u čitavom nizu zemalja, na cijelom svijetu. Ne samo da se takvi proračuni prave, nego i ti izvori dolaze u ruke gigantskih monopolističkih saveza. Pravi se približan proračun opsega tržišta, koje ti savezi »dijele« među sobom po ugovorenom sporazumu. Monopoliziraju se kvalficirane radne snage, unajmljuju najbolji inženjeri, preuzimaju putevi i prometna sredstva — željeznice u Americi; parobrodarska društva u Evropi i Americi. Kapitalizam u svom imperijalističkom stadiju dovodi skoro do najsvestranijeg podruštvljenja proizvodnje, on gura, da tako kažemo, kapitaliste protiv njihove volje i svijesti u neki novi društveni poredak, u prelazni poredak od potpune slobode konkurencije do potpunog podruštvljenja. Proizvodnja je postala društvena, a prisvajanje ostaje privatno. Društvena sredstva proizvodnje ostaju privatnom svojinom maloga broja osoba. Ostaju opći okviri slobodne konkurencije koja se formalno priznaje i jaram nekolicine monopolista nad ostalim stanovništvom postaje sto puta teži, uočljiviji, nepodnošljiviji.

Njemački ekonomist Kestner posvetio je posebno djelo »borbi između kartela i onih koji stoje po strani«, t. j. onih poduzetnika koji nisu ušli u kartel. On je to djelo nazvao »Prisiljavanje na organizaciju«, a trebalo bi da se kaže, naravno, kad ne bi bilo namjere da se kapitalizam uljepšava: »O prisiljavanju na potčinjavanje savezima monopolista«. Poučno je baciti pogled makar na nabrajanje tih sredstava savremene, najnovije civilizirane borbe za »organizaciju«, kojima se služe savezi monopolista: 1) lišavanje sirovina (..... »jedan od najvažnijih načina da se prisili na pristupanje kartelu«); 2) lišavanje radničkih ruku pomoću alijansa, (tj. ugovora kapitalista s radničkim savezima o tome da ovi posljednji primaju posao samo u karteliranim poduzećima); 3) lišavanje dovoza; 4) lišavanje tržišta; 5) ugovor s trgovcima da će ulaziti u trgovačke veze samo s kartelima; 6) plansko snižavanje cijena (da bi upropastili one koji su »po strani«, to jest ona poduzeća koja se ne pokoravaju monopolistima, koji troše milijune na to da bi neko vrijeme prodavali ispod cijene koštanja; u industriji benzina ima primjera da su cijene snižene od 40 na 22 marke, t. j. skoro dvostruko!). 7) lišavanje kredita; 8) objavljivanje bojkota.

Nema više konkurentske borbe između malih i velikih, tehnički zaostalih i tehnički naprednih poduzeća. Sada monopolisti guše one koji se ne pokoravaju monopolu, njegovom jarmu, njegovoj samovolji. Evo kako se taj proces odražava u glavi buržoaskog ekonomiste:

»Čak i na području privredne djelatnosti, piše Kestner, dolazi do izvjesnog pomicanja od trgovačke djelatnosti u prijašnjem smislu prema organizatorsko-spekulativnoj. Najveći uspjeh ne postiže trgovac koji umije da na osnovu svoga tehničkog i trgovačkog iskustva najbolje odredi potrebe kupaca, da nađe i takorekući »otkrije« potražnju koja se još nalazi u latentnom stanju, nego spekulativni genij (?!), koji umije da unaprijed izračuna ili bar samo da osjeti organizacioni razvitak, mogućnost izvjesnih veza između pojedinih poduzeća i banaka....«

Prevedeno na ljudski jezik to znači: razvoj kapitalizma došao je do toga da robna proizvodnja »caruje« kao i prije i smatra se osnovom čitave privrede, a u stvari je podrovana i glavne profite zgrću »geniji« financijskih makinacija. U osnovi tih makinacija i lopovluka nalazi se podruštvljene proizvodnje, ali gigantski napredak čovječanstva koji je doveo do tog podruštvljena ide u korist... spekulanata. Vidjet ćemo kasnije kako »na toj osnovi« malograđansko-reakcionarna kritika kapitalističkog imperijalizma sanja o vraćanju natrag, »slobodnoj«, »mirnoj«, »poštenoj« konkurenciji.

»Trajno podizanje cijena kao rezultat stvaranja kartela, — veli Kestner, — dosada se opažalo samo u odnosu na najvažnija sredstva proizvodnje, osobito na kameni ugljen, željezo, kalij; i, obrnuto, nikad se nije opažalo u odnosu prema gotovim produktima. U vezi s time povećanje prinosa bilo je na isti način ograničeno na industriju, koja proizvodi sredstva proizvodnje. To opažanje treba još dopuniti time da industrija koja prerađuje sirovine (a ne polufabrikate) izvlači korist ne samo u obliku visokih profita zahvaljujući stvaranju kartela na štetu industrije koja se bavi daljnjim prerađivanjem polufabrikata, nego je prema toj industriji došla u

izvjesni odnos gospodstva čega nije bilo kod slobodne konkurencije.«[17]

Riječi koje smo podvukli pokazuju onu bitnost stvari koju tako nerado i rijetko priznaju buržoaski ekonomisti i od koje se tako usrdno uklanjaju i nastoje da preko nje pređu savremeni branioci oportunizma na čelu s K. Kautskim. Odnos gospodstva i nasilja koje je s njim u vezi — eto to je tipično za »najnoviju fazu u razvoju kapitalizma«, eto to je neizbježno moralo proizaći i proizašlo je iz stvaranja svemoćnih ekonomskih monopola.

Navest ćemo još jedan primjer kako gazduju karteli. Tamo gdje se mogu uzeti u svoje ruke svi ili glavni izvori sirovina naročito je lak nastanak kartela i stvaranje monopola. Ali bilo bi pogrešno misliti da monopoli ne nastaju i u drugim granama industrije, gdje je nemoguće uzeti sirovine u svoje ruke. U cementnoj industriji sirovine se nalaze svuda. Ali i ta je industrija snažno kartelirana u Njemačkoj. Poduzeća su se ujedinila u pokrajinske sindikate: južno-njemački, rajnsko-vestfalski itd. Ustanovljene su monopolske cijene: 230—280 maraka za vagon, dok cijena koštanja iznosi 180 maraka! Poduzeća daju 12 do 16% dividende, kod čega se ne smije zaboraviti da »geniji« savremene spekulacije umiju da u svoje džepove strpaju velike sume profita i osim onoga što se dijeli kao dividenda. Da bi uklonili konkurenciju iz tako unosne industrije, monopolisti pribjegavaju čak i trikovima: šire lažne glasove o lošem stanju industrije, štampaju anonimne oglase u novinama: »Kapitalisti! opasno je ulagati kapitale u cementnu industriju«; na koncu kupuju poduzeća koja su »po strani« (to jest koja ne sudjeluju u sindikatima), plaćaju im »odštetu« 60—80—150 marakâ. Monopol krči sebi put svagdje i na sve moguće načine, počinjući skromnim plaćanjem odštete, pa sve do američke »upotrebe« dinamita protiv konkurenta.

Tvrdnja da karteli uklanjaju krize, — to je bajka buržoaskih ekonomista, koji po svaku cijenu hoće da uljepšaju kapitalizam. Naprotiv, monopol koji nastaje u nekim granama industrije pojačava i pooštrava kaotičnost svojstvenu čitavoj kapitalističkoj proizvodnji kao cjelini. Nesklad u razvoju poljoprivrede i industrije, koji je karakterističan za kapitalizam uopće, još se više

[17] Kestner, op. cit. str. 254.

povećava. Privilegirani položaj u kome se nalazi najjače kartelirana, takozvana teška industrija, osobito ugljen i željezo, dovodi u ostalim granama industrije »do još oštrijeg odsustva svakog plana,« kako priznaje Jeidels, pisac jednog od najboljih radova o »odnosu njemačkih krupnih banaka i industrije«.[18]

»Što je razvijenija narodna privreda, piše Liefmann, bezobzirni branilac kapitalizma, to se ona više upušta u sve riskantnija ili inozemna poduzeća, koja trebaju mnogo vremena za svoj razvoj ili konačno u ona koja imaju samo lokalno značenje.«[19]

Povećanje rizika u vezi je na koncu konca s gigantskim povećanjem kapitala, koji se takoreći prelijeva, otiče u inozemstvo itd. A zajedno s time nevjerojatno brz porast tehnike donosi sa sobom sve više elemenata neskiada između raznih strana narodne privrede, kaotičnosti, kriza.[20]

»Vjerojatno, — mora da prizna taj isti Liefmann, — čovječanstvu pretstoje u nedalekoj budućnosti ponova veliki prevrati na području tehnike, koji će djelovati i na organizaciju narodne privrede« ... elektriciteta, zrakoplovstvo. »Obično i po općem pravilu u takva vremena korjenitih ekonomskih promjena razvija se silna spekulacija« ... [21]

A svakovrsne krize — najčešće ekonomske, ali ne samo ekonomske, — pojačavaju sa svoje strane u ogromnim razmjerima tendenciju ka koncentraciji i monopolu. Evo neobično poučnog prosuđivanja Jeildelsa o značenju krize 1900 godine, krize koja je, kao što znamo, odigrala ulogu prekretnice u historiji najnovijih monopola:

»Kriza od 1900 godine zatekla je usporedo s gigantskim poduzećima u glavnim granama industrije još mnogo poduzeća s organizacijom koja je po sadašnjim pojmovima zastarjela, »čistih« poduzeća (t. j. nekombiniranih) koja su se uzdigla na valu industrijskog poleta. Pad cijena, snižavanje potražnje, doveli su ta »čista« poduzeća u tako bijedan položaj, koji se kombiniranih gigantskih poduzeća ili uopće nije dotakao ili ih je zahvatio samo za kratko vrijeme. Zbog toga je kriza 1900 godine dovela do industrijske koncentracije

[18] Jeidels: »Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie«, Leipzig, 1905, str. 271.

[19] Liefmann: »Beteiligungs etc. Ges.« str. 434.

[20] Liefmann: op. c. str. 466.

[21] Jeidels: op. cit. str. 108.

u nesravnjivo većem stepenu nego kriza 1873 godine: ova posljednja izvršila je također izvjestan izbor najboljih poduzeća, ali uz tadašnji nivo tehnike, taj izbor nije mogao dovesti do monopola poduzeća koja su bila u stanju da pobjedonosno izađu iz krize. Baš takvim trajnim monopolom, i to u velikom stepenu, raspolažu gigantska poduzeća današnje željezne i električne industrije, zahvaljujući svojoj vrlo složenoj tehnici, svojoj široko provedenoj organizaciji, moći svoga kapitala, a onda u manjem stepenu i poduzeća za izgradnju mašina, izvjesne grane metalurgijske industrije i prometa i drugo.«[22]

Monopol — to je posljednja riječ »najnovije faze u razvoju kapitalizma«. Ali naše predstave o stvarnoj snazi i značenju savremenih monopola bile bi krajnje nedovoljne, nepotpune, premalene, ako ne bismo uzeli u obzir ulogu banaka.

[22] Jeidels, op. c., str. 108

II.
Banke i njihova nova uloga

Posredovanje kod plaćanja osnovna je i prvobitna operacija banaka. U vezi s time banke pretvaraju nedjelatni novčani kapital u djelatni, t. j. kapital koji donosi profit, sakupljaju sve moguće novčane dohotke, stavljajući ih na raspoloženje kapitalističkoj klasi.

S razvojem bankovnog posla i njegovom koncentracijom u malo ustanova banke prerastaju iz skromne uloge posrednika u svemoćne monopoliste koji raspolažu skoro čitavim novčanim kapitalom svih kapitalista i malih vlasnika, a isto tako i većim dijelom sredstava proizvodnje i izvora sirovina u određenoj zemlji i u čitavom nizu zemalja. To pretvaranje mnogobrojnih skromnih posrednika u šačicu monopolista jedan je od osnovnih procesa prerastanja kapitalizma u kapitalistički imperijalizam i zato se u prvom redu moramo zadržati na koncentraciji bankovnog posla.

Godine 1907—08 ulozi svih dioničkih banaka u Njemačkoj s kapitalom od 1 milijun maraka iznosili su 7 milijardi maraka; a godine 1912—13 — već 9,8 milijardi. Uvećanje za 40% u toku pet godina, kod čega od tih 2,8 milijardi uvećanja 2,75 milijardi dolazi na 57 banaka, koje imaju kapital od preko 10 milijuna maraka. Podjela uloga među velike i male banke bila je slijedeća.[1]

POSTOTAK SVIH ULOGA

	kod berlinskih 9 krupnih banaka	kod ostalih 48 banaka s kapitalom od preko 10 milijuna maraka	kod 115 banaka s kapitalom od 1—10 mil.	kod malih banaka, manje od 1 milijuna
1907—1908	47%	32,5%	16,5%	4%
1912—1913	49%	36 %	12 %	3%

[1] Alfred Lansburgh: »Fünf Jahre d. Bankwesen«, »Die Bank« 1913, br. 8, str. 728.

Velike banke potiskuju male, a samo u devet velikih banaka skupljena je skoro polovina svih uloga. Ali ovdje vrlo mnogo toga nije uzeto u obzir, na primjer pretvaranje čitavog niza malih banaka u stvarne podružnice velikih itd., o čemu ćemo još govoriti.

Krajem godine 1913 Schulze-Gaevernitz je procijenio uloge 9 velikih berlinskih banaka na 5,1 milijardu maraka od ukupne sume od oko 10 milijardi. Uzevši u obzir ne samo uloge nego cio bankovni kapital taj isti autor je pisao:

»Krajem 1909 godine, 9 velikih berlinskih banaka zajedno s priključenim bankama upravljalo je sa 11,3 milijarde maraka, t. j. sa oko 83% ukupne sume njemačkog bankovnog kapitala. »Njemačka banka« (Deutsche bank), koja zajedno s priključenim bankama upravlja sumom od oko tri milijarde maraka, pored Pruske direkcije državnih željeznica predstavlja najveću i pri tome u visokom stepenu decentraliziranu akumulaciju kapitala u starom svijetu«.[2]

Podvukli smo ona mjesta u kojima se govori o »priključenim bankama« jer se to odnosi na jednu od najvažnijih odlika najnovije kapitalističke koncentracije. Velika poduzeća, osobito banke, ne samo da gutaju mala, nego ih i »priključuju« sebi, potčinjavaju ih uvlače ih u »svoju« grupu u svoj »koncern«, — kako glasi tehnički termin, — posredstvom »učešća« u njihovom kapitalu, posredstvom kupovanja ili zamjene dionica, sistema dužničkih odnosa itd. itd. Profesor Liefmann posvetio je čitav ogroman »rad« od pola hiljade stranica opisivanju savremenih »društava za učešće i fananciranje«[3] dodavši na žalost često neprovarenom, sirovom materijalu vrlo vulgarna »teoretska« rasuđivanja. Do čega u smislu koncentracije dovodi taj sistem »učešća«, najbolje je pokazano u djelu bankovnog »praktičara« Riessera o njemačkim velikim bankama. Ali prije nego što pređemo na njegove podatke navest ćemo jedan konkretan primjer sistema »učešća«.

»Grupa« »Njemačke banke« jedna je od najkrupnijih, ako ne i najkrupnija od svih grupa velikih banaka.

[2] Schulze-Gaevernitz: »Die deutsche Kreditbank«, u. »Grundriss der Sozialökonomik« Tüb., 1915, str. 12—137.

[3] Liefmann: »Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen« I. Aufl., Jena, 1909, str. 212.

Da bismo dobili pregled glavnih niti kojima su međusobno povezane sve banke te grupe, treba razlikovati »učešće« prvog, drugog i trećeg stepena ili, što je jedno te isto, zavisnost (manjih banaka od »Njemačke banke«) prvog, drugog i trećeg stepena. Dobiva se ova slika:[4]

»NJEMAČKA BANKA« učestvuje:	Zavisnost prvog stepena	drugog stepena	trećeg stepena
stalno	u 17 banaka;	od kojih 9 u 34;	od kojih 4 u 7
na neizvjesno vrijeme . .	u 5 banaka;	—	—
od vremena do vremena .	u 8 banaka;	od kojih 5 u 14;	od kojih 2 u 2
Svega . . .	u 30 banaka;	od kojih 14 u 48;	od kojih 6 u 9

U 8 banaka »prvog stepena zavisnosti« koje su »Njemačkoj banci« potčinjene od vremena do vremena ulaze tri inostrane banke: jedna austrijska (»Bečko bankovno društvo« — »Bankverein«), i dvije ruske (»Sibirska trgovačka banka« i »Ruska banka za vanjsku trgovinu«). U grupu »Njemačke banke« ulazi neposredno i posredno, potpuno i djelomično, 87 banaka, a ukupna suma kapitala, njezinoga i tuđega, kojima raspolaže ta grupa, cijeni se na 2—3 milijarde maraka.

Jasno je da je banka, koja stoji na čelu takove grupe, i koja sklapa sporazume s pola tuceta drugih, ne mnogo manjih banaka, zbog naročito velikih i povoljnih financijskih operacija, kao što su državni zajmovi, već izrasla iz uloge posrednika i pretvorila se u savez šačice monopolista.

Kako se brzo, naročito koncem XIX i početkom XX vijeka, vršila koncentracija bankarstva u Njemačkoj vidi se iz slijedećih Riesserovih podataka koje donosimo u skraćenom obliku.

ŠEST KRUPNIH BERLINSKIH BANAKA

imalo je

Godine	podružnica u Njemačkoj	depozitnih kasa i mjenjačnica	stalnog učešća u njemačkim dioničkim bankama	Ukupno svih ustanova
1895	16	14	1	42
1900	21	40	8	80
1911	104	276	63	450

[4] Alfred Landsburgh: »Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen«, »die Bank«, 1910, str. 500.

Vidimo kako brzo izrasta gusta mreža kanala, koji prekrivaju cijelu zemlju, centraliziraju sve kapitale i novčane proizvode, pretvaraju hiljade i hiljade raštrkanih gospodarstava u jedno opće nacionalno kapitalističko a zatim u svjetsko kapitalističko gospodarstvo. Ona »decentralizacija« o kojoj je govorio u gore navedenom citatu Schulze-Gavernitz, u ime buržoaske političke ekonomije našega vremena, u stvari se sastoji u tome, da se jednome centru potčinjava sve veći i veći broj gospodarskih jedinica koje su ranije bile relativno »samostalne« ili točnije lokalno (mjesno) ograničene. U stvari je to, dakle, — c e n t r a l i z a c i j a, pojačanje uloge, značenja, moći monopolističkih giganta.

U starijim kapitalističkim zemljama još je gušća ta »bankovna mreža«. U Engleskoj i Irskoj godine 1910 broj podružnica svih banaka cijenio se na 7.151. Četiri krupne banke imale su svaka preko 400 podružnica (od 447 do 689), zatim još 4 preko 200 i 11 preko 100.

U Francuskoj su t r i najkrupnije banke: »Credit Lyonnais«, »Comptoir National« i »Société Générale«, na slijedeći način razvijale svoje operacije i mrežu svojih podružnica.[5]

	Broj podružnica i kasa			Veličina kapitala	
godine	u provinciji	u Parizu	svega	svoga	tuđega
				(u milijunima fr.)	
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1245
1909	1033	196	1229	887	4363

Za karakteristiku »veza« savremene krupne banke Riesser navodi podatke o broju pisama, koje je poslalo i primilo »Diskontno društvo«, (»Diskonto Gesellschaft«), jedna od najvećih banaka u Njemačkoj i u cijelom svijetu. (Njezin kapital godine 1914 dostigao je 300 milijuna maraka):

	Broj pisama	
	primljenih	poslanih
1852	6.135	6.292
1870	85.800	87.513
1900	533.102	626.043

[5] Eugen Kaufmann: »Das französische Bankwesen«, Tüb., 1911, str. 356—362.

U pariškoj velikoj banci »Lionski Kredit« broj računa povećao se od 25.535 godine 1875 na 633.339 godine 1912.[6]

Ove jednostavne brojke pokazuju očiglednije nego duga umovanja, kako se koncentracijom kapitala i porastom bankovnog prometa iz temelja mijenja značenje banaka. Od raštrkanih kapitalista stvara se jedan kolektivni kapitalist. Vodeći tekuće račune za nekoliko kapitalista izgleda kao da banka vrši čisto tehničku, isključivo podređenu operaciju. A kada ta operacija izraste do gigantskih razmjera onda se pokazuje, da šačica monopolista potčinjava sebi trgovačko-industrijske operacije čitavog kapitalističkog društva. Preko bankovnih veza, preko tekućih računa i drugih financijskih operacija, ta šačica monopolista dolazi u mogućnost da najprije t o č n o p o z n a j e stanje poslova kod pojedinih kapitalista, zatim da ih k o n t r o l i r a, da na njih vrši upliv pomoću proširivanja ili sužavanja, olakšavanja ili otežavanja kredita i konačno p o t p u n o određuje njihovu sudbinu, određuje njihove dohotke, lišava ih kapitala ili im omogućuje da brzo i u ogromnim razmjerima povećaju svoj kapital itd.

Malo prije smo spomenuli kapital od 300 milijuna maraka »Diskontnog društva« u Berlinu. To povećanje kapitala »Diskontnog društva« bilo je jedna epizoda borbe za hegemoniju između dviju najvećih berlinskih banaka — »Njemačke banke« i »Diskontnog društva«.

Godine 1870 prva je bila još nova i raspolagala sa svega 15 milijuna kapitala, druga s 30 milijuna. Godine 1908 prva je imala 200 milijuna kapitala, druga 170 milijuna. Godine 1914 prva je povećala kapital na 250 milijuna, druga putem spajanja s drugom prvoklasnom velikom bankom »Šafhauzenskom saveznom bankom« na 300 milijuna. I razumije se ta bobra za hegemoniju ide redom sa sve češćim i čvršćim »sporazumima« obiju banaka. Evo kakve zaključke taj hod razvoja nameće specijalistima za bankovne poslove, koji pitanja promatraju sa stanovišta koje nikako ne prelazi u područja najumjerenijeg i najstrožeg buržoaskog reformatorstva.

»Ostale će banke poći istim putem, — pisao je njemački časopis »Banka« povodom povećanja kapitala »Diskontnog društva« na 300 milijuna, — i od 300 ljudi koji danas ekonomski vladaju Njemačkom

[6] Jean Liscure: »L'épargne en France«, P. 1914, str. 52.

ostat će ih s vremenom 50, 55, ili još manje. Ne može se očekivati da će se najnoviji pokret za koncentracijom ograničiti samo na bankovne poslove. Tijesne veze između pojedinih banaka prirodno dovode i do zbliženja između sindikata industrijalaca kojima su banke pokroviteljice. Jednog ćemo se lijepog dana probuditi i pred našim zaprepaštenim pogledom pokazat će se samo trustovi; pred nama će se ukazati potreba da se privatni monopoli zamijene državnim monopolom. I u samoj stvari mi nemamo radi čega da se prekoravamo osim zato, što smo pustili da razvoj stvari ide svojim tokom, malo ubrzanim radi naše akcije«.[7]

Evo primjera nemoćnog koprcanja buržoaske publicistike, od koje se buržoaska nauka razlikuje samo u tome što je neiskrenija i što nastoji da zabašuri bitnost stvari, da prekrije šumu drvećem. »Zaprepaštavati se »zbog posljedica koncentracije, »koriti« vladu kapitalističke Njemačke ili kapitalističko »društvo« (»mi«), bojati se da se uvođenjem dionica ne ubrza koncentracija, kao što se jedan njemački specijalist za kartele, Tschierschky, boji američkih trustova i »pretpostavlja« im njemačke kartele, jer oni tobože ne mogu »da tako prekomjerno ubrzavaju tehnički i ekonomski napredak kao trustovi«[8] — zar to nije nemoćno koprcanje?

Međutim činjenice ostaju činjenice. U Njemačkoj ne postoje trustovi nego samo karteli, ali njima upravlja manje od 300 kapitalističkih magnata. A njihov se broj stalno smanjuje. U svakom slučaju, u svim kapitalističkim zemljama, uz svu raznolikost bankovnog zakonodavstva, — banke mnogostruko pojačavaju i ubrzavaju proces koncentracije kapitala i stvaranje monopola.

»U društvenom mjerilu banke daju oblik, ali samo oblik općeg knjigovodstva i opće podjele sredstava proizvodnje«, — pisao je Marx prije pola vijeka u »Kapitalu« (knjiga 111, dio II., strana 655). Podatci koje smo naveli o porastu bankovnog kapitala, o povećanju broja poslovnica i podružnica, najkrupnijih banaka, broja njihovih računa i t. d., konkretno nam pokazuju to »opće knjigovodstvo« c i j e l e klase kapitalista, i ne samo kapitalista, jer banke skupljaju, makar za neko vrijeme, svakojake novčane prihode i sitnih vlasnika i namještenika i ne-

---

[7] A. Landsburgh: »Die Bank mit den 300 Millionen«, »Die Bank«, 1914, 1, str. 426.

[8] S. Tschierschky, op. c. str. 128.

znatnog gornjeg sloja radnika. »Opća podjela sredstava proizvodnje«, — eto što s formalne strane izrasta iz savremenih banaka od kojih nekih 3 do 6 najvećih banaka Francuske, 6 do 8 u Njemačkoj raspolažu milijardama i milijardama. Ali po svom s a d r ž a j u ta podjela sredstava proizvodnje nikako nije »opća«, nego privatna, to jest ona je prilagođena interesima krupnoga — i u prvom redu najkrupnijeg monopolističkog kapitala, koji djeluje u takvim prilikama u kojima masa stanovništva živi upola gladujući, u kojima cio razvoj poljoprivrede, beznadno zaostaje za razvojem industrije, a u industriji »teška industrija« ubire danak od svih ostalih grana industrije.

U pogledu podruštvljenja kapitalističke privrede bankama počinju da konkuriraju štedionice i poštanske štedionice, koje su više »decentralizirane«, t. j. zahvaćaju u krug svoga utjecaja veći broj mjesta, veći broj zabačenih naselja, šire krugove stanovništva. Evo podataka koje je sabrala američka komisija o usporednom razvitku bankovnih i štedioničkih uloga:[9]

ULOZI

(u milijardama maraka)

	Engleska		Francuska		Njemačka		
	u ban-kama	u štedio-nicama	u ban-kama	u štedio-nicama	u ban-kama	u kred. zadr.	u štedio-nicama
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

Pošto plaćaju 4 i 4¼% na uloge, štedionice su prinuđene da traže »unosno« plasiranje svoga kapitala, upuštaju se u mjenične, hipotekarne i druge operacije. »Sve se više brišu« granice između banaka i štedionica. Trgovačke komore, na primjer u Bochumu, u Erfurtu, traže da se »zabrani« štedionicama da vrše »čisto« — bankovne operacije kao što je diskontiranje mjenica, traže ograničenje bankovne djelatnosti poštanskih štedionica.[10] Bankarski asovi kao da se boje, da im se državni monopol ne

---

[9] Podatci američke National Monetary Commission u »Die Bank«, 1910, 1, str. 1200.

[10] Podatci američke National Monetary Commission, 1913, str. 811, 1022; 1914, str. 743.

prikrade s neočekivane strane. Ali, razumije se, taj strah ne prelazi granice konkurencije, da tako kažemo, dvaju šefova koji sjede u jednoj kancelariji. Jer, s jedne strane, milijardama kapitala štedionica u stvari i na kraju krajeva raspolažu t i s t i magnati bankovnog kapitala, a s druge strane, državni monopol u kapitalističkom društvu samo je sredstvo za povećanje i osiguranje dohodaka milijunaša ove ili one industrijske grane, koji se nalaze pred bankrotom.

Zamjena starog kapitalizma, u kome vlada slobodna konkurencija novim kapitalizmom u kome vlada monopol ogleda se među ostalim i u tome što opada značenje burze.

»Burza je — piše časopis »Banka« — odavna prestala da bude preko potreban posrednik prometa kao što je bila ranije, kada banke još nisu mogle da među svoje klijente plasiraju veći dio emitiranih vrijednosnih papira.[11]

»Svaka je banka burza«, ta savremena krilatica sadržava u sebi to više istine što je banka veća, što u bankarstvu koncentracija postiže veće uspjehe«[12] »Ako je prije, 70-tih godina, burza sa svojim mladićkim ekscesima (»fina« aluzija na burzovni krah 1873 godine, na osnivačke skandale i t. d.), otvarala epohu industrijalizacije Njemačke, to u sadašnje vrijeme banke i industrija mogu i »same izaći na kraj«. Vladavina naših krupnih banaka nad burzom... nije ništa drugo nego izraz potpuno organizirane njemačke industrijske države. Ako se na taj način sužava područje ekonomskih zakona koji djeluju automatski i neobično proširuje područje svjesnog reguliranja preko banaka, to se u vezi s time gigantski povećava i ekonomska odgovornost nekolicine rukovodećih osoba« — tako piše njemački profesor Schulze Gaevernitz,[13] apologet njemačkog imperijalizma, autoritet za imperijaliste svih zemalja, nastojeći da zabašuri jednu »sitnicu«, naime, da se to svjesno reguliranje preko banaka sastoji u pljačkanju publike od strane šačice »potpuno organiziranih« monopolista. Zadaća buržoaskog profesora nije u tome da otkrije sav mehanizam, da raskrinka makinacije bankovnih monopolista, nego da ih uljepšava.

---

[11] »Die Bank«, 1914, 1, str. 316.

[12] Dr. Oscar Stillich: »Geld- und Bankwesen«, Berlin 1907, str. 169.

[13] Schulze-Gaevernitz: »Die Deutsche Kreditbank« u »Grundriss der Sozialökonomik«, Tüb. 1915, str. 12 i 137.

Isto tako i Riesser, još autoritativniji ekonomist i bankovni »praktičar«, prelazi praznim frazama preko činjenica koje je nemoguće poricati:

»Burza sve više gubi svojstvo, bezuvjetno potrebno za cijelu privredu i za promet vrijednosnih papira, da bude ne samo točno mjerilo, nego i skoro automatski regulator ekonomskih kretanja koja se stiču u njoj«.[14]

Drugim riječima: stari kapitalizam, kapitalizam slobodne konkurencije, zajedno sa svojim bezuvjetno potrebnim regulatorom, burzom, odlazi u prošlost. Na njegovo mjesto došao je novi kapitalizam, koji na sebi nosi jasne crte nečega prelaznoga, nekakve smjese slobodne konkurencije i monopola. Prirodno se nameće pitanje, u š t a »prelazi« taj najnoviji kapitalizam, ali buržoaski naučenjaci boje se da postave to pitanje.

»Prije trideset godina poduzetnici među kojima je postojala slobodna konkurencija, vršili su $^{9}/_{10}$ onoga ekonomskog rada koji ne spada u područje fizičkog rada »radnika«. U sadašnje vrijeme č i n o v n i c i vrše $^{9}/_{10}$ toga ekonomskog rada. Bankarstvo stoji na čelu toga razvoja.[15]

Ovo priznanje Schulze-Gaevernitz-a i opet dodiruje pitanje, u šta prelazi najnoviji kapitalizam, kapitalizam u svome imperijalističkom stadiju.

Kod onih nekoliko banaka, koje se uslijed procesa koncentracije nalaze na čelu čitave kapitalističke privrede, prirodno je da se sve više pojavljuje i sve više jača tendencija prema monopolističkom sporazumu, prema t r u s t u b a n a k a. U Americi ne devet nego dvije najveće banke milijunaša Rockefellera i Morgana vladaju nad kapitalom od 11 milijardi maraka.[16] Kad je, kako smo spomenuli, »Diskontno Društvo« progutalo »Schaffhausensku saveznu banku«, to je izazvalo slijedeću ocjenu od »Frankfurtskih novina« organa burzovnih interesa:

»Što više napreduje koncentracija banaka, to se više sužuje onaj krug ustanova, na koje se uopće možemo obratiti za kredit, zbog čega se pojačava zavisnost krupne industrije od malog broja bankovnih grupa. Uz tijesnu vezu između industrije i svijeta financijera, sužena je sloboda kretanja industrijskih društava kojima

---

[14] Rieser, op. c. str. 630 po 4-om izdanju.

[15] »Die Bank«, 1912, 1, str. 435.

[16] Schulze-Gaevernitz: »Die deutsche Kreditbank« u »Grundriss der Sozialökonomik«, Tüb., 1915, str. 12 i 137.

je potreban bankovni kapital. Stoga krupna industrija s pomiješanim čuvstvima gleda na sve veće trustovanje (ujedinjavanje ili pretvaranje u trustove); u stvari već su se nekoliko puta mogli primjetiti začetci izvjesnih sporazuma između pojedinih koncerna velikih banaka, sporazuma koji se svode na ograničavanje konkurencije«.[17]

Opet i opet je monopol posljednja riječ u razvoju bankovnog posla.

Što se tiče tijesne veze između banaka i industrije, to upravo na tom području skoro da se najočevidnije pokazuje uloga banaka. Kad banka eskontira mjenice nekoga poduzetnika, otvara mu tekući račun itd., onda te operacije, uzeta svaka za sebe, ni za jotu ne umanjuje samostalnosti toga poduzetnika i banka ne prelazi granice skromne uloge posrednika. Ali ako te operacije postaju češće i stabilnije, ako banka u svojim rukama skupi ogromne kapitale, ako otvaranje tekućeg računa nekom poduzeću omogućuje banci — a tako i biva — da se sve podrobnije i potpunije upoznava s ekonomskim položajem svoga klijenta, onda se kao rezultat dobiva, da se industrijski kapitalist nalazi u sve punijoj zavisnosti od banke.

Zajedno s time razvija se, da tako kažemo, personalna unija banaka i najkrupnijih industrijskih i trgovačkih poduzeća, stapanje jednih i drugih pomoću posjedovanja dionica, pomoću toga što direktori banaka postaju članovi nadzornih vijeća (ili uprava) trgovačko-industrijskih poduzeća i obrnuto. Njemački ekonomist Jeidels skupio je najpodrobnije podatke o tom obliku koncentracije kapitala i poduzeća. Šest najvećih berlinskih banaka bilo je preko svojih direktora zastupano u 344 industrijska društva i preko svojih članova upravnog odbora u 407, ukupno u 751 društvu. U 289 društava oni su imali bilo po dva člana nadzornog vijeća, bilo mjesta predsjednika nadzornih vijeća. Među tim trgovačko-industrijskim društvima susrećemo najraznovrsnije grane industrije — i osiguranje, i prometna sredstva, i restorane, i kazališta, i umjetničku industriju i dr. S druge strane, u nadzornim odborima istih šest banaka (godine 1910) bio je 51 najkrupniji industrijalac, među njima direktor firme Krupp, direktor ogromnog parobrodarskog društva »Hapag« (Hamburg—

[17] Citirano kod Schulze-Gaervernitz-a u »Grundriss d. S.-Oek.«, str. 155.

Amerika) i t. d., i t. d. Svaka od tih šest banaka sudjelovala je od 1895 do 1910 u emisiji dionica i obligacija mnogih stotina industrijskih poduzeća i to: od 281 do 419.[18]

»Personalnu uniju« banaka i industrije dopunjuje »personalna unija« i jednih i drugih s vladom. »Mjesta članova nadzornih odbora — piše Jeidels — dobrovoljno se daju osobama sa zvučnim imenima, a također i bivšim državnim činovnicima, koji mogu pribaviti mnogo olakšica (!!) u odnosima s vlastima... U nadzornim odborima velikih banaka obično se susrećemo s članovima parlamenta ili s članovima berlinskog gradskog vijeća«.

Izgradnja i razrađivanje, ako se tako može kazati, krupno-kapitalističkog monopola vrši se prema tome punom parom svim »prirodnim« i »nadprirodnim« sredstvima. Provodi se sistematski izvjesna podjela rada između nekoliko stotina financijskih kraljeva savremenog kapitalističkog društva:

»Usporedo s tim što se proširuje područje djelatnosti pojedinih krupnih industrijalaca« (koji stupaju u uprave banaka i t. d.) i time što se provincijalnim direktorima banaka prepušta isključivo jedan određeni industrijski okrug, razvija se izvjesna specijalizacija među upravljačima velikih banaka. Takva se specijalizacija može zamisliti uopće samo kod velikog opsega čitavog bankovnog poduzeća i osobito njegovih industrijskih veza. Ta se podjela rada kreće u dva pravca: s jedne strane, odnosi s industrijom povjeravaju se jednom od direktora, kao njegov specijalni posao; s druge strane, svaki direktor uzima na sebe nadzor nad pojedinim poduzećima ili grupama poduzeća, međusobno bliskim po struci ili po interesima«. (Kapitalizam je već dorastao do toga da organizirano n a d z i r e pojedina poduzeća)... »Jedan se bavi specijalno njemačkom industrijom, ili katkada čak samo zapadnonjemačkom (zapadna Njemačka je najindustrijskiji dio Njemačke), drugi odnosima prema inozemnim vladama i industrijama, informacijama o ličnosti industrijalaca i t. d., burzovnim poslovima i t. d. Osim toga svaki od direktora često dobiva u svoj djelokrug neki određeni kraj ili određenu industrijsku granu; jedan radi uglavnom u nadzornim odborima električkih društava, drugi u kemijskim fabrikama, pivovarama ili fabrikama šećera, treći u nekoliko izoliranih poduzeća, a uz to još u nadzornom odboru osiguravajućih društava... Jednom riječi nesumnjivo je da se kod velikih banaka, prema porastu opsega i raznolikosti njihovih operacija, stvara sve veća podjela rada između upravljača, sa ciljem i rezultatom, da bi se oni unekoliko uzdigli ,da tako kažemo, iznad bankovnih poslova, da bi bili spo-

[18] Jeidels i Riesser, op. c.

sobniji za rasuđivanje, da bi bolje shvaćali smisao općih pitanja industrije i specijalnih pitanja pojedinih industrijskih grana, da bi se spremili za djelatnost na području utjecaja koji vrši banka u industrijskoj sferi. Taj bankovni sistem dopunjuje se nastojanjem da se u nadzorna vijeća izaberu ljudi, koji su dobro upoznati s industrijom, poduzetnici, bivši državni činovnici, osobito oni koji su služili kod željeznica, rudarstva i t. d.«[19]

Sa sličnim ustanovama, samo u malo drukčijem obliku, susrećemo se kod francuskog bankarstva. Na primjer, jedna od tri najveće banke, »Lionski kredit«, organizirala je kod sebe naročiti »odjel za skupljanje financijskih informacija« (service des études financières). U njemu je stalno zaposleno više od 50 ljudi, inženjera, statističara, ekonomista, pravnika i t. d. Na njega se troši od 6 do 7 hiljada franaka godišnje. Taj je odjel opet podijeljen u 8 odsjeka: u jednom se sakupljaju informacije specijalno o industrijskim poduzećima, u drugome se proučava opća statistika, u trećem — željeznička i parobrodarska društva, u četvrtom fondovi, u petom — financijski izvještaji i t. d.[20]

Dolazi, s jedne strane, do sve većeg stapanja ili, kako se je zgodno izrazio N. I. Buharin, sraštavanja bankovnog i industrijskog kapitala, a, s druge strane, banke preraštavaju u ustanove koje su zaista »univerzalnog karaktera«. Smatramo, da je ovdje potrebno točno navesti, šta o tome pitanju kaže Jeidels, pisac koji je tu stvar najbolje proučio:

»Kao rezultat promatranja industrijskih veza u njihovoj cjelini, dobivamo univerzalni karakter financijskih ustanova koje rade sa industrijom. Protivno od drugih oblika banaka, protivno od zahtjeva koji se katkada postavljaju u literaturi, da se banke moraju specijalizirati na određena područja poslova ili industrijskih grana, da ne bi izgubile tlo pod nogama — velike banke nastoje da dođu do veza što je moguće raznolikijih u pogledu mjesta i vrste proizvodnje, trude se da odstrane one neravnomjernosti u podjeli kapitala među pojedine krajeve ili grane industrije, koje se objašnjavaju historijom pojedinih poduzeća. Jedna je tendencija u tome, da se veza s industrijom učini općom pojavom; druga — u tome, da bi se učinila da postane čvršćom i intenzivnijom; obje su

[19] Jeidels, op. c., str. 157.

[20] Članak Eugena Kaufmann-a o francuskim bankama u »Die Bank«, 1909, 2, str. 851 i sl.

ostvarene kod šest velikih banaka nepotpuno, ali već u velikoj mjeri i u jednakom stepenu«.

Često se iz trgovačko-industrijskih krugova čuju pritužbe na »terorizam banaka«. I nije ni čudo, što se takove pritužbe čuju, jer velike banke »komandiraju«, kao što se vidi iz slijedećeg primjera. 19 novembra 1901 godine jedna od tako zvanih berlinskih D banaka (imena četiriju najvećih banaka počinju slovom D) obratila se je upravi sjevero-zapadno-srednjenjemačkog cementnog sindikata ovim pismom:

»Iz obavijesti koju ste objavili 18 tekućeg mjeseca u toj i toj novini, očito je, da moramo smatrati mogućim, da će na glavnoj skupštini vašega sindikata, koja se ima sastati 30 ovoga mjeseca, biti prihvaćeni zaključci, koji bi u vašem poduzeću mogli dovesti do promjena za nas neprihvatljivih. Radi toga prinuđeni smo, na našu najveću žalost, da vam uskratimo onaj kredit kojim ste se do sada koristili... Ali ako na toj glavnoj skupštini ne budu prihvaćeni za nas neprihvatljivi zaključci i ako nam u tome smislu budu date odgovarajuće garancije u pogledu budućnosti, pripravni smo da s vama stupimo u pregovore zbog otvaranja novog kredita«.[21]

To su u bitnosti one iste žalbe sitnog kapitala na ugnjetavanje od strane krupnog, samo što je ovdje u red »sitnih« zapao cio sindikat! Stara borba između sitnog i krupnog kapitala ponavlja se na novom, neizmjerno višem stupnju razvoja. Jasno je, da poduzeća velikih banaka sa milijardama kapitala mogu promicati tehnički napredak takvim sredstvima, koja se ne mogu ni sravniti s prijašnjim. Banke osnivaju, na primjer, naročita društva za tehnička istraživanja i rezultatima tih istraživanja koriste se, naravno, samo »prijateljska« industrijska poduzeća. Ovamo spada »društvo« za proučavanje pitanja eletričnih željeznica«, »centralni ured za znanstveno-tehnička istraživanja i t. d.

Ni sami upravljači velikih banaka ne mogu a da ne vide, da se stvaraju neki novi uslovi narodne privrede, ali tu su oni bespomoćni.

»Tko je u toku posljednjih godina — piše Jeidels — promatrao kako se mijenjaju direktori i članovi nadzornih vijeća velikih banaka, morao je zapaziti, kako vlast postepeno prelazi u ruke osoba, koje smatraju da je neophodna i sve važnija zadaća velikih banaka, da aktivno sudjeluju u razvoju industrije, kod čega između

[21] Dr. Oscar Stillich: »Geld- und Bankwesen«, Berlin 1907, str. 148.

starih i novih direktora banaka dolazi do razmimoilaženja na poslovnom, a često, i na ličnom terenu. Radi se u bitnosti o tome, da li banke kao kreditne ustanove ne trpe štetu od toga uplitanja banaka u proces industrijske proizvodnje, da li one ne žrtvuju solidne principe i sigurnu dobit toj djelatnosti, koja nema ništa zajedničko s posredovanjem u pribavljanju kredita i koja banku dovodi na takovo područje, gdje je ona još više nego prije podvrgnuta slijepoj vladavini industrijske konjunkture. Tako govore mnogi stari upravljači banaka, a većina mladih smatra aktivno sudjelovanje u pitanjima industrije isto takvom nužnošću, kao što je i ona koja je zajedno sa savremenom krupnom industrijom dovela u život i velike banke i najnovije industrijsko-bankovno poduzeće. Obje se strane slažu samo u tome, da za novu djelatnost krupnih banaka ne postoje ni čvrsti principi, ni konkretni ciljevi«.[22]

Stari kapitalizam se preživio. Novi se javlja kao prelaz u nešto. »Naći čvrste principe i konkretan cilj«, da bi se došlo do »izmirenja« monopola i slobodne konkurencije, razumije se da je to beznadan posao. Priznanje praktičara zvuči sasvim drukčije nego službeno veličanje ljepota »organiziranog« kapitalizma od strane njegovih apologeta kao što su Schulze-Gaevernitz, Liefmann i tome slični »teoretičari«.

U koje baš vrijeme pada konačno uspostavljanje »nove djelatnosti« krupnih banaka? Na to pitanje nalazimo dosta točan odgovor kod Jeidelsa:

»Veze industrijskih poduzeća s njihovim novim sadržajem, novim oblicima, novim granama, to jest: krupnih banaka, koje su organizirane istodobno i centralistički i decentralistički, teško da nastaju ranije od 1890-ih godina kao karakteristična pojava narodnog gospodarstva; u izvjesnom smislu ta se početna točka može čak pomaknuti do 1897 godine, kad su izvršena velika »stapanja« poduzeća, koja po prvi put uvode novi oblik decentralizirane organizacije, da bi se tako prilagodila industrijskoj politici banaka. Ta početna točka mogla bi se pomaknuti čak i na kasniji rok, jer je tek kriza od 1900 godine gigantski ubrzala proces koncentracije u industriji i u bankarstvu, učvrstila taj proces, prvi put pretvorila odnose s industrijom u pravi monopol krupnih banaka, učinila te odnose znatno tješnjim i intenzivnijim«.[23]

Dakle, XX vijek — to je prekretnica od staroga kapitalizma novome, od vladavine kapitala uopće, vladavini financijskog kapitala.

[22] Jeidels, op. c., str. 184.

[23] Ibidem, str. 181.

III.

Financijski kapital i financijska oligarhija

»Sve veći i veći dio industrijskog kapitala — piše Hilferding — ne pripada onim industrijalcima koji ga upotrebljavaju. Oni mogu raspolagati kapitalom samo posredstvom banke, koja u odnosu prema njima predstavlja vlasnika toga kapitala. S druge strane, i banka mora sve veći i veći dio svojih kapitala da veže u industriji. Zahvaljujući tome ona neprestano u sve većoj mjeri postaje industrijski kapitalist. Takav bankovni kapital — dakle kapital u novčanom obliku — koji je na taj način stvarno pretvoren u industrijski kapital, ja nazivam financijskim kapitalom«. »Financijski kapital: kapital kojim raspolažu banke, a koji upotrebljavaju industrijalci«.[1]

Ta definicija je nepotpuna utoliko, ukoliko se u njoj ne ukazuje na jedan od najvažnijih momenata, naime: na porast koncentracije proizvodnje i kapitala i to u toliko velikoj mjeri, da koncentracija dovodi i da je dovela do monopola. Ali u cijelom Hilferdingovom izlaganju uopće a napose u obim glavama koje prethode onoj iz koje je uzeta ta definicija, podvlači se uloga **kapitalističkog monopola**.

Koncentracija proizvodnje, monopoli koji iz nje izrastaju, stapanje ili sraštavanje banaka s industrijom — to je historija nastanka financijskog kapitala i sadržaj toga pojma.

Sada treba da pređemo na opisivanje toga, kako »gazdovanje« kapitalističkih monopola, uz opće prilike robne proizvodnje i privatne svojine, neizbježno postaje vladavinom financijske oligarhije. Primjetit ćemo, da su predstavnici buržoaske njemačke — i to ne samo njemačke — nauke, kao Riesser, Schulze-Gaevernitz, Liefmann i dr. svi od reda apologeti imperijalizma i financijskog kapitala. Oni ne otkrivaju, nego zataškavaju i uljepšavaju »mehaniku« stvaranja oligarhije, njezine postupke,

[1] R. Hilferding: »Financijski kapital«, M. 1912, str. 339.

veličinu njezinih dohodaka »bezgrešnih i grešnih«, njezine veze s parlamentima i t. d. i t. d. Oni se ograđuju od »prokletih pitanja« važnim zakučastim frazama, pozivajući se na »osjećaj odgovornosti« direktora banaka, hvaleći »osjećaj dužnosti« pruskih činovnika, ozbiljno pretresajući sitnice potpuno neozbiljnih zakonskih projekata o »nadzoru«, »reglementaciji«, teoretskim lupetanjem kao što je na primjer slijedeća »naučna« definicija, do koje je dotjerao profesor Liefmann: ... »trgovina je privredna djelatnost, kojom se dobra sabiru, pohranjuju i stavljaju na raspoloženje[2] (u profesorovoj knjizi kurziv i masna slova)... izlazi, da je trgovina postojala i kod prvobitnog čovjeka, koji još nije poznavao razmjene, i da će je biti i u socijalističkom društvu!

Ali monstruozne činjenice koje se tiču monstruoznog gospodstva financijskog kapitala, toliko udaraju u oči, da je u svim kapitalističkim zemljama, i u Americi, i u Francuskoj, i u Njemačkoj nastala literatura, koja stoji na buržoaskom stanovištu, a koja ipak daje približno istinitu sliku i — razumije se — malograđansku kritiku financijske oligarhije.

Na prvo mjesto treba staviti onaj »sistem učešća«, o kome je već rečeno nekoliko riječi. Evo kako bitnost te stvari opisuje njemački ekonomist Heymann, koji teško da je ranije od drugih obratio pažnju na to:

Ravnatelj kontrolira osnovno društvo (doslovno »društvo-maticu«); ono opet vlada društvima koja zavise o njemu (»društvima-kćerima«), a ova »društvima-unucima« i t. d.

Na taj se način može i sa ne suviše velikim kapitalom vladati gigantskim područjima proizvodnje. Zaista, ako je posjedovanje 50% kapitala uvijek dovoljno za kontrolu nad dioničkim društvom, onda ravnatelj treba da ima u svojim rukama samo 1 milijun, pa da može kontrolirati 8 mil. kapitala kod društava-unuka. A ako to »preplitanje« ide dalje, onda se s 1 mil. može kontrolirati 16 mil., 32 mil. i t. d.[3]

U stvari, iskustvo pokazuje, da je dovoljno imati 40% dionica, da bi se vodili poslovi dioničkog društva,[4] jer

[2] Liefmann, op. c., str. 476.

[3] Hans Gideon Heymann: »Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe«, St. 1904, str. 269.

[4] Liefmann, Beteiligungsges., str. 258 po 1 izd.

izvjestan dio raštrkanih, sitnih dioničara nema u praksi nikakve mogućnosti da sudjeluju na glavnim skupštinama i t. d. »Demokratizacija« posjedovanja dionica, od koje buržoaski sofisti i oportunistički »također-socijaldemokrati« očekuju (ili uvjeravaju da očekuju) »demokratizaciju kapitala«, jačanje uloge i značenja sitne proizvodnje i t. d., u stvari je jedan od načina kojim se pojačava moć financijske oligarhije. Stoga, između ostalog, u razvijenijim ili starijim i »iskusnijim« kapitalističkim zemljama zakonodavstvo dopušta manje dionice. U Njemačkoj zakon ne dopušta dionice manje od 1000 maraka i njemački financijski magnati sa zavišću gledaju na Englesku, gdje zakon dopušta dionice i od 1 funte sterlinga (= 20 maraka, oko 10 rubalja). Siemens, jedan od najkrupnijih industrijalaca i »financijskih kraljeva« Njemačke izjavio je u Reichstagu 7 juna 1900 g., da je »akcija od 1 funte sterlinga osnova britanskog imperijalizma«.[5] Taj trgovac znatno dublje i »marksističkije« razumije šta je imperijalizam, nego neki sramni pisac koji se ubraja među osnivače ruskog marksizma i koji smatra da je imperijalizam ružno svojstvo jednoga naroda...

Ali sistem učešća ne samo da služi za gigantsko uvećavanje vlasti monopolista, nego on osim toga omogućava da se nekažnjeno vrše svakojaki mračni i prljavi poslovi, jer upravljači »društva-matice« formalno, po zakonu, ne odgovaraju za »društvo kćer« koje se smatra »samostalnim« i preko koga se može sve »provesti«. Evo primjera koji uzimamo iz majskog broja njemačkog časopisa »Banka« za 1914 godinu:

»Dioničko društvo čelika za federe«, u Kasselu, smatralo se je prije nekoliko godina jednim od najunosnijih poduzeća u Njemačkoj. Loša uprava dovela je dotle, da su dividende spale sa 15 na 0%. Kako se je pokazalo, uprava je bez znanja dioničara pozajmila 6 milijuna maraka jednom od svojih »društava-kćeri«, „Hassia", čiji je nominalni kapital iznosio svega nekoliko stotina hiljada maraka. O tome zajmu, koji je skoro dva puta bio veći od dioničkog kapitala »društva-matice« u bilanci ovog posljednjega nije ništa zabilježeno; pravnički, takvo zatajivanje potpuno je zakonito i moglo je trajati cijele dvije godine, jer tim nije bio povrijeđen nijedan paragraf trgovačkog zakona. Predsjednik nadzornog vijeća, koji je kao odgovorno lice, potpisivao lažne bilance, bio je i ostao je predsjednik Kasselske trgovačke komore. Dioničari su doznali o tome

[5] Schulze-Gaevernitz u »Grdr. d. S.-Oek«, V. 2, str. 111.

zajmu društvu „Hassia" tek dugo poslije toga pošto se je pokazalo, da je taj zajam »pogreška«... (pisac je trebao da tu riječ stavi među navodnike)...« i kad su dionice »čelika za federe« pale u cijeni približno za 100%, jer su ih se posvećeni otarasili prodajom...

Taj tipični primjer ekvilibristike sa bilancama, vrlo običan kod dioničkih društava, objašnjava nam, zašto se uprave dioničkih društava kud i kamo lakšeg srca odlučuju na riskantne poslove, nego privatni poduzetnici. Najnovija tehnika sastavljanja bilanca ne samo da im omogućuje da riskantne poslove sakriju od prosječnog dioničara, nego i glavne zainteresirane osobe stavlja u mogućnost, da pomoću pravovremene prodaje dionica svale sa sebe odgovornost u slučaju neuspjelog eksperimenta, dok individualni poduzetnik odgovara svojom kožom za sve što radi...

Bilance mnogih dioničkih društava liče na one iz srednjeg vijeka poznate palimpseste, s kojih je trebalo najprije izbrisati ono što je napisano, da bi se ispod toga otkrili znakovi, koji daju pravi sadržaj rukopisa (palimpset — pergament na kome je osnovni rukopis premazan i na premazanome napisano drugo).

»Najjednostavnije i stoga najčešće upotrebljavano sredstvo da se bilance učine neprovidnim, sastoji se u tome, da se jedinstveno poduzeće podijeli na nekoliko dijelova time što se ustanove »društva-kćeri« ili što se već postojeća pridruže. Koristi od takvog sistema sa stanovišta raznih ciljeva — zakonitih i nezakonitih — toliko su očigledne, da su u današnje vrijeme upravo izuzetak ona krupna poduzeća koja se ne služe tim sistemom«.[6]

Kao primjer vrlo krupnog i monopolističkog društva, koje se u najvećoj mjeri služi tim sistemom, pisac navodi čuveno »Sveopće električno društvo« (A. E. G., o kome ćemo još govoriti). Godine 1912 smatralo se, da to društvo učestvuje u 175—200 društava i da, razumije se, nad njima vlada i obuhvaća u svemu kapital od oko $1^1/_2$ milijardu maraka.[7]

Svakojaka pravila o kontroli, objavljivanju bilanca, izrađivanju određenih shema za njih, ustanovi nadzora i t. d. čime zabavljaju pažnju publike dobronamjerni — t. j. koji imaju dobru namjeru da brane i uljepšavaju kapitalizam — profesori i činovnici, ne mogu imati nikakvog značenja. Jer, privatna je svojina sveta i nikome se

[6] L. Eschwege: »Tochtergesellschaften«, »Die Bank«, 1914, 1, str. 545.

[7] Kurt Heinig: »Der Weg des Elektrotrusts«, »Neue Zeit«, 1912, 30 godište, 2, 484.

ne može zabraniti da kupuje, prodaje, zamjenjuje dionice, da ih daje u zalog i t. d.

O tome kakve je razmjere dostigao »sistem učešća« kod ruskih krupnih banaka, možemo suditi po podatcima, objavljenim od E. Agahda, koji je 15 godina bio činovnik Rusko-kineske banke i u maju 1914 objavio djelo pod naslovom koji nije sasvim točan: »Krupne banke i svjetsko tržište«. Pisac dijeli ruske krupne banke na dvije osnovne grupe: a) koje se služe »sistemom učešća« i b) »nezavisne«, kod čega pod »nezavisnošću« proizvoljno shvaća nezavisnost od inozemnih banaka; prvu grupu pisac dijeli na tri podgrupe: 1) njemačko učešće, 2) englesko i 3) francusko razumijevajući pod tim »učešće« vladavinu najkrupnijih inozemnih banaka odgovarajućih narodnosti. Kapitale banaka pisac dijeli na one koji se ulažu »produktivno« (u trgovinu i industriju) i na one koji se ulažu »spekulativno« (u burzovne i financijske operacije) smatrajući, sa njemu svojstvenog sitnoburžoasko-reformističkog stanovišta, kao da bi se uz postojanje kapitalizma mogao odijeliti prvi oblik ulaganja od drugoga i da bi se drugi oblik mogao odstraniti.

Pisac daje slijedeće podatke:

AKTIVA BANAKA

(prema izvještajima za oktobar-novembar 1913 g.)

u milijunima rubalja:

	Grupe ruskih banaka	Kapitali koji se ulažu produktivno	spekulativno	svega
a 1)	4 banke: Sibirska trgovačka, Ruska, Međunarodna i Diskontna . .	413,7	859,1	1272,8
a 2)	2 banke: Trgovačko-industrijska i Rusko-engleska	239,3	169,1	408,4
a 3)	5 banaka: Rusko-azijska, Peterburška privatna, Azovsko-donska, Moskovska Union. Rusko-francuska trgovačka	711,8	661,2	1373,0
	(a) (11 banaka) Svega...	1364,8	1689,4	3054,2
b)	8 banaka: Moskovska trgovačka, Volšsko-Kamska, Junker i Co, Sibirska trgovačka bivš. Vaveljberg, Moskovska bivša Rjabušinskog, Moskovska diskontna, Moskovska trgovačka i Moskovska privatna	504,2	391,1	895,3
	(19 banaka) Svega...	1869,2	2080,5	3949,5

Po tim podatcima od skoro 4 milijarde rubalja, koje sačinjavaju »poslovni« kapital krupnih banaka više od

$^3/_4$, preko 3 milijarde, otpada na one banke koje su u stvari »društva-kćeri« inozemnih banaka, u prvom redu pariških (čuveni bankarski trio: »Pariški savez, »Pariška i Nizozemska«, »Generalno društvo«) i berlinskih (osobito »Njemačka Banka« i »Diskontno društvo«). Dvije najveće ruske banke: Ruska (Ruska banka za vanjsku trgovinu) i Međunarodna (Sanktpeterburška Međunarodna trgovačka banka) povećale su svoj kapital od 1906 do 1912 g. od 44 na 98 milijuna rub., a rezerve od 15 na 39 milijuna »poslujući do $^3/_4$ njemačkim kapitalom«, prva banka pripada »koncernu« berlinske »Njemačke banke«, druga — berlinskog »Diskontnog društva«. Dobričina Agabd strašno se revoltira što berlinske banke imaju u svojim rukama većinu dionica i što su prema tome ruski dioničari nemoćni. I razumije se, zemlja koja izvozi kapital pobire kajmak: na primjer berlinska »Njemačka banka« uvodeći u Berlin dionice »Sibirske trgovačke banke«, držala ih je godinu dana kod sebe u portfelju, a onda ih prodala po kurzu 193 za 100, t. j. skoro dvostruko, »zaradivši« oko 6 milijuna rub. dobitka, koji je Hilferding nazvao »osnivačka dobit«.

Kao ukupnu »snagu« najkrupnijih petrogradskih banaka pisac navodi 8235 milijuna rubalja, skoro $8^1/_4$ milijarde, a »učešće«, točnije gospodstvo inozemnih banaka raspoređuje ovako: francuske banke — 55%; engleske — 10%; njemačke — 35%. Od te svote, 8235 milijuna fungirajućeg kapitala — 3687 milijuna, t. j. preko 40% otpada, prema autorovoj procjeni, na sindikate: Produgolj, Prodameta, sindikate u petrolejskoj, metalurgijskoj i cementnoj industriji. Stapanje banaka i industrijskog kapitala, u vezi sa stvaranjem kapitalističkih monopola, učinilo je, prema tome, i u Rusiji ogroman korak naprijed.

Financijski kapital, koji je koncentriran u jednim rukama i koji ima faktički monopol, pobire ogroman i sve veći profit od osnivanja, od emisija vrijednosnih papira, od državnih zajmova i t. d., i tako učvršćuje gospodstvo financijske oligarhije i nameće cijelom društvu danak u korist monopolista. Evo jednog od bezbrojnih primjera »gazdovanja« američkih trustova, koji navodi Hilferding: godine 1887 Havemeyer osnovao je šećerni trust pomoću stapanja 15 malih kompanija, koje su imale ukupno $6^1/_2$ milijuna dolara kapitala. A kapital trusta, »razvodnjen« kako kažu Amerikanci, određen je na 50 milijuna dolara. »Rekapitalizacija« je računala s budućim monopolističkim dobitcima, kao što u toj istoj Americi i trust čelika računa s budućim monopolskim dobitcima, i kupuje sve više zemljišta sa željeznom rudom. I zaista šećerni je trust odredio monopolske cijene i došao do takovih prihoda da je mogao isplaćivati do 10% dividende, na kapital koji je bio s e d a m p u t a »razvodnjen«, t. j. skoro 70% n a k a p i t a l k o j i j e s t v a r n o u l o ž e n k o d o s n i v a n j a trusta. Godine 1909 kapital trusta iznosio je 90 milijuna dolara. Za dvadeset i dvije godine on se je više nego udeseterostručio.

U Francuskoj je gospodstvo »financijske oligarhije« (»Protiv financijske oligarhije u Francuskoj«, naslov poznate Lysis-ove knjige koja je 1908 g. izašla u petom izdanju) poprimilo samo malo promijenjen oblik. Četiri najkrupnije banke imaju ne relativni nego »apsolutni monopol« kod emitiranja vrijednosnih papira. U stvari to je — »trust krupnih banaka«. A monopol osigurava monopolističke profite kod emisije. Kod zajmova ona država koja prima zajam obično ne dobiva više od 90% cijele sume; 10% dobivaju banke i drugi posrednici. Profit banaka od rusko-kineskog zajma od 400 milijuna franaka iznosio je 8%, od ruskog (1904) od 800 mil. — 10%, od marokanskog (1904) od $6^1/_2$ mil. — $18^3/_4$%. Kapitalizam koji je počeo da se razvija kao sitni lihvarski kapital završava svoj razvoj kao gigantski lihvarski kapital. »Francuzi su lihvari Evrope« — veli Lysis. Zbog ove preobrazbe kapitalizma svi su uvjeti ekonomskog života podvrgnuti dubokim izmjenama. I pored zastoja stanovništva, industrije, trgovine, pomorskog transporta, »zemlja« može da se bogati lihvarstvom. »Pedeset ljudi koji imaju kapital od 8 milijuna franaka mogu raspolagati sa d v i j e m i l i j a r d e u četiri banke. Nama već poznati sistem »učešća« dovodi do ovakvih posljedica: jedna od najkrupnijih banaka »Opće društvo« (Société Generale) emitira 64.000 obligacija »društva kćeri« — »Egipatske rafinerije«. Kurz emisije je 150%, t. j. banka zarađuje 50 kopjejki na 1 rublju. Pokazalo se da su dividende toga društva fiktivne i »publika« je izgubila 90 do 100 milijuna franaka; jedan od direktora »Općega društva« bio je član uprave »Egipatskih rafinerija«. Nije čudo što pisac mora da dođe do zaključka: »francuska republika je financijska monarhija«, »potpuno gospodstvo financijske oligarhije, ona

vlada i štampom i vladom«.[8] Isključivo visoka dobit kod emisije vrijednosnih papira, kao jedne od glavnih operacija financijskog kapitala, igra vrlo važnu ulogu u razvoju i učvršćenju financijske oligarhije. U njemačkom časopisu »Banka«[9] veli se: »Unutar zemlje nema nijednog posla koji bi barem približno donosio tako visok profit kao posredovanje kod emisije stranih zajmova«.

»Nema nijedne bankovne operacije koja bi donosila tako velik profit kao emisioni posao«. Po podatcima »Njemačkog Ekonomista«, kod emisije efekata industrijskih poduzeća srednji profit iznosio je za godinu:

1895	— 38,6%	1898	— 67,7%
1896	— 36,1%	1899	— 66,9%
1897	— 66,7%	1900	— 55,2%

Za deset godina, 1891—1900, emisijom njemačkih industrijskih efekata »zarađeno« je preko jedne milijarde«.[10] Ako su u vrijeme industrijskog poleta neizmjerno veliki profiti financijskog kapitala, to u doba depresije propadaju sitna i labava poduzeća a krupne banke »učestvuju« u kupovanju tih poduzeća za jeftin novac ili u unosnim »sanacijama« i »reorganizacijama«. Kod »sanacije« poduzeća koja rade sa gubitkom »dionički se kapital snižava, t. j. dohodak se raspodjeljuje na manji kapital i nadalje se računa prema tom manjem kapitalu. Ili ako rentabilnost pane na nulu, privlači se novi kapital, koji će sjedinivši se sa manje rentabilnim starim donositi sada dovoljan dohodak. Uzgred budi rečeno — dodaje Hilferding — sve te sanacije i reorganizacije imaju za banke dvostruko značenje, prvo, kao unosna operacija i drugo, kao zgodna prilika da se društva, koja se nalaze u teškoj situaciji, dovedu u zavisnost od banaka«.[11]

Evo primjera: dioničko rudarsko društvo »Union« u Dortmundu osnovano je 1872 g. Emitiran je dionički kapital skoro od 40 milijuna maraka i kurz se popeo na 170%, kada je prve godine podijeljena dividenda od 12%. Financijski kapital pokupio je kajmak zaradivši sitnicu

[8] Lysis: »Contre oligarchie financière en France«, 5. ed., P. 1908, str. 11, 12, 26, 39, 40, 48.

[9] »Die Bank«, 1913, br. 7, str. 630.

[10] Stillich; op. c., str. 143 i W. Sombort: »Die deutsche Volkswirtschaft in 19 Jahrhundert« 2, 2 izd., 1909. str. 526, Anflage.

[11] »Financijski kapital«, str. 172.

od nekih 28 milijuna. Kod osnivanja toga društva glavnu je ulogu igrala ona ista krupna njemačka banka »Diskontno društvo«, koja se je sretno podigla do kapitala od 300 milijuna maraka. Kasnije, dividende »Uniona« padaju na nulu. Dioničari su prinuđeni da pristanu na »otpisivanje« kapitala, t. j. da jedan dio kapitala izgube, da ne bi izgubili sve. I onda, kao rezultat niza »sanacija« iz knjiga društva »Union« nestaje tokom 30 godina preko 73 milijuna maraka. »Sada prvobitni dioničari toga društva imaju u rukama samo 5% nominalne vrijednosti svojih dionica«[12] — a kod svake »sanacije« banke i dalje »zarađuju«.

Osobitu unosnu operaciju financijskog kapitala predstavlja i spekulacija sa zemljištima u okolici gradova koji se brzo povećavaju. U ovom se slučaju monopol banaka stapa s monopolom zemljišne rente i s monopolom prometnih sredstava, jer rast cijena zemljištâ, mogućnost da se ona unosno prodaju kao parcele i t. d. zavisi prije svega od dobrih prometnih veza sa središtem grada, a te se prometne veze nalaze u rukama krupnih kompanija koje su sa tim istim bankama povezane sistemom učešća i podjelom direktorskih mjesta. Nastaje ono što je njemački pisac i saradnik časopisa »Banka«, koji je specijalno proučavao operacije u trgovini zemljištima, njihovo zalaganje i t. d. nazvao »močvarom«: divlja spekulacija parcelama koje se nalaze u blizini gradova, krahovi građevinarskih firma kao što je berlinska firma »Boswau & Knauer«, koja je nakupila 100 milijuna maraka posredstvom »najsolidnije i najveće« »Njemačke Banke« (Deutsche Bank«) koja je, razumije se, radila po sistemu »učešća«, t. j. tajno, iza leđa i izvukla se izgubivši »svega« 12 milijuna maraka, — zatim uništavanje sitnih vlasnika i radnika koji ništa ne dobivaju od fiktivnih građevinskih firmi, lopovski poslovi zajedno s »poštenom« berlinskom policijom i upravom, da bi se dobile informacije i dozvole gradskog zastupstva za izvađanje gradnja i t. d. i t. d.[13]

»Američki moral« zbog koga tako licemjerno prevrću očima evropski profesori i dobronamjerni buržuji, postao je u epohi financijskog kapitala moralom doslovno svakog velikog grada u kojoj bilo zemlji.

[12] Stillich, op. c., str. 138 i Liefmann, str. 51.

[13] »Die Bank«, 1913, str. 952, L. Eschwege, »Der Sumpf« Ibid., 1912., 1, str. 225 i dalje.

U Berlinu se početkom 1914 g. govorilo o tome, da predstoji stvaranje transportnog trusta«, t. j. »zajednice interesa« triju berlinskih transportnih poduzeća: gradske električne željeznice, tramvajskog društva i društva omnibusa.

»Da postoji slična namjera — veli se u časopisu »Banka« — znali smo od onoga momenta, kad se je doznalo, da je većina dionica društva omnibusa prešla u ruke drugih dvaju transportnih društava... Može se potpuno povjerovati osobama, koje idu za tim ciljem, da se nadaju, da će jednolikim reguliranjem transportnog posla napraviti tolike uštede, od kojih bi jedan dio, na kraju krajeva, mogao ići u korist publike. Ali pitanje se komplicira time, što iza toga transportnog trusta, koji se stvara, stoje banke, a one, ako hoće, mogu da prometna sredstva, koja su monopolizirale, podvrgnu interesima svoje trgovine zemljišnim parcelama. Da bismo se uvjerili, koliko je ta pretpostavka prirodna, dosta je da spomenemo, da su već kod osnutka društva gradske električne željeznice bili umiješani interesi one velike banke, koja je podsticala njegovo osnivanje. Naime: interesi toga transportnog poduzeća preplitali su se s interesima trgovine zemljišnim parcelama. Stvar je u tome, da je istočna linija te željeznice morala obuhvatiti one zemljišne parcele, koje je ta banka poslije, kad je bila već osigurana izgradnja željeznice, prodala uz ogroman profit za sebe i za nekoliko osoba koje su u tome učestvovale«.[14]

Kad je već jednom monopol ostvaren i kad promeće milijarde, on apsolutno neizbježno prožima s v e strane društvenog života, bez obzira na političko uređenje ili na kakve bilo druge »pojedinosti«. U njemačkoj ekonomskoj literaturi uobičajeno je lakejsko samohvalisanje poštenjem pruskoga činovništva i aluzije na francusku panamu i američku političku podmitljivost. Ali činjenica je, da je č a k i buržoaska literatura, koja se bavi njemačkim bankarstvom, prinuđena da stalno izlazi daleko izvan okvira čisto bankovnih operacija i da piše na primjer o »prelazu u banke«[15] povodom sve češćih slučajeva prelaza državnih činovnika u bankarsku službu: »kako stoji stvar s nepodmitljivošću državnog činovnika, koji potajno priželjkuje toplo mjestance u Bernstrasse?« — ulica u Berlinu u kojoj se nalazi »Njemačka Banka«. Izdavač časopisa »Banka« Alfred Lansburgh napisao je g. 1909 članak: »Ekonomsko značenje bizantinizma« između ostalog i povodom puta Vilima II u Palestinu i »neposrednog rezultata toga puta, gradnje bagdadske željeznice, toga kobnoga »velikog djela njemačke poduzimljivosti«, koje je više krivo zbog »zaokružavanja« nego svi naši politički grjehovi uzeti zajedno«[16] (pod zaokružavanjem razumije se politika Eduarda VII, koji je nastojao da izolira Njemačku i da je opkoli obručem imperijalističkog protunjemačkog saveza). Već spomenuti saradnik istog časopisa Eschwege napisao je g. 1912 članak: »Plutokracija i činovništvo« raskrinkavajući na primjer slučaj njemačkog činovnika Voelkera, koji je bio član komisije za kartele i isticao se svojom energijom a malo kasnije je dobio unosno mjesto u najkrupnijem kartelu, sindikatu čelika. Slični slučajevi, koji nisu nipošto slučajni, prisilili su toga buržoaskog pisca da prizna, da je »ekonomska sloboda, koja je osigurana njemačkim ustavom, u mnogim područjima privrednog života postala fraza bez sadržaja« i da uz izgrađeno gospodstvo plutokracije »ne može nas ni najšira politička sloboda spasiti od toga, da se ne pretvorimo u narod neslobodnih ljudi«.[17]

Što se tiče Rusije ograničit ćemo se samo na jedan primjer: pred nekoliko godina sve su novine donijele vijest, da direktor kreditne kancelarije Davidov napušta državnu službu i uzima mjesto u jednoj krupnoj banci uz plaću, koja je po ugovoru za nekoliko godina imala da mu donese preko 1 milijun rubalja. Kreditna kancelarija je ustanova kojoj je zadaća »ujedinjavanje djelatnosti svih kreditnih ustanova u državi« i koja daje supsidije prestolničkim bankama u iznosu od 800—1000 milijuna rubalja.[18]

Kapitalizmu je uopće svojstveno odvajanje vlasništva kapitala od primjene kapitala u proizvodnji, odvajanje novčanog kapitala od industrijskog ili produktivnog, odvajanje rentijera, koji živi samo od prihoda novčanog kapitala, od poduzetnika i svih onih osoba, koje neposredno sudjeluju u raspolaganju kapitalom. Imperijalizam ili gospodstvo financijskog kapitala je onaj najviši stupanj kapitalizma, kada to odvajanje dostiže ogromne razmjere. Prevlast financijskog kapitala nad svim ostalima obli-

[14] »Verkehrstrust«, »Die Bank«, 1914, 1, str. 89.
[15] »Der Zug zur Bank«, »Die Bank«, 1909, 1, str. 79.

[16] »Der Zug zur Bank«, str. 301.
[17] Ibid., 1912., 2, str. 825, 1913, 2, str. 962.
[18] E. Agahd, str. 202.

cima kapitala znači gospodujući položaj rentijera i financijske oligarhije, znači da se od svih država izdvaja mali broj država koje posjeduju financijsku »moć«. U kakvim se razmjerima vrši taj proces može se vidjeti iz statističkih podataka o emisiji, t. j. o izdavanju svih vrsta vrijednosnih papira.

U »Biltenu međunarodnog statističkog instituta« A. Neymarck[19] objavio je vrlo iscrpne, potpune i poredbene podatke o emisijama u cijelom svijetu, podatke koji su poslije, u pojedinim dijelovima, mnogo puta djelomično navođeni u ekonomskoj literaturi. Evo ukupnih podataka za 4 decenija:

SUMA EMISIJA U MILIJARDAMA FRANAKA ZA 10 GODINA

1871—1880	76,9
1881—1890	64,5
1891—1900	100,4
1901—1910	197,8

1870-tih godina ukupna suma emisija na cijelom svijetu povećala se naročito zbog zajmova u vezi s francusko-pruskim ratom i zbog osnivačke epohe u Njemačkoj koja je nastala poslije rata.

Općenito uzevši povećavanje tokom tri posljednja decenija XIX vijeka relativno nije bilo vrlo brzo i tek prvi decenij XX vijeka daje ogromno povećanje, skoro udvostručenje za 10 godina. Prema tome početak XX vijeka znači prelom ne samo u odnosu na rast monopola (kartela, sindikata, trustova), o čemu smo već govorili, nego i u odnosu na rast financijskog kapitala.

Opću sumu vrijednosnih papira na svijetu godine 1910 Neymarck određuje približno na 815 milijardi franaka. Oduzimajući, približno, ponavljanja on tu sumu umanjuje na 575—600 milijardi. Evo podjele po zemljama (uzimamo 600 milijardi):

[19] »Bulletin del' Institut International de Statistique« sv. XIX, knj. II. La Haye, 1912. Podatci o malim državama, II. stupac uzeti su približno prema normi od 1902. uvećani 20%.

SUMA VRIJEDNOSNIH PAPIRA 1910 GODINE

(milijarde franaka)

Engleska	142	
Sjedinjene Države	132	479
Francuska	110	
Njemačka	95	
Rusija	31	
Austro-Ugarska	24	
Italija	14	
Japan	12	
Holandija	12.5	
Belgija	7.5	
Španjolska	7.5	
Švicarska	6.25	
Danska	3.75	
Švedska, Norveška, Rumunjska	2.5	
Ukupno...	600,0	

Iz tih se podataka odmah vidi, kako se oštro ističu četiri najbogatije kapitalističke zemlje, koje posjeduju približno 100 do 150 milijardi franaka vrijednosnih papira. Od te četiri zemlje dvije su najstarije i, kako ćemo vidjeti, kolonijama najbogatije kapitalističke zemlje: Engleska i Francuska; druge dvije su najnaprednije kapitalističke zemlje u pogledu brzine razvoja i u pogledu stepena raširenosti kapitalističkih monopola u proizvodnji — Sjedinjene Države i Njemačka. Te četiri države zajedno imaju 479 milijardi franaka, t. j. skoro 80% svjetskog financijskog kapitala. Skoro sav ostali svijet, ovako ili onako dužan je i plaća danak tim zemljama — međunarodnim bankarima, koje predstavljaju četiri »stupa« svjetskog financijskog kapitala.

IV.

Izvoz kapitala

Za stari kapitalizam, u kome je potpuno gospodovala slobodna konkurencija, tipičan je bio izvoz r o b e. Za najnoviji kapitalizam, u kome gospoduju monopoli, tipičan je postao izvoz k a p i t a l a.

Kapitalizam je robna proizvodnja na najvišem stupnju svog razvoja, kada i radna snaga postaje roba. Porast razmjene, kako u zemlji tako osobito i međunarodne razmjene, karakteristična je crta kapitalizma. Neravnomjernost i skokovi u razvoju pojedinih poduzeća, pojedinih industrijskih grana, pojedinih zemalja neizbježni su u kapitalizmu. Prvo je Engleska, ranije od drugih, postala kapitalističkom zemljom i uvodeći slobodnu trgovinu, oko polovine XIX vijeka, polagala je pravo na ulogu »radionice cijelog svijeta«, dobavljača fabrikata za sve zemlje, koje su je za uzvrat morale opskrbljivati sirovinama. Ali t a j monopol Engleske bio je uzdrman već posljednje četvrti XIX vijeka, jer se niz drugih zemalja, ogradivši se zaštitnim carinama, razvio u samostalne kapitalističke države. Na pragu XX vijeka vidimo stvaranje monopola druge vrste: prvo, monopolističkih saveza kapitalista u svim zemljama razvijenog kapitalizma; drugo, monopolističkog položaja malobrojnih najbogatijih zemalja, u kojima je akumulacija kapitala dostigla gigantske razmjere. U najrazvijenijim zemljama nastao je ogroman »suvišak kapitala«.

Razumije se, da ne bi moglo biti ni govora o suvišku kapitala, kad bi kapitalizam mogao razviti zemljoradnju, koja je sada svuda strašno zaostala iza industrije, kad bi mogao da podigne životni nivo masa stanovništva, koje je usprkos vrtoglavog tehničkog napretka i nadalje svagdje napola gladno i bijedno. I taj »argument« navode svi od reda sitnoburžoaski kritičari kapitalizma. Ali tada kapitalizam ne bi bio kapitalizam, jer su neravnomjernost razvoja i polugladni životni nivo masa osnovni i neizbježni uvjeti i pretpostavke toga načina proizvodnje. Dok

god je kapitalizam kapitalizam, suvišak kapitala ne upotrebljava se na dizanje životnog nivoa masa u nekoj zemlji, jer bi to bilo sniženje profita kapitalista, nego na povećanje profita putem izvoza kapitala u inozemstvo, u zaostale zemlje. U tim zaostalim zemljama profit je obično visok, jer je kapitala malo, cijena zemlje relativno mala, nadnica niska, sirovine jeftine. Mogućnost izvoza kapitala stvara se time, što je niz zaostalih zemalja već uvučen u krug svjetskog kapitalizma, što su već izgrađene ili započete željezničku pruge, osigurani elementarni uvjeti za razvoj industrije i t. d. Neophodnost izvoza kapitala stvara se time, što je u nekoliko zemalja kapitalizam »prezreo« i kapital (kraj nerazvijenosti zemljoradnje i bijede masa) nema područja za »unosno« ulaganje.

Evo približnih podataka o veličini kapitala, koji su tri glavne zemlje uložile u inozemstvu.[1]

KAPITAL ULOŽEN U INOZEMSTVU
(u milijardama franaka)

Godine	Engleska	Francuska	Njemačka
1862	3,6	—	—
1872	15	10 (1869)	—
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27—37	12,5
1914	75—100	60	44,0

Odavde vidimo, da je izvoz kapitala dostigao gigantski razvitak na početku XX vijeka. Prije rata je kapital triju glavnih zemalja uložen u inozemstvo iznosio 175—200 milijardi franaka. Dohodak od te svote uz skromnu stopu

[1] Hobson: »Imperialism«, L. 1902, str. 58; Riesser, op. c., str. 395 i 404; P. Arndt u »Weltwirtschaftliches Archiv«, sv. 7, str. 35, 1916; Neymarck u »Bulletin«, Hilferding, »Financijski kapital«, str. 492; Lloyd George: »Govor u Donjem Domu, 4 maja 1915 g.« »Daily Telegraph«, 5 maj 1915; B. Harms, »Probleme der Weltwirtschaft«, Jena 1912, str. 235 i dalje; Dr. Siegmund Schilder »Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft«, Berlin, str. 150, 1912., sv. I; George Paish: »Great Britains Capital Investments etc.« u »Journal of the Royal Statistical Society«, vol. LXXIV, 1910/11, str. 167; George Diouritch: L'Expansion des banques allemandes à l'etranger, ses rapports avec le developpement économique de l'Allemagne«, P. 1909 str. 84.

od 5% mora da dostiže 8—10 milijardi franaka godišnje. Solidna osnova imperijalističkog ugnjetavanja i izrabljivanja većine nacija i zemalja na svijetu, kapitalističkog parazitizma šačice najbogatijih država!

Kako je među pojedine zemlje raspoređen taj kapital uložen u inozemstvo, gdje je uložen, na to se pitanje može dati samo približan odgovor, koji nam ipak može osvijetliti neke opće uzajamne odnose i veze savremenog imperijalizma:

DIJELOVI SVIJETA
NA KOJE SU PODIJELJENI (približno) INOZEMNI KAPITALI
(oko 1910 g.)

	Engleska	Francuska (milijarde	Njemačka maraka)	svega
Evropa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Azija, Afrika i Australija	29	8	7	44
Ukupno . . .	70	35	35	140

Kod Engleske na prvo mjesto dolaze njezini kolonijalni posjedi, koji su vrlo veliki u Americi (na pr. Kanada), a da i ne govorimo o Aziji i t. d. Tu je gigantski izvoz kapitala najuže povezan s gigantskim kolonijama, a o značenju ovih za imperijalizam još ćemo govoriti kasnije. Druga je stvar kod Francuske. Tu je inozemni kapital uglavnom uložen u Evropi, a prije svega u Rusiji (barem 10 milijardi franaka), i to je pretežno — zajmovni kapital, državni zajmovi, a ne kapital koji se ulaže u industrijska poduzeća. Za razliku od engleskog kolonijalnog imperijalizma, francuski možemo nazvati lihvarskim imperijalizmom. Kod Njemačke imamo treći oblik: njezine su kolonije malene i kapital koji je uložila u inozemstvo najravnomjernije je podijeljen na Evropu i Ameriku.

Izvoz kapitala u onim zemljama u koje je upravljen utječe na razvitak kapitalizma, tako da ga neobično ubrzava. Stoga, ako je taj izvoz do stanovite mjere u stanju da dovede do nekog zastoja u razvoju zemalja koje izvoze, to se može dogoditi samo uz cijenu proširivanja i produbljivanja daljneg razvoja kapitalizma u cijelom svijetu.

Zemlje koje izvoze kapital skoro uvijek dolaze u mogućnost da izvuku stanovite »koristi«. Karakter tih koristi osvjetljuje osobitost epohe financijskog kapitala i monopola.

Evo, na primjer, što je u oktobru godine 1913 pisao berlinski časopis »Banka«:

»Na međunarodnom tržištu kapitala od nedavna odigrava se komedija dostojna Aristofanovog pera. Čitav niz najrazličitijih država od Španjolske do Balkana, od Rusije do Argentine, Brazilije i Kine, pojavljuje se otvoreno ili prikriveno na krupnim novčanim tržištima i traže, katkada nada sve uporno, da im se dade zajam. Novčana tržišta ne nalaze se sada u baš sjajnom položaju, a političke perspektive nisu ružičaste. Ali nijedno novčano tržište ne usuđuje se da otkaže zajam, iz straha da ga susjed ne bi pretekao, da ne bi odobrio zajam, pa time sebi osigurao izvjesne usluge za usluge. Kod takovih međunarodnih poslova gotovo uvijek ponešto kapne u korist vjerovnika: ustupak u trgovačkom ugovoru, baza za ugalj, izgradnja luke, masna koncesija, narudžba topova.«[2]

Financijski kapital stvorio je epohu monopola. A monopoli svuda nose sa sobom monopolističke principe, iskorištavanje »veza« za unosne poslove dolazi namjesto konkurencije na otvorenom tržištu. Najobičnije je ovo: kao uvjet zajma postavlja se, da se jedan dio zajma mora utrošiti na kupovanje proizvoda zemlje koja daje kredit, osobito predmeta za naoružanje, brodova i t. d. Francuska se u toku dvaju posljednjih decenija (1890—1910) vrlo često služila tim sredstvom. Izvoz kapitala u inozemstvo postaje sredstvo za promicanje izvoza robe u inozemstvo. Kod toga su poslovi između vrlo krupnih poduzeća takovi, da stoje — kako se je »blago« izrazio Schilder[3] — »na granici podmićivanja«. Krupp u Njemačkoj, Schneider u Francuskoj, Armstrong u Engleskoj — primjeri su takvim firma, usko povezanih s gigantskim bankama i s vladom, koje se ne mogu lako »obići«, kad se sklapa zajam.

Francuska dajući zajam Rusiji »priklještila« ju je u trgovačkom ugovoru 16 septembra 1905 g. ugovorivši izvjesne koncesije do 1917 g.; ista je stvar sa trgovačkim ugovorom s Japanom od 19 augusta 1911 g. Carinski rat između Austrije i Srbije, koji je sa prekidom od sedam mjeseci trajao od 1906 do 1911 godine, izazvan je dijelom zbog konkurencije Austrije i Francuske u dobavljanju ratnog materijala Srbiji. Paul Deschanel izjavio je u par-

---

[2] »Die Bank«, 1913, 2, str. 1024.

[3] Schilder, op. c., str. 346, 350, 371.

lamentu, januara 1912, da su francuske firme za vrijeme od 1908 do 1911 dobavile Srbiji ratnog materijala za 45 milijuna franaka.

U izvještaju austro-ugarskog konzula u Sao-Paolu (Brazilija) veli se:

»Gradnja brazilskih željeznica vrši se većim dijelom francuskim, belgijskim, britanskim i njemačkim kapitalom; te zemlje pomoću financijskih operacija koje su u vezi s gradnjom željeznica, osiguravaju sebi dobavku materijala potrebnog za gradnju željeznica.«

Na taj način finacijski kapital, možemo reći, u doslovnom smislu riječi, baca svoje mreže na sve strane svijeta. Kod toga veliku ulogu igraju banke koje se osnivaju u kolonijama i podružnice tih banaka. Njemački imperijalisti gledaju zavidno na »stare« kolonijalne zemlje, koje su se u tom pogledu osobito »uspješno« osigurale: Engleska je godine 1904 imala 50 kolonijalnih banaka sa 2.279 podružnica (1910: 72 sa 5.449 podružnica); Francuska — 20 sa 136 podružnica; Holandija — 16 sa 68, a Njemačka »samo« 13 sa 70 podružnica.[4] A američki kapitalisti zavide opet engleskim i njemačkim:

»U Južnoj Americi — tužili su se oni godine 1915 — 5 njemačkih banaka ima 40 podružnica, i 5 engleskih 70 podružnica... Engleska i Njemačka uložile su za posljednjih 25 godina u Argentini, Braziliji i Urugvaju oko 4 bilijuna (milijarde) dolara i uslijed toga drže u svojim rukama 56% čitave trgovine tih triju zemalja«.[5]

Zemlje, koje izvoze kapital, međusobno su podijelile svijet, u prenesenom smislu riječi. Ali financijski kapital doveo je i do direktne podjele svijeta.

[4] Riesser, op. c., str. 375, 4 izd. i Diouritch, str. 283.

[5] The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. LIX, maj 1905, str. 301. Tu čitamo da je poznati statističar Paish u posljednjem broju financijskog časopisa »Statist« sumu kapitala koji su izvezle Engleska, Njemačka, Francuska, Belgija i Holandija procijenio na 40 milijardi dolara, t. j. 200 milijardi franaka.

V.

Podjela svijeta između saveza kapitalista

Monopolistički savezi kapitalista, karteli, sindikati, trustovi prije svega dijele među sobom unutrašnje tržište, uzimajući u svoje ruke, više ili manje potpuno, proizvodnju neke određene zemlje. Ali je u kapitalizmu unutrašnje tržište neizbježno povezano s vanjskim. Kapitalizam je odavna stvorio svjetsko tržište. I ukoliko je rastao izvoz kapitala i širile se, na sve moguće načine ,inozemne i kolonijalne veze i »sfere utjecaja« najkrupnijih monopolističkih saveza, stvar je »prirodno» dovodila do svjetskog sporazuma među njima, do stvaranja međunarodnih kartela.

To je novi stupanj svjetske koncentracije kapitala i proizvodnje, neusporedivo viši od predhodnih.

Pogledajmo kako izrasta taj super-monopol.

Električna industrija je najtipičnija za najnovije uspjehe tehnike, za kapitalizam kraja XIX i početka XX vijeka. I ona se najviše razvila u dvije najrazvijenije od novih kapitalističkih zemalja — u Sjedinjenim Državama i u Njemačkoj. U Njemačkoj je na porast koncentracije u toj grani osobito snažno djelovala kriza 1900 godine. Banke koje su se u to doba već dosta bile srasle s industrijom, u doba te krize su u najvećoj mjeri ubrzale i produbile propast relativno sitnih poduzeća, koja su progutana od krupnih.

»Banke su — piše Jeidels — uskraćivale pomoć upravo onim poduzećima, koja su je najviše trebala, dovodeći time do divljeg poleta u početku, a poslije do beznadnog kraha onih društava, koja nisu bila s njima dosta tijesno povezana.«[1]

Uslijed toga je koncentracija poslije 1900 koraknula naprijed gigantskim koracima. Prije 1900 g. bilo je osam ili sedam »grupa« u električnoj industriji, svaka se od

[1] Jeidels, op. c., str. 232.

njih sastojala od nekoliko društava (u svemu ih je bilo 28) a iza svake je stajalo 2 do 11 banaka. Između 1908 i 1912 sve su se te grupe stopile u dvije ili u jednu. Evo kako je tekao taj proces:

GRUPE U ELEKTRIČNOJ INDUSTRIJI

Prije 1910 g.:	Felten i Guillaume	Lahmeyer	Unija A. E. G.	Siemens, Schuckert Halske i Ko.	Bergmann	Kummer
	Felten i Lahmeyer		A. E. G. (Opće elektr. društvo)	Siemens Halske-Schuckert	Bergmann	skrahirala 1900 g.
	A. E. G. (Opće Električno Društvo)			Siemens i Halske-Schuckert		
1912 g.:	tijesna »kooperacija« od 1908 godine.					

Čuveno A. E. G. (Opće električno društvo), koje je nastalo na taj način, vlada nad 175—200 društava (po sistemu »učešća«) i raspolaže općom sumom kapitala od približno $1^1/_2$ **milijardu** maraka. Samo direktnih inozemnih predstavništava ono ima 34, od kojih su 12 dionička društva, — u više od 10 država. Još 1914 se cijenilo da kapitali, koje je njemačka električna industrija uložila u inostranstvu iznose 233 milijuna maraka, od toga 62 milijuna u Rusiji. Ne treba ni spominjati, da je »Opće električno društvo« gigantsko kombinirano poduzeće, koje proizvodi — kod njega broj samih društava sa fabrikama iznosi 16 — najrazličitije proizvode, od kabela i izolatora do automobila i aviona.

Ali koncentracija u Evropi bila je također sastavni dio koncentracije u Americi. Evo kako je stvar tekla:

	»Opća Električna Kompanija« (General Electric Co.)	
AMERIKA:	Co. Thompson Houston osniva za Evropu firmu	Ko. Edison osniva za Evropu firmu »Francuska Edisonova Kompanija«, koja predaje patente njemačkoj firmi
NJEMAČKA:	Union Električna Ko.	Opće električno društvo (A. E. G.)
	»Opće električno društvo« (A. E. G.)	

Tako su se izgradile dvije električne »države«: »ne postoje na zemlji druga električna društva koja su potpuno nezavisna od njih« — piše Heining u svome članku

„Put električnog trusta". O opsegu prometa i veličini poduzeća obadvaju »trustova« slijedeće nam brojke daju neku — iako ni izdaleka potpunu — predodžbu:

		Promet robe (milijuni maraka)	Broj namještenika	Čisti profit (milijuni maraka)
AMERIKA:				
Opća električna Comp. (G. E. C.)	**1907:**	252	28000	35,4
	1910:	298	32000	45,6
NJEMAČKA:				
Opće električno Društvo (A. E. G.)	**1907:**	216	30700	14,5
	1911:	362	60800	21,7

A godine 1907 između američkog i njemačkog trusta sklopljen je ugovor o podjeli svijeta. Konkurencija se odstranjuje. »Opća el. Co« (G. E. C.) »dobiva« Sjedinjene Države i Kanadu; »Općem elektr. društvu« (A. E. G) »pripale su« Njemačka, Austrija, Rusija, Holandija, Danska, Švicarska, Turska, Balkan. Specijalni — razumije se tajni — ugovori sklopljeni su u pogledu »društava-kćeri«, koja prodiru u nove industrijske grane i u »nove«, formalno još ne podijeljene, zemlje. Ugovorena je uzajamna razmjena izuma i iskustava.[2]

Razumije se samo po sebi, koliko je otežana konkurencija protiv tog, zaista jedinstvenog, svjetskog trusta, koji raspolaže kapitalom od nekoliko milijardi i ima svoje »podružnice«, predstavništva, agenture, veze i t. d. u svim krajevima svijeta. Ali podjela svijeta među dva jaka trusta naravno ne isključuje ponovnu podjelu, ako se promijene odnosi snaga uslijed naravnomjernosti razvoja, ratova, krahova itd.

Poučan primjer pokušaja takve ponovne podjele, borbe za ponovnu podjelu, pruža nam petrolejska industrija.

»Svjetsko petrolejsko tržište — piše Jeidels 1905 g. — i sad je još podijeljeno među dvije krupne financijske grupe: američki Rockefellerov »Petrolejski trust« („Standard Oil C-y") i vlasnike ruske bakinske nafte, Rotschilda i Nobela. Obje su grupe u uskoj međusobnoj vezi, ali njihovom monopolističkom položaju već nekoliko godina prijeti pet neprijatelja: 1. iscrpljenost američkih izvora nafte; 2. konkurentska firma Mantaševa u Baku; 3. izvori nafte u Austriji i 4. u Rumunjskoj; 5. prekooceanski izvori nafte, naročito u holandskim kolonijama (najbogatije firme Samuela i Shella,

[2] Riesser, op. c.; Diouritch, op. c., str. 239; Kurt Heinig, op. c.

povezane su i sa engleskim kapitalom). Tri posljednja niza poduzeća povezana su s njemačkim krupnim bankama, na čelu s najkrupnijom »Njemačkom bankom«. Te su banke samostalno i planski razvijale petrolejsku industriju, na pr. u Rumunjskoj, da bi imale »svoj« oslonac. Godine 1907 računalo se, da u rumunjskoj petrolejskoj industriji ima 185 milijuna franaka stranog kapitala, od toga 74 milijuna njemačkog.«[3]

Počela je borba koju u ekonomskoj literaturi i nazivaju borba za »diobu svijeta«. S jedne strane Rockefellerov »Petrolejski trust«, želeći prigrabiti **s v e**, osnovao je **u s a m o j** Holandiji »društvo-kćer«, kupujući izvore nafte u holandskoj Indiji i želeći na taj način zadati udarac svome glavnom neprijatelju: holandsko-engleskom trustu Shell. S druge strane, »Njemačka banka« i druge berlinske banke nastojale su da »za sebe« „obrane" Rumunjsku i da je ujedine s Rusijom protiv Rockefellera. Međutim Rockefeller je posjedovao neizmjerno veći kapital i odličnu organizaciju transporta i dostave petroleja potrošačima. Borba se morala svršiti i svršila se 1907 g. potpunim porazom »Njemačke banke«, kojoj je preostalo jedno od dvoga: ili likvidirati svoje »petrolejske interese« uz milijunske gubitke, ili se pokoriti. Izabrano je ovo drugo i s »Petrolejskim društvom« sklopljen ugovor vrlo nepovoljan za »Njemačku banku«. »Njemačka banka« se tim ugovorom obvezala, »da neće poduzimati ništa na štetu američkih interesa«, a uz to je bilo predviđeno, da ugovor gubi vrijednost, ako u Njemačkoj bude donesen zakon o državnom monopolu na petrolej.

Tada počinje »petrolejska komedija«. Jedan od financijskih kraljeva Njemačke von Gwinner, direktor »Njemačke banke«, pokreće preko svoga privatnog sekretara Staussa agitaciju **z a** monopol petroleja. Stavlja se u pokret sav gigantski aparat najveće berlinske banke, sve mnogostrane »veze«, štampa se zagrcava od »patriotskih« poklika protiv »jarma« američkog trusta i Reichstag, 15 marta 1911, skoro jednoglasno prihvaća rezoluciju, kojom se poziva vlada, da izgradi nacrt o monopolu petroleja. Vlada se je uhvatila na tu »popularnu« ideju i izgledalo je, da je »Njemačka banka«, koja je htjela nasamariti svog američkog kontrahenta i pomoću državnog monopola popraviti svoje poslove, dobila igru. Njemački petrolejski kraljevi već su se unaprijed sladili gigantskim profitima,

[3] Diouritch, str. 245.

koji ne zaostaju iza profita ruskih tvorničara šećera. Ali, prvo, njemačke krupne banke posvađale su se između se, oko podjele plijena i »Diskontno društvo« raskrinkalo je koristoljubive interese »Njemačke banke«; drugo, vlada se je prepala borbe protiv Rockefellera, jer je bilo vrlo sumnjivo, da li će Njemačka i mimo njega doći do petroleja (produktivnost Rumunjske je malena); treće, godine 1913 upravo je odobren milijardni kredit za ratnu pripremu Njemačke. Nacrt o monopolu bio je odložen. Rockefellerov »Petrolejski trust« privremeno je izašao iz borbe kao pobjednik.

Tim povodom pisao je berlinski časopis »Banka«, da bi se Njemačka mogla boriti protiv petrolejskog trusta samo, kad bi uvela monopol električne struje i kad bi vodenu snagu pretvarala u jeftinu elektricitetu.

»Ali — nastavlja se u tom časopisu — do električnog monopola doći će se onda, kad on bude potreban proizvođačima; t. j. onda kad bude na pragu slijedeći veliki krah u električnoj industriji i kad ne budu mogle raditi s profitom one gigantske, skupe električne centrale, koje sada svagdje podižu privatni »koncerni« električne industrije i za koje ti »koncerni« već sada dobivaju stanovite pojedinačne monopole gradova, država itd. Tada će se morati upotrijebiti vodene snage; ali njih neće moći biti moguće, na račun države, pretvarati u jeftin elektricitet, trebat će ih opet predati »privatnom monopolu koji kontrolira država«, jer je privatna industrija već sklopila niz poslova i ugovorila za sebe velike nagrade... Tako je bilo s monopolom kalija, tako je s petrolejskim monopolom, tako će biti s monopolom elektricitete. Bilo bi vrijeme da naši državni socijalisti, koji se daju zaslijepiti lijepim principom, konačno shvate, da monopol u Njemačkoj nikad nije išao za tim ciljem i nije doveo do tog rezultata, da bi donosio koristi potrošačima ili barem davao državi dio poduzetničkog profita, nego je služio samo za to, da bi na državni račun sanirao privatnu industriju, koja je došla skoro do bankrota.«[4]

Buržoaski ekonomi Njemačke prinuđeni su, da daju tako dragocjena priznanja. Ovdje očito vidimo, kako se u epohi financijskog kapitala privatni i državni monopoli isprepliću u jednu cjelinu, kako su i jedni i drugi u stvari samo pojedine karike imperijalističke borbe koju vode najkrupniji monopolisti za podjelu svijeta.

U trgovačkoj mornarici gigantski porast koncentracije doveo je također do podjele svijeta. U Njemačkoj su

[4] »Die Bank«, 1912, 1, str. 1032; 1912, 2, str. 629; 1913, 1, str. 388.

se istakla dva najkrupnija društva: »Hamburg-Amerika« i »Sjeverno-njemački Lloyd«, oba s kapitalom od po 200 miljuna maraka (dionica i obveznica) s parobrodima, koji stoje 185—189 milijuna maraka. S druge strane u Americi je 1 januara 1903 g. stvoren tako zvani Morganov trust — »Međunarodno društvo za pomorsku trgovinu« koji ujedinjuje američka i engleska parobrodarska društva, njih devet na broju, i koja raspolažu s kapitalom od 120 milijuna dolara (480 milijuna maraka). Već 1903 g. sklopljen je između njemačkih kolosa i toga američko-engleskog trusta ugovor o podjeli svijeta u vezi s podjelom profita. Njemačka društva odrekla su se konkurencije kod prevoza između Engleske i Amerike. Bilo je točno određeno, kome se koje luke prepuštaju, osnovan je zajednički kontrolni odbor i t. d. Ugovor je sklopljen na 20 godina s primjedbom da u slučaju rata gubi vrijednost.[5]

Neobično je poučna i historija stvaranja međunarodnog kartela tračnica. Engleske, belgijske i njemačke fabrike tračnica prvi put su pokušale da osnuju takav kartel već godine 1884, u doba najjače depresije industrijskih poslova. Sporazumjeli su se da ne će konkurirati na unutrašnjem tržištu onih zemalja, koje su prišle sporazumu, a vanjska tržišta da će podijeliti prema normi: 66% Engleska, 27% Njemačka i 17% Belgija. Indija je bila u cijelosti prepuštena Engleskoj. Protiv jedne engleske firme, koja je ostala izvan sporazuma, poveden je zajednički rat i troškovi toga rata pokrivali su se stanovitim postotkom od zajedničke prodaje. Ali kad su 1886 g. iz saveza istupile dvije engleske firme, savez se je raspao. Karakteristično je, da do sporazuma nije moglo doći za vrijeme perioda industrijskog poleta, koje su kasnije nastale.

Početkom 1904 g. osnovan je sindikat čelika u Njemačkoj. U novembru 1904 obnovljen je »Međunarodni kartel tračnica prema normi: Engleska — 53,5%, Njemačka — 28,83%, Belgija — 17,67%. Kasnije se je pridružila Francuska sa 4%, 5.8% i 6.8% za prvu, drugu i treću godinu iznad 100% t. j. kod ukupnog iznosa od 104.8% i t. d. Godine 1905 pridružio se »Trust čelika« Sjedinjenih Država (»Korporacija čelika«) zatim Austrija i Španjolska.

»U ovom času — pisao je Vogelstein godine 1910 — dioba zemlje je završena i krupni potrošači, u prvom redu državne željeznice — pošto je svijet već podijeljen, a njihovi interesi nisu uzeti u obzir — mogu živjeti kao pjesnik u Jupiterovom nebu.«[6]

Spomenut ćemo još međunarodni sindikat cinka, koji je osnovan g. 1909 i koji je točno odredio koliko će proizvoditi koja od pet grupa fabrika: njemačkih, belgijskih, francuskih, španjolskih, engleskih; — zatim Međunarodni trust baruta, taj po riječima Liefmanna:

»Potpuno moderan tijesni savez između svih njemačkih fabrika eksploziva, koje su poslije, zajedno sa slično ograniziranim francuskim i američkim fabrikama dinamita između sebe podijelile, tako reći, cio svijet.«[7]

Liefmann je godine 1897 nabrojio oko 40 međunarodnih kartela u kojima učestvuje Njemačka, a godine 1910 već oko 100.

Neki buržoaski pisci (kojima se je sad pridružio i K. Kautsky, potpuno iznevjerivši time svoje marksističko stanovište, na pr. od 1909 godine) izražavaju mišljenje, da međunarodni karteli, pošto su najreljefniji izraz internacionalnog kapitala, pružaju mogućnosti da se u kapitalizmu nadamo miru među narodima. To je mišljenje teoretski potpuna glupost, a praktički je sofizam i način nepoštene obrane najgoreg oportunizma. Međunarodni karteli pokazuju, do koga je stepena sada izrastao kapitalistički monopol i z b o g č e g a se vodi borba između saveza kapitalista. Ova druga okolnost je najvažnija, samo nam ona objašnjava historijsko-ekonomski smisao onoga što se događa, jer se o b l i k borbe može promijeniti i mijenja se stalno u zavisnosti od raznih, relativno posebnih i privremenih uzroka, ali bitnost borbe, njezin klasni s a d r ž a j nikako se ne može promijeniti dok god postoje klase. Razumije se, da je u interesu na pr. njemačke buržoazije, kojoj je sad u stvari prišao Kautsky u svojim teoretskim razmatranjima (o tome će još biti govora) da zataškava s a d r ž a j savremene ekonomske borbe (podjela svijeta) i da podvlači sad jedan, sad drugi o b l i k te borbe. Istu pogrešku čini i Kautsky. A radi se naravno ne o njemačkoj, nego o svjetskoj buržoaziji. Kapitalisti dijele svijet ne zbog svoje naročite pakosti, nego zato, što ih dostignuti stupanj koncentracije sili da pođu tim putem radi postizavanja profita; oni ga dijele »prema kapitalu«

[5] Riesser, op. c., str. 125.

[6] Vogelstein :»Organisationsformen«, str. 100.

[7] Liefmann: »Kartele und Trusts«, 2, str. 161.

»prema snazi«, jer drugog načina diobe ne može biti u sistemu robne privrede i kapitalizma. A snaga se mijenja u zavisnosti od ekonomskog i političkog razvoja; da bismo razumjeli ono što se događa, treba znati, kakva se pitanja rješavaju promjenama snage; a da li su te promjene »čisto« ekonomske ili *izvan*ekonomske (na pr. ratne), to je drugostepeno pitanje, koje ne može ništa promijeniti u osnovnim pogledima na najnoviju epohu kapitalizma. Brkanje pitanja *sadržaja* borbe i sporazuma između saveza kapitalista sa pitanjem oblika borbe i sporazuma (danas mirnog, sutra nemirnog, prekosutra opet nemirnog) znači srozavati se na ulogu sofiste.

Epoha najnovijeg kapitalizma pokazuje nam, da se između saveza kapitalista stvaraju izvjesni odnosi *na osnovi* ekonomske podjele svijeta a, uporedo s tim, u vezi s tim, stvaraju se između političkih saveza, između država, izvjesni odnosi na osnovi teritorijalne podjele svijeta, borbe za kolonije, »borbe za privredni teritorij«.

VI.

Podjela svijeta između velikih država

Geograf A. Supan u svojoj knjizi o teritorijalnom razvoju evropskih kolonija[1] daje slijedeći kratki pregled toga razvoja pri kraju XIX vijeka:

POSTOTAK ZEMLJINE POVRŠINE
KOJA PRIPADA EVROPSKIM KOLONIJALNIM DRŽAVAMA
(I SJEDINJENIM DRŽAVAMA)

	1876 g.	1900 g.	povećanje za
U Africi	10,8%	90,4%	+ 79,6%
U Polineziji	56,8%	98,9%	+ 42,1%
U Aziji	51,5%	56,6%	+ 5,1%
U Australiji	100,0%	100,0%	—
U Americi	27,5%	27,2%	— 0,3%

»Karakteristika je ove periode — zaključuje on — prema tome podjela Afrike i Polinezije«. Pošto u Aziji i Americi nema nezauzetih zemalja, t. j. takvih koje ne pripadaju nijednoj državi, Supanov zaključak treba proširiti i reći, da je karakteristika periode koju promatramo konačna podjela zemlje, ali ne konačna u tom smislu da je nemoguća *ponovna podjela*, — naprotiv ponovne podjele su moguće i neizbježne, — nego u tom smislu, da je kolonijalna politika kapitalističkih zemalja *dovršila* osvajanje nezauzetih zemalja na našoj planeti. Prvi put je svijet već podijeljen, tako da u buduće predstoje *samo* ponovne podjele, t. j. prelaz od jednog »posjednika« drugome, iz stanja bez gazde pod »gazdu«.

Prema tome preživljavamo naročitu epohu svjetske kolonijalne politike, koja je najuže povezana s »najnovijim stupnjem u razvoju kapitalizma«, s financijskim kapitalom. Stoga je potrebno, da se podrobnije zadržimo u prvom redu na stvarnim podatcima, da bismo što je moguće točnije objasnili, kako razliku te epohe od pred-

[1] A. Supan: »Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien«, 1906, str. 254.

hodnih, tako i stanje stvari u sadašnje vrijeme. Tu se prije svega postavljaju dva pitanja o činjenicama: zapaža li se pojačavanje kolonijalne politike, zaoštravanje borbe za kolonije, i to baš u epohi financijskog kapitala, i kako je upravo u tome pogledu podijeljen svijet u naše vrijeme.

Američki pisac Morris u svojoj knjizi o historiji kolonizacije[2] pokušava da rezimira podatke o veličini kolonijalnih posjeda Engleske, Francuske i Njemačke za razne periode XIX vijeka. Evo ukratko rezultata do kojih je došao:

VELIČINA KOLONIJALNIH POSJEDA

	Engleska		Francuska		Njemačka	
	površina (mil. kv. milja)	stanovništvo (milijuni)	površina (mil. kv. milja)	stanovništvo (milijuni)	površina (mil. kv. milja)	stanovništvo (milijuni)
1815—1830	?	126,4	0,02	0,5	—	—
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	—	—
1880	7,7	267,9	0,7	7,5	—	—
1899	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

Za Englesku perioda silnog jačanja kolonijalnih osvajanja pada u godine 1860—1880, a vrlo značajnog — u posljednja dva decenija XX vijeka. Za Francusku i Njemačku — upravo u ta dva decenija. Vidjeli smo gore, da granična perioda u razvoju kapitalizma, predmonopolističkog kapitalizma, u kome prevladava slobodna konkurencija, pada u 1860-e i 1870-e godine. Sada vidimo, da upravo poslije te periode počinje ogroman »polet« kolonijalnih osvajanja i izvanredno se zaoštrava borba za teritorijalnu podjelu svijeta. Prema tome je nesumnjiva činjenica, da je prelaz kapitalizma na stupanj monopolističkog kapitalizma, u financijski kapital, u vezi sa zaoštrenjem borbe za podjelu svijeta.

Hobson u svome djelu o imperijalizmu ističe epohu 1884—1900 g. kao epohu pojačane »ekspanzije« (proširenja teritorijâ) glavnih evropskih država. Po njegovom računu Engleska je za to vrijeme stekla 3,7 milijuna kv. milja sa stanovništvom od 57 milijuna; Francuska — 3,6 milijuna kv. milja sa stanovništvom od 36½ milijuna; Njemačka — 1,0 milijun kv. milja sa 16,7 milijuna; Belgija — 900 hiljada kv. milja s 30 milijuna; Portugal — 800 hiljada kv. milja s 9 milijuna. Jagma svih kapitalističkih država za kolonijama, koncem XIX vijeka, osobito počevši od 1880-ih godina jest opće poznata činjenica historije diplomacije i vanjske politike.

[2] Henri C. Morris: »The history of colonization«, N.-Y., 1900, vol. II. str. 88; I, 419; I, 304.

U epohi najvećeg procvata slobodne konkurencije u Engleskoj, 1840—1860 g., njezini vodeći buržoaski političari bili su protiv kolonijalne politike, smatrali su da je oslobođenje kolonija, njihovo potpuno odvajanje od Engleske, neizbježna i korisna stvar. M. Berr ističe u svom članku o »najnovijem engleskom imperijalizmu«,[1] koji je izašao 1898, kako je godine 1852 državnik tako sklon imperijalizmu kao što je bio, općenito govoreći, Disraeli, rekao: »Kolonije — to je mlinski kamen na našem vratu«. A koncem XIX vijeka bili su u Engleskoj junaci dana Cecil Rhodes i Joseph Chamberlaine, koji su otvoreno propovijedali imperijalizam i s najvećim cinizmom primjenjivali imperijalističku politiku!

Nije bez interesa, da je tim vodećim političarima engleske buržoazije bila već tada jasna veza između, da kažemo, čisto ekonomskih i socijalno-političkih korjena najnovijeg imperijalizma. Chamberlaine je propovijedao imperijalizam kao »pravu, mudru i ekonomičnu politiku«, ističući osobito konkurenciju od strane Njemačke, Amerike i Belgije, na koju sada nailazi Engleska na svjetskom tržištu. Spas je u monopolu — govorili su kapitalisti i osnivali kartele, sindikate, trustove. Spas je u monopolu — ponavljale su političke vođe buržoazije i žurili se da zagrabe još nepodijeljene dijelove svijeta. A Cecil Rhodes, kako priča njegov intimni prijatelj, novinar Steed, kazao mu je, u pogledu svojih imperijalističkih ideja, godine 1895:

»Jučer sam bio u londonskom East-Endu (radnička četvrt) i posjetio jednu skupštinu besposlenih. Kada sam tamo čuo one divlje govore, koji su bili opći krik: kruha, kruha!, idući kući razmišljao sam o onome što sam vidio i uvjerio se još više nego prije u važnost imperijalizma... Moja zavjetna misao je rješenje socijalnog pitanja, naime: da bi se četrdeset milijuna stanovnika Sjedinjene kraljevine spasilo od ubistvenog građanskog rata, mi kolonijalni političari moramo osvojiti nove zemlje, da bismo u njih smjestili suvišak stanovništva, da bi otvorili nova tržišta za robu koja se proizvodi u fabrikama i rudnicima. Uvijek sam govorio, da je imperij pitanje želudca. Ako ne želite građanskog rata, onda morate postati imperijalisti.«[3]

[3] »Die Neue Zeit«, XVI, 1, 1898, str. 302.

Tako je godine 1895 govorio Cecil Rhodes, milijunaš, financijski kralj, glavni krivac za englesko-burski rat; a njegova je obrana imperijalizma samo nešto gruba, cinična, ali u stvari se ne razlikuje od »teorija« gospode Maslova, Südekuma, Potresova, Davida, osnivača ruskog makrsizma i t. d., i t. d. Cecil Rhodes bio je malo pošteniji socijal-šovinist....

Da bismo dali što točniju sliku teritorijalne podjele svijeta i promjena koje su se u tom pogledu dogodile posljednjeg decenija, poslužit ćemo se rezultatima, koje u spomenutom djelu daje Supan o pitanju kolonijalnih posjeda svih država na svijetu. Supan uzima 1876 i 1900 godinu; mi ćemo uzeti 1876 godinu — vrlo sretno izabranu, jer se može smatrati, da je upravo u to vrijeme uglavnom završen razvoj zapadnoevropskog kapitalizma u svome predmonopolističkom stadiju — i 1914, uzevši mjesto Supanovih brojki novije brojke Hübnerovih »Geografsko-statističkih tablica«. Supan uzima samo kolonije; mi smatramo korisnim — zato da bismo mogli dati potpunu sliku podjele svijeta — da se dodaju ukratko podatci i o nekolonijalnim zemljama, i o polukolonijalnim, među koje ubrajamo Perziju, Kinu i Tursku; prva je od tih zemalja već skoro potpuno postala kolonijom, a druga i treća to postaju.

Dobivamo slijedeće rezultate:

KOLONIJALNI POSJEDI VELIKIH SILA
(milijuni kv. km i milijuni stanovnika)

	KOLONIJE				Metropole		SVEGA	
	1876		1914		1914		1914	
	kv. km.	stanov.	kv. km.	stanov.	kv. km.	stanov.	kv. km.	stan ov.
Engleska ...	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
Rusija......	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Francuska .	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Njemačka ..	—	—	2,9	12,3	0,5	61,9	3,4	77,2
Sj. Države .	—	—	0,3	9,7	9,4	97.0	9,7	106,7
Japan......	—	—	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
6 velikih sila svega	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6
Kolonije ostalih država (Belgije, Holandije i dr.) ...							9,9	45,3
Polukolonije (Perzija, Kina, Turska)							14,5	361,2
Ostale zemlje							28,0	289,9
Cijela zemlja							133,9	1657,7

Ovdje vidimo očigledno, kako je na granici između XIX i XX vijeka »završena« podjela svijeta. Kolonijalni posjedi poslije 1876 g. raširili su se u gigantskom opsegu: više od jedan i po puta, od 40 na 65 milijuna kv. km, kod šest najvećih država; priraštaj iznosi 25 milijuna kv. km, jedan i po puta više nego površine metropola, (16½ milijuna). Godine 1876 tri države nisu imale nikakvih kolonija a četvrta, Francuska, skoro ih nije imala. Do 1914 g. te četiri države stekle su još kolonija sa površinom od 14,1 milijuna kv. km, t. j. približno jedan i po puta više od površine Evrope, sa stanovništvom od skoro 100 milijuna. Neravnomjernost u širenju kolonijalnih posjeda vrlo je velika. Ako usporedimo, na primjer, Francusku, Njemačku i Japan, koje se mnogo ne razlikuju po veličini svoje površine i po množini stanovništva, vidimo, da je prva od tih zemalja stekla triput više kolonija (po površini), nego druga i treća zajedno. Ali po veličini financijskog kapitala Francuska je u početku periode, koju imamo u vidu, bila možda također nekoliko puta bogatija od Njemačke i Japana zajedno. Na veličinu kolonijalnih posjeda osim čisto ekonomskih uslova, i na bazi tih uslova, djeluju i geografski uslovi i dr. Ma kako da je snažno napredovalo posljednjih decenija niveliranje svijeta, izjednačavanje privrednih uslova i života u raznim zemljama pod pritiskom krupne industrije, razmjene i financijskog kapitala, ipak razlika ostaje velika i između spomenutih šest zemalja opažamo, s jedne strane, mlade kapitalističke zemlje, koje neobično brzo napreduju (Amerika, Njemačka, Japan); a s druge — zemlje staroga kapitalističkog razvoja, koje su u posljednje doba napredovale kud i kako sporije od predhodnih (Francuska, Engleska); s treće strane, u ekonomskom pogledu najzaostaliju (Rusiju), u kojoj je najnoviji — kapitalistički imperijalizam, da tako kažemo, zapleten u osobito gustu mrežu predkapitalističkih odnosa.

Usporedo s kolonijalnim posjedima velesila postavili smo nevelike kolonije malih država, koje su, da tako kažemo, najbliži objekt moguće i vjerovatne »ponovne podjele« kolonija. Ove male države zadržale su svoje kolonije većim dijelom zbog toga, jer među velikim državama postoje suprotnosti interesa, trvenja i t. d., što smeta da dođe do sporazuma o podjeli plijena. Što se tiče »polukolonijalnih« država, one su primjer onih prelaznih oblika, koji se susreću na svim područjima prirode i društva.

Financijski kapital toliko je krupna, može se reći, odlučujuća snaga u svim ekonomskim i u svim međunarodnim odnosima, da može da podvrgne i stvarno podvrgava čak i one države, koje uživaju potpunu političku nezavisnost. Za ovo ćemo odmah iznijeti primjere. Ali, razumije se, najveće »pogodnosti« i najveće koristi financijski kapital dobiva od takvog potčinjavanja, koje je u vezi s gubitkom političke nezavisnosti za potčinjene zemlje i narode. Polukolonijalne su zemlje tipične kao »sredina« u tome pogledu. Razumije se, da se je borba oko ovih poluzavisnih zemalja morala osobito pooštriti u epohi financijskog kapitala, kada je ostali svijet već podijeljen.

Kolonijalna politika i imperijalizam postojali su i prije najnovijeg stupnja kapitalizma, pa čak i prije kapitalizma. Rim, koji se je osnivao na ropstvu, vodio je kolonijalnu politiku i ostvarivao imperijalizam. Ali »opća« razmatranja o imperijalizmu, kod kojih se bitna razlika društveno-ekonomskih formacija zaboravlja ili meće na zadnje mjesto, neizbježno se pretvaraju u najpraznije banalnosti i razbacivanje frazama kao što je uspoređivanje »velikog Rima s velikom Britanijom«.[4] Čak i kapitalistička kolonijalna politika prijašnjih stadija kapitalizma bitno se razlikuje od kolonijalne politike financijskog kapitala.

Osnovna osobitost najnovijeg kapitalizma je gospodstvo monopolističkih saveza najkrupnijih poduzetnika. Takvi su monopoli najčvršći, kada se u jedne ruke skupe svi izvori sirovina, vidjeli smo, s kakvom revnošću međunarodni monopolistički savezi upiru sve svoje sile, da bi protivniku oduzeli svaku mogućnost konkurencije, da bi pokupovali na primjer, zemlje bogate željeznom rudom ili izvore nafte i t. d. Jedino posjedovanje kolonije daje garanciju za uspjeh monopola protiv svih slučajnosti u borbi s protivnikom — pa i te slučajnosti, kada protivnik hoće da se obrani zakonom o državnom monopolu. Što je viši razvoj kapitalizma, što se jače osjeća nedostatak sirovina, što je oštrija konkurencija i potjera za izvorima sirovina po cijelom svijetu, tim je očajnija borba za sticanje kolonija.

»Može se postaviti tvrdnja — piše Schilder — koja će nekima izgledati paradoksalna, naime: da porast gradskog i industrijskog stanovništva, u više ili manje blizoj budućnosti, može mnogo prije naići na zapreku u nedostatku sirovina za industriju, nego u nedostatku predmeta ishrane. Tako se, na primjer, sve jače osjeća nedostatak drveta, koje stalno poskupljuje, kože, sirovina za tekstilnu industriju. Savezi industrijalaca pokušavaju da stvore ravnotežu između poljoprivrede i industrije na cijelome području svjetske privrede; kao primjer možemo navesti međunarodni savez vlasnika predionica pamuka, koji od 1904 g. postoji u nekoliko najvažnijih industrijskih država; zatim po uzoru na njega osnovan 1910 g. savez evropskih saveza predionica lana.«[5]

Naravno, da buržoaski reformisti, a među njima naročito sadašnji kautskijanci, pokušavaju da umanje značenje činjenica te vrste ukazujući na to, da bi se sirovine »mogle« dobaviti na slobodnom tržištu bez skupe i opasne kolonijalne politike, da bi se ponuda sirovina »mogla« gigantski povećati »prostim« poboljšanjem prilika u poljoprivredi uopće. Ali takve se tvrdnje pretvaraju u apologetiku imperijalizma, u poljepšavanje imperijalizma, jer u njihovoj osnovi leži zaboravljanje glavne osobitosti najnovijeg kapitalizma: monopola. Slobodno tržište sve više odlazi u prošlost, monopolistički sindikati i trustovi svakim danom ga — krnje, a »prosto« poboljšanje prilika u poljoprivredi svodi se na poboljšanje položaja masa, na povećanje nadnice i smanjenje profita. A gdje, osim u fantaziji sladunjavih reformista, postoje trustovi, koji bi bili kadri da se brinu o položaju masa mjesto o osvajanju kolonija?

Za financijski kapital imaju značenje ne samo već otkriveni izvori sirovina, nego i eventualni izvori, jer se u naše dane tehnika razvija nevjerovatno brzo, pa zemlje koje su danas nepodesne, mogu se sutra učiniti podesnim, ako se pronađu nove metode (a u tu svrhu krupna banka može opremiti naročitu ekspediciju inženjera, agronoma i t. d.), ako se potroše veće sume kapitala. Isto vrijedi i za istraživanja rudnih bogatstava, za nove načine prerađivanja i iskorištavanja ovih ili onih sirovina i t. d. i t. d. Otuda — neizbježna težnja financijskog kapitala, da proširi privredni teritorij, pa čak i teritorij uopće, Kako trustovi kapitaliziraju svoj imetak po dvostrukoj ili trostrukoj procjeni, računajući sa »mogućim« u budućnosti (a ne sadašnjim) profitima, računajući s najdaljim rezultatima monopola, tako i financijski kapital uopće

[4] C. P. Lucas: »Greater Rome and Greater Britain«, Oxf. 1912. ili Earl of Cromer: »Ancient and modern imperialism«, L. 1910.

[5] Schilder, op. c., str. 38—42.

teži, da prigrabi što je moguće više zemalja, kakvih god bilo, gdje god bilo, kako god bilo, računajući s eventualnim izvorima sirovina, bojeći se da će zaostati u divljoj borbi oko posljednjih komada nepodijeljenog svijeta ili oko ponovne podjele već podijeljenih komada.

Engleski kapitalisti nastoje na sve načine da razviju proizvodnju pamuka u svojoj koloniji Egiptu, — godine 1904 od 2,3 milijuna hektara obrađene zemlje u Egiptu već je 0,6 milijuna bilo pod pamukom, t. j. preko četvrtine; Rusi u svojoj koloniji, Turkestanu, zato što na taj način mogu lakše da tuku svoje inozemne konkurente, lakše mogu da pristupe monopolizaciji izvora sirovina, stvaranju ekonomičnijeg i unosnijeg tekstilnog trusta s »kombiniranom« proizvodnjom, tako da se u jednim rukama koncentriraju svi stadiji proizvodnje i prerade pamuka.

Isto tako i interesi izvoza kapitala guraju u pravcu osvajanja kolonija, jer je na kolonijalnom tržištu lakše (a ponekad i jedino moguće) monopolističkim sredstvima odstraniti konkurenta, osigurati sebi dobavu, učvrstiti potrebne »veze« i t. d.

Izvanekonomska nadgradnja, koja je izrasla na osnovi financijskog kapitala, njegova politika, njegova ideologija jačaju težnju za kolonijalnim osvajanjima. Pravo kaže Hilferding: »Financijski kapital neće slobodu nego gospodstvo«. A jedan buržoaski francuski pisac, kao da razvija i nadopunjuje misao Cecila Rhodesa, koju smo već naveli, piše, da ekonomskim uzrocima savremene kolonijalne politike treba dodati socijalne:

»uslijed sve veće kompliciranosti života i poteškoća koje tište ne samo radničku masu, nego i srednje klase, u svim zemljama stare civilizacije nagomilava se nestrpljivost, razdraženost, mržnja, što sve dovodi u opasnost društveni mir; energiji koja je izbačena iz određene klasne kolotečine treba naći primjenu, treba joj dati posla izvan zemlje, da se ne dogodi eksplozija unutra.«[6]

Kad se već govori o kolonijalnoj politici epohe kapitalističkog imperijalizma, potrebno je primjetiti, da financijski kapital i međunarodna politika koja mu odgovara, koja se svodi na borbu velesila za ekonomsku i političku podjelu svijeta, stvara cio niz prelaznih oblika državne zavisnosti. Za ovu epohu nisu tipične samo dvije osnovne grupe zemalja: one koje posjeduju kolonije i same kolonije, nego i raznovrsni oblici zavisnih zemalja, politički formalno samostalnih, a u stvari zapletenih u mreže finacijske i diplomatske zavisnosti. Već smo ranije upozorili na jedan od tih oblika, na polukolonije. Kao primjer drugog oblika uzmimo Argentinu.

»Južna Amerika, a osobito Argentina — piše Schulze-Gaevernitz u svome djelu o britanskom imperijalizmu — nalazi se u takvoj financijskoj zavisnosti od Londona, da bi je skoro trebalo nazvati engleskom trgovačkom kolonijom.«[7]

Schilder je, prema izvještaju austro-ugarskog konzula u Buenos-Airesu, za godinu 1909, procijenio kapitale koje je Engleska uložila u Argentini na 8¾ milijarde franaka. Nije teško zamisliti do kakvih čvrstih veza na temelju toga dolazi financijski kapital Engleske — i njegov vjerni »prijatelj« diplomacija — sa Argentinskom buržoazijom, s vodećim krugovima cijelog ekonomskog i političkog života.

Nešto drukčiji oblik financijske i diplomatske zavisnosti, uz političku nezavisnost, pokazuje nam primjer Portugala. Portugal je samostalna, suverena država, a stvarno je preko 200 godina, od vremena rata za španjolsko nasljedstvo (1700—1714), pod protektoratom Engleske. Engleska je štitila Portugal i njegove kolonijalne posjede zbog jačanja svojih pozicija u borbi protiv svojih protivnika — Španjolske i Francuske. Za uzvrat je Engleska dobila trgovačke koristi, bolje uvjete za izvoz robe i osobito za izvoz kapitala u Portugal i njegove kolonije, mogućnost da se služi portugalskim lukama i otocima, njegovim kabelima i t. d. i t. d.[8] Odnosa te vrste bilo je uvijek između pojedinih velikih i malih država, ali u epohi kapitalističkog imperijalizma oni postaju opći sistem, ulaze kao dio u cjelinu odnosa »podjele svijeta«, pretvaraju se u karike operacija svjetskog financijskog kapitala.

Da bismo završili s pitanjem podjele svijeta, moramo istaknuti još slijedeće. To je pitanje postavila potpuno

[6] Wahl: »La France aux colonies«, citirano kod Henri Russier-a: »Le partage de l' Océanie«, P.

[7] Schulze Gaevernitz: »Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts«, Lpz. 1906, str. 318. Isto veli Sartorius v. Waltershausen: »Das Volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande«, Berlin 1907, str. 46.

[8] Schilder, op. c., I sv., str. 160—161.

otvoreno i određeno pod sam kraj XIX i početkom XX vijeka, ne samo američka literatura poslije španjolsko-američkog rata i engleska poslije englesko-burskog rata, ne samo njemačka literatura, koja je »najljubomornije« pratila »britanski imperijalizam« i sistematski ocjenjivala tu činjenicu. I u francuskoj buržoaskoj literaturi to je pitanje postavljeno dosta određeno i široko, ukoliko se to može zamisliti sa buržoaskog stanovišta. Pozvat ćemo se na historičara Driault-a koji je u svojoj knjizi: »Politički i socijalni problemi pod kraj XIX vijeka« u glavi o »velesilama i podjeli svijeta« pisao ovo:

»U toku posljednjih godina sva slobodna mjesta na zemlji osim Kine zauzele su države Evrope i Sjeverne Amerike. Na toj bazi došlo je već do nekoliko sukoba i premještanja upliva, koji su glasnici još užasnijih eksplozija u bliskoj budućnosti. Naime, treba se žuriti: nacije, koje se nisu osigurale, dolaze u opasnost da nikada ne dobiju svoga dijela i da ne sudjeluju u toj gigantskoj eksploataciji zemlje, što će biti jedna od najbitnijih činjenica slijedećeg (t. j. XX) vijeka. Eto zašto je u posljednje vrijeme sva Evropa i Amerika bila obuzeta groznicom kolonijalnih širenja, »imperijalizma«, koji je najznačajnija karakteristika kraja XIX vijeka.«

I pisac dodaje:

»U toj podjeli svijeta, u toj bijesnoj hajci za bogatstvima i velikim tržištima, relativna snaga imperija, osnovanih u tome, XIX vijeku, nikako ne odgovara mjestu, što ga zauzimaju u Evropi nacije koje su ih osnovale. Sile koje imaju prevlast u Evropi, koje odlučuju o njezinoj sudbini, nemaju u istoj mjeri prevlast na cijelom svijetu. A jer će kolonijalna snaga, nada na posjedovanje bogatstava, koja još nisu uzeta u račun, djelovati i na relativnu snagu evropskih država, to će zbog toga kolonijalno pitanje — ako hoćete »imperijalizam« — koje je već promijenilo političke prilike u Evropi, mijenjati ih sve više i više.«[9]

[9] J. E. Driault: »Problémes politiques et sociaux«. P. 1907, str. 299.

VII.

Imperijalizam kao osobiti stadij kapitalizma

Sad treba da povučemo stanovite zaključke, da ujedno skupimo ono što smo već rekli o imperijalizmu. Imperijalizam je nastao kao razvoj i direktni nastavak osnovnih svojstava kapitalizma uopće. A kapitalizam je postao kapitalističkim imperijalizmom samo na određenom, vrlo visokom stupnju svoga razvoja, kada su neka osnovna svojstva kapitalizma počela da se pretvaraju u svoju suprotnost, kada su se na cijeloj liniji stvorile i pokazale oznake prelazne epohe iz kapitalizma u više društveno-ekonomsko uređenje. Ekonomski osnovno u tom procesu je zamjenjivanje kapitalističke slobodne konkurencije kapitalističkim monopolima. Slobodna konkurencija je osnovno svojstvo kapitalizma i robne proizvodnje uopće; monopol je direktna suprotnost slobodnoj konkurenciji, a ova se je pred našim očima počela pretvarati u monopol, stvarajući krupnu proizvodnju, potiskujući sitnu, zamjenjujući krupnu još krupnijom, dovodeći koncentraciju proizvodnje i kapitala do toga, da je iz nje izrastao i izrasta monopol: karteli, sindikati, trustovi i s njima stopljeni kapital kakvih desetak banaka koje raspolažu milijardama. A u isti mah monopoli, koji izrastaju iz slobodne konkurencije, ne odstranjuju slobodnu konkurenciju, nego postoje nad njom i usporedo s njom i time stvaraju niz osobito oštrih i dubokih protivurječnosti, trvenja, sukoba. Monopol je prelaz od kapitalizma k višem uređenju.

Ako bi trebalo dati što je moguće kraću definiciju imperijalizma, onda bi trebalo reći, da je imperijalizam monopolistički stadij kapitalizma. Ta bi definicija sadržavala ono najglavnije, jer s jedne strane, financijski kapital je bankovni kapital monopolistički malog broja najkrupnijih banaka, koji se je stopio s kapitalom monopolističkih savezâ industrijalaca; a s druge strane, podjela svijeta je prelaz od kolonijalne politike, koja se je bez za-

preka širila po područjima, nezauzetim od nijedne kapitalističke države, na kolonijalnu politiku monopolističkog posjedovanja teritorija zemlje, koja je do kraja podijeljena.

Ali sasvim kratke definicije, iako su zgodne, jer reziniraju ono što je glavno — ipak su nedostatne, napose onda kad iz njih treba izvoditi vrlo bitne oznake one pojave koju treba definirati. Stoga ne zaboravljajući uvjetno i relativno značenje svih definicija uopće, koje nikada ne mogu obuhvatiti svestrane veze pojave u njezinom punom razvoju, treba dati takovu definiciju imperijalizma, koja bi sadržavala ovih njegovih pet osnovnih oznaka: 1) koncentracija proizvodnje i kapitala, koja je dostigla tako visok stupanj razvoja, da je stvorila monopole, koji igraju odlučnu ulogu u privrednom životu; 2) stapanje bankovnog i industrijskog kapitala i stvaranje financijske oligarhije na bazi toga »financijskog kapitala«; 3) izvoz kapitala, za razliku od izvoza robe, dobiva naročito važno značenje; 4) stvaraju se međunarodni monopolistički savezi kapitalista, koji dijele svijet i 5) završena je teritorijalna podjela zemlje među najkrupnije kapitalističke sile. Imperijalizam je kapitalizam na onom stadiju razvitka, kada je izgrađeno gospodstvo monopola i financijskog kapitala, izvoz kapitala dobio istaknuto značenje, započela podjela svijeta između međunarodnih trustova i završena podjela cijele zemaljske kugle među najkrupnije kapitalističke zemlje.

Vidjet ćemo kasnije, kako se imperijalizam može i mora drukčije definirati, ako se imaju u vidu ne samo osnovni čisto-ekonomski pojmovi (na koje se ograničava navedena definicija), nego historijsko mjesto toga stadija kapitalizma u odnosu prema kapitalizmu uopće ili odnos imperijalizma i dviju osnovnih struja u radničkom pokretu. Odmah treba istaći, da je imperijalizam u spomenutom smislu nesumnjivo naročiti stadij razvoja kapitalizma. Da bismo čitaocu dali što je moguće bolje obrazloženu predodžbu o imperijalizmu, namjerno smo se trudili, da navedemo što više izjava b u r ž o a s k i h ekonomista, koji moraju da priznaju posve nesumnjivo utvrđene činjenice najnovije ekonomike kapitalizma. S istom svrhom navođeni su podrobni statistički podatci, koji nam omogućuju, da vidimo, do kojeg se je upravo stepena razvio bankovni kapital i t. d., u čemu se je upravo izrazio prelaz kvantiteta i kvalitet, prelaz razvijenog kapita-

lizma u imperijalizam. Naravno, da je suvišno govoriti o tome, da su sve granice u prirodi i društvu uslovne i pomične, da bi bilo glupo prepirati se na primjer o tome, koje godine ili u kome deceniju je »definitivno« nastao imperijalizam.

Ali prije svega prinuđeni smo, da se prepiremo o definiciji imperijalizma s glavnim marksističkim teoretičarom epohe takozvane druge internacionale, koja obuhvaća 25 godina od 1889 do 1914 godine, sa K. Kautskim.

Protiv osnovnih misli koje su izražene u našoj definiciji imperijalizma, Kautsky je istupio potpuno odlučno i godine 1911 i čak još u novembru godine 1914, izjavljujući da pod imperijalizmom ne treba shvatiti »fazu« ili stupanj privrede, nego politiku, i to određenu politiku, kojoj financijski kapital »daje prednost«, da imperijalizam ne treba »identificirati« sa »savremenim kapitalizmom«, jer, ako se pod imperijalizmom razumijevaju »sve pojave savremenog kapitalizma«, — karteli, protekcionizam, gospodstvo financijera, kolonijalna politika — onda se pitanje o nužnosti imperijalizma za kapitalizam svodi na »najbanalniju tautologiju«, jer, onda je »zaista imperijalizam životna potreba za kapitalizam« i t. d. Najtočnije ćemo izraziti Kautskovu misao, ako navedemo njegovu definiciju imperijalizma, upravljenu direktno protiv bitnosti ideja koje smo mi izložili (jer su prigovori iz tabora onim njemačkih marksista, koji su slične ideje provodili tokom čitavog niza godina, odavno poznati Kautskom, kao prigovori određene struje u marksizmu).

Kautskova definicija glasi:

»Imperijalizam je produkt visoko razvijenog industrijskog kapitalizma. On se sastoji u težnji svake industrijske kapitalističke nacije, da sebi prisajedini ili podvrgne sva velika a g r a r n a (kurziv kod Kautskog) područja, bez obzira na to kakvim su nacijama naseljena.«[1]

Ova definicija ne vrijedi ni prebijene pare, jer ona jednostrano, t. j. proizvoljno izdvaja samo nacionalno pitanje (iako je ono vrlo važno i samo po sebi, i u svome odnosu prema imperijalizmu), povezujući ga proizvoljno i n e t o č n o s a m o s industrijskim kapitalom u zemljama koje vrše aneksiju drugih nacija, ističući isto tako proizvoljno i netočno aneksiju agrarnih područja.

---

[1] »Die Neue Zeit«, 1914, 2 (32 sv.), str. 909, od 11 septembra 1914 g. Usp. 1915, 2, str. 107 i dalje.

Imperijalizam je težnja za aneksijama — eto našto se svodi politički dio Kautskijeve definicije. To je točno, ali skrajnje nepotpuno, jer je politički imperijalizam uopće težnja za nasiljem i reakcijom. Ovdje nas međutim interesira ekonomska strana stvari, koju je sam Kautsky unio u svoju definiciju. Netočnosti u Kautskovoj definiciji bodu u oči. Baš za imperijalizam nije karakterističan industrijski, nego financijski kapital. Nije slučajno, što je u Francuskoj upravo naročito brz razvitak financijskog kapitala, uz slabljenje industrijskog, izazvao od 80-tih godina skrajnje pooštrenje aneksionističke (kolonijalne) politike. Za imperijalizam je karakteristična upravo težnja za anektiranjem ne samo agrarnih područja, nego i najindustrijskijih (njemački apetiti na Belgiju, francuski na Lotaringiju), jer, prvo, završena podjela svijeta primorava, da se kod ponovne podjele pružaju ruke za svakom zemljom; drugo, za imperijalizam je bitna utakmica nekoliko velesila u težnji za hegemonijom, t. j. za osvajanjem zemalja ne samo direktno za sebe, nego i zbog slabljenja protivnika i potkopavanja njegove hegemonije (za Njemačku je Belgija osobito važna kao uporište protiv Engleske; za Englesku Bagdad kao uporište protiv Njemačke i t. d.).

Kautsky se poziva naročito — i često — na Engleze, kao da su oni tobože odredili značenje riječi imperijalizam u njegovom, Kautskovom značenju. Uzimamo Engleza Hobsona i čitamo u njegovom djelu »Imperijalizam« koje je izašlo 1902 godine:

»Novi imperijalizam razlikuje se od starog, prvo, u tome, što on namjesto težnji jedne rastuće imperije postavlja teoriju i praksu imperija, koje jedna drugoj konkuriraju, i od kojih svaku vodi jednaka pohlepa za političkim širenjem i trgovačkom dobiti; drugo, u tome, što nad trgovačkim interesima gospoduju interesi financijskog kapitala ili interesi koji se odnose na plasiranje kapitala.«[2]

Vidimo, da Kautsky faktički ima apsolutno krivo, kad se poziva na Engleze uopće (mogao bi se pozvati, recimo, na vulgarne engleske imperijaliste ili otvorene apologete imperijalizma). Vidimo, da Kautsky, pretendirajući da i nadalje brani marksizam, u stvari ide korak natrag u uspoređenju sa socijal-liberalom Hobsonom, koji pravilnije uzima u obzir dvije »historijski-konkretne« (Kautsky u svojoj definiciji upravo tjera šegu sa historijskom konkretnošću!) osobine savremenog imperijalizma: 1) konkurenciju nekoliko imperijalizama i 2) prevlast financijera nad trgovcem. A ako bi se uglavnom radilo o tome, da industrijska zemlja anektira agrarnu, onda se time ističe prvenstvena uloga trgovca.

[2] Hobson: »Imperialism«, L. 1902, str. 324.

Kautskijeva definicija ne samo da je netočna i nemarksistička. Ona je osnova cijelog sistema nazorâ, koji na cijeloj liniji kidaju i s marksističkom teorijom i s marksističkom praksom, o čemu ćemo još govoriti. Sasvim je neozbiljna ona prepirka o riječima koju je Kautsky započeo: da li najnoviji stupanj kapitalizma treba nazvati imperijalizmom ili stupnjem financijskog kapitala. Zovite kako hoćete, to je svejedno. Bitno je, da Kautsky odvaja politiku imperijalizma od njegove ekonomike, da priča o aneksijama, kao o politici kojoj financijski kapital »daje prednost« i toj politici suprotstavlja drugu na istoj bazi financijskog kapitala, tobože moguću, buržoasku politiku. Otuda slijedi, da se monopoli u ekonomici mogu složiti s nemonopolističkim, nenasilnim, neosvajačkim djelovanjem u politici. Otuda slijedi, da je teritorijalna podjela zemlje, koja je završena upravo u epohi financijskog kapitala i koja sačinjava osnovu specifičnosti sadašnjih oblika utakmice između najkrupnijih kapitalističkih država, može složiti s neimperijalističkom politikom. Dolazi se do zamazivanja, do otupljivanja najosnovnijih protivurječja najnovijeg stupnja kapitalizma, namjesto razotkrivanja njihove dubine; dolazi se do buržoaskog reformizma, namjesto do marksizma.

Kautsky polemizira s njemačkim apologetom imperijalizma i aneksija Kunowom, koji prosuđuje nezgrapno i cinički: imperijalizam je savremeni kapitalizam; razvoj kapitalizma je neizbježan i napredan; dakle, imperijalizam je napredan; dakle treba puzati pred imperijalizmom i slaviti ga! Nešto kao ona karikatura, koju su slikali narodnjaci protiv ruskih marksista u godinama 1894—1895: naime, ako kapitalisti smatraju da je kapitalizam u Rusiji neizbježan i napredan, onda treba da otvore krčmu i da se bave gajenjem kapitalizma. Kautsky odgovara Kunowu: Ne, imperijalizam nije savremeni kapitalizam, nego samo jedan od oblika politike savremenog kapitalizma i mi možemo i moramo da se borimo protiv te politike, da se borimo protiv imperijalizma, protiv aneksija i t. d.

Odgovor izgleda na oko sasvim lijep, a u stvari on je finije, prikrivenije (i zato opasnije) propovijedanje izmirenja s imperijalizmom, jer »borba« protiv politike trustova i banaka, koja ne dira u temelje ekonomike trustova i banaka, svodi se na buržoaski reformizam i pacifizam, na dobre i nevine željice. Izbjeći postojeća protivurječja, zaboraviti najvažnija od tih protivurječja, namjesto da se otkrije sva dubina protivurječja — eto to je Kautskova teorija, koja nema ništa zajedničko s marksizmom. I razumljivo je, da takva »teorija« služi samo obrani ideje jedinstva s Kunowima!

»Sa čisto ekonomskog gledišta — piše Kautsky — nije nemoguće, da kapitalizam proživi još jednu fazu, prenošenje politike kartela na vanjsku politiku, fazu »ultra-imperijalizma«[3], t. j. nad-imperijalizma, ujedinjenja imperijalizama cijeloga svijeta, a ne borbe među njima, fazu prestanka ratova u kapitalizmu, »fazu opće eksploatacije svijeta od internacionalno-ujedinjenog financijskog kapitala.«[4]

Na toj »teoriji ultra-imperijalizma« morat ćemo se zadržati još kasnije, da bi podrobno pokazali, u kolikoj mjeri ona odlučno i neopozivo kida s maksizmom. A sada, prema općem planu ove skice, treba se osvrnuti na točne ekonomske podatke, koji se odnose na to pitanje. Da li je »sa čisto-ekonomskog gledišta« moguć »ultra-imperijalizam«, ili su to ultra-gluposti?

Ako se pod čisto-ekonomskim gledištem razumije »čista« apstrakcija, onda se sve, što se može reći, svodi na tvrdnju: razvoj ide u pravcu monopola, prema tome, u pravcu jednog svjetskog monopola, jednog svjetskog trusta. To je van spora, ali to je i potpuno bez sadržaja, kao kad tvrdimo, da razvoj ide u tome pravcu, da će se predmeti prehrane proizvoditi u laboratorijima. U tom smislu je »teorija« ultra-imperijalizma isto takva glupost kao što bi bila i »teorija ultra-poljoprivrede«.

Ako se pak govori o »čisto-ekonomskim« uslovima epohe financijskog kapitala, kao konkretno-historijske epohe, koja se odnosi na početak XX vijeka, onda je najbolji odgovor na mrtve apstrakcije »ultra-imperijalizma« (koje služe isključivo reakcionarnom cilju: odvlačenju pažnje od dubine p o s t o j e ć i h protivurječja) ako im

[3] »Die Neue Zeit«, 1914, 2 (32 t.), str. 909 od 11 septembra 1914 g. Sr. 1915, 2, str. 107 i dalje.

[4] »Die Neue Zeit«, 1915, 1, str. 144, od 30 aprila 1915 g.

se suprotstavi konkretno-ekonomska stvarnost savremene svjetske privrede. Besadržajna pričanja Kautskog o ultra-imperijalizmu pojačavaju, između ostalog, onu duboko-pogrešnu misao koja navraća vodu na mlin apologeta imperijalizma, da tobože gospodstvo financijskog kapitala s l a b i neravnomjernosti i protivurječja unutar svjetske privrede, a ono ih u stvari p o j a č a v a.

R. Calwer u svojoj knjižici: »Uvod u svjetsku privredu«[5] pokušao je rezimirati najglavnije čisto-ekonomske podatke, koji omogućuju, da se konkretno predoče uzajamni odnosi unutar svjetske privrede na granici XIX i XX vijeka. On cio svijet dijeli na 5 »glavnih privrednih područja«: 1) srednjeevropsko (sva Evropa osim Rusije i Engleske); 2) britansko; 3) rusko; 4) istočno-azijsko i 5) američko, uključujući kolonije u »područja« onih država kojima pripadaju i »ostavljajući po strani« nekoliko zemalja koje još nisu podijeljene na područja, kao što su, na primjer, Perzija, Afganistan, Arabija u Aziji, Maroko i Abesinija u Africi i t. d.[6]

Evo, u skraćenom obliku, podataka koje on navodi za ta područja:

Glavna privredna područja svijeta	Površina (milijuni kv. km)	Stanovništvo (milijuni)	Komunikacije: Željeznice (hiljade km)	Komunikacije: Trgovačka mornarica (milijuni tona)	Trgovina (uvoz i izvoz zajedno) (milijarde maraka)	Industrija: proizvodnja Kamenog uglja (milijuni tona)	Industrija: proizvodnja Željeza (milijuni tona)	Industrija: Broj vretena u pamučnoj ind. (milijuni)
1) srednje-evropsko	27,6 (23,6)	388 (146)	204	8	41	251	15	26
2) britansko . . .	28,9 (28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
3) rusko	22	131	63	1	3	16	3	7
4) istočno-azijsko .	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5) američko . . .	30	148	379	6	14	245	14	19

[5] R. Calwer: »Einführung in die Weltwirtschaft«, Berlin, 1906.

[6] U zagradama je površina i stanovništvo kolonija.

Vidimo tri područja s visoko razvijenim kapitalizmom (jak razvoj i komunikacija, i trgovine, i industrije): srednjeevropsko, britansko i američko. Među njima su tri države koje vladaju svijetom: Njemačka, Engleska, Sjedinjene Države. Imperijalistička utakmica i borba između njih do krajnosti je zaoštrena time, što Njemačka ima neznatno područje i malo kolonija; stvaranje Srednje Evrope još je u budućnosti i ona se rađa u očajnoj borbi. Za sada je politička rascjepkanost obilježje cijele Evrope. Naprotiv, na britanskom i američkom području politička je koncentracija vrlo velika, ali je ogroman nerazmjer između prostranih kolonija prve i neznatnih druge. A u kolonijama kapitalizam tek počinje da se razvija. Borba za južnu Ameriku postaje sve oštrijom.

Dva su područja slabog razvoja kapitalizma — rusko i istočno-azijsko. U prvom je gustoća stanovništva neobično mala, u drugom neobično velika; u prvom je politička koncentracija velika, u drugom je — nema. Kinu su tek počeli da dijele i borba koju za nju vodi Japan, Sjedinjene drave i t. d. postaje sve oštrija i oštrija.

Usporedite sa tom stvarnošću — s gigantskom raznolikošću ekonomskih i političkih uslova, sa skrajnjom nejednakošću brzine rasta raznih zemalja i dr., s divljom borbom izmedju imperijalističkih država — Kautskovu glupu priču o »mirnom« ultra-imperijalizmu. Zar to nije reakcionaran pokušaj uplašenog malograđanina, da se sakrije pred groznom stvarnošću? Zar nam internacionalni karteli, koji se Kautskom čine začetcima »ultra-imperijalizma« (kao što se proizvodnja tableta u laboratoriju »može« proglasiti začetkom ultra-poljoprivrede) ne pokazuju primjer podjele i ponovne podjele svijeta, prelaz od mirne podjele na nemirnu i obratno? Zar američki i drugi financijski kapital, koji je mirno dijelio svijet uz učešće Njemačke, recimo, u međunarodnom sindikatu tračnica, ili u međunarodnom trustu trgovačkog brodarstva, zar oni sada ne dijele ponova svijet na osnovu novih odnosa snaga, koje se mijenjaju sve prije nego mirnim putem?

Financijski kapital i trustovi ne slabe, nego pojačavaju razlike u brzini porasta raznih dijelova svjetske privrede. A kad su se odnosi snaga već jednom promijenili, u čemu može biti, u kapitalizmu, rješenje protivurječja, ako ne u sili? Izvanredno točne podatke o raznolikosti rasta kapitalizma i financijskog kapitala u cijeloj svjetskoj privredi imamo u statistici željeznica.[7] Posljednjih decenija imperijalističkog razvoja dužina željezničkih pruga promijenila se ovako:

ŽELJEZNIČKE PRUGE

(hiljade kilometara)

	1890		1913			
Evropa	224		346		+ 122	
Sjedinjene Države	268		411		+ 143	
Sve kolonije	82	125	210	347	+ 128	+ 222
Samostalne i polusamostalne države Azije i Amerike . .	43		137		+ 94	
Svega . . .	617		1104			

Prema tome najbrže su se razvijale željeznice u kolonijama i u samostalnim (i polusamostalnim) dravama Azije i Amerike. Poznato je da tamo caruje i potpuno vlada financijski kapital 4—5 najkrupnijih kapitalističkih država. Dvije stotine hiljada kilometara novih željezničkih pruga u kolonijama i drugim zemljama Azije i Amerike, to znači preko 40 milijarda maraka novoga ulaganja kapitala uz osobito povoljne uvjete, uz naročite garancije rentabilnosti, uz unosne narudžbe za ljevaonice čelika i t. d., i t. d.

Najbrže raste kapitalizam u kolonijama i prekomorskim zemljama. Među njima se pojavljuju nove imperijalističke sile (Japan). Pooštrava se borba svjetskih imperijalizama. Povećava se danak koji pobire financijski kapital od osobito unosnih kolonijalnih i prekomorskih poduzeća. Kod podjele toga »plijena« neobično veliki dio dolazi u ruke zemalja koje uvijek ne zauzimaju prvo mjesto u brzini razvoja proizvodnih snaga.

U najvećim državama, zajedno s njihovim kolonijama, bila je dužina željezničkih pruga:

---

[7] »Stat. Jahrbuch für das deutsche Reich«, 1915. Archiv für Eisenbahnwesen, 1892; za 1890 g. morao sam približno odrediti manje pojedinosti u pogledu rasporeda željezničkih pruga na kolonije raznih zemalja.

(hiljade kilometara)

	1890	1913	
Sjedinjene Države	268	413	+ 145
Britanski Imperij	107	208	+ 101
Rusija	32	78	+ 46
Njemačka	43	68	+ 25
Francuska	41	63	+ 22
Svega u 5 država:	491	830	+ 339

Dakle oko 80% svih željezničkih pruga koncentrirano je u 5 najvećih država. Ali koncentracija vlasništva tih pruga, koncentracija financijskog kapitala još je neusporedivo značajnija, jer na pr. engleskim i francuskim milijunašima pripada ogromna količina dionica i obligacija američkih, ruskih i drugih željeznica.

Zahvaljujući svojim kolonijama Engleska je povećala svoju željezničku mrežu za 100 hiljada km, četiri puta više nego Njemačka. Međutim opće je poznato, da je za to vrijeme razvitak proizvodnih snaga Njemačke, i osobito razvitak proizvodnje kamenog uglja i željeza, tekao neusporedivo brže nego u Engleskoj, a da i ne govorimo o Francuskoj i Rusiji. Godine 1892 Njemačka je proizvodila 4,9 milijuna tona željeza prema 6,8 u Engleskoj; a 1912 g. već 17,6 prema 9,0, t. j. strahovita prevaga nad Engleskom![8] Pita se, kakvim se je drugim sredstvom, osim rata, mogao na bazi kapitalizma ukloniti nesklad između razvoja proizvodnih snaga i akumulacije kapitala, s jedne strane; i razdiobe kolonija i »sfera utjecaja« financijskog kapitala, s druge strane?

[8] Usporedi također Edgar Crummond: »The Economic Relation of the British and German Empires« u »Journal of the Royal Statistical Society« 1914, juli, str. 777 i dalje.

VIII.

Parazitizam i trulenje kapitalizma

Potrebno je zaustaviti se još na jednoj vrlo važnoj strani imperijalizma, koja je većim dijelom nedovoljno ocijenjena u većini rasprava o toj temi. Jedan od nedostataka marksiste Hilferdinga je to, što je učinio korak natrag u usporedbi sa nemarksistom Hobsonom. Radi se o parazitizmu koji je svojstven kapitalizmu.

Monopol je, kako smo vidjeli, najdublja ekonomska osnova imperijalizma. To je monopol kapitalistički, t. j. monopol koji je izrastao iz kapitalizma i koji se nalazi u općoj situaciji kapitalizma, robne privrede, konkurencije, u stalnom i bezizlaznom protivurječju s tom općom situacijom. Ali, kao i svaki monopol, i on rađa tendenciju zastoja i trulenja. Ukoliko dolazi, makar i privremeno, do monopolskih cijena, utoliko do izvjesne mjere nestaju oni uzroci koji potstiču tehnički, pa onda i svaki drugi napredak, kretanje naprijed; utoliko, dalje, nastaje ekonomska mogućnost, da se vještački spriječi tehnički napredak. Primjer: u Americi je neki Owens izmislio mašinu za proizvodnju flaša, koja bi dovela do revolucije u proizvodnji flaša. Njemački kartel fabrikanata flaša kupuje Owensove patente, meće ih u ladicu i sprječava njihovu primjenu. Naravno, dok je kapitalizma, monopol nikada ne može potpuno i na vrlo dugo vrijeme odstraniti konkurenciju sa svjetskog tržišta (u tome je, među ostalim, i jedan od uzroka besmislenosti teorije ultra-imperijalizma). Naravno, da mogućnost snižavanja troškova proizvodnje i povećanja profita pomoću uvođenja tehničkih usavršavanja, djeluje u korist promjena. Ali tendencija k zastoji i trulenju, svojstvena monopolu djeluje i dalje i prevladava u pojedinim industrijskim granama, u pojedinim zemljama, u pojedinim razmacima vremena.

U istom smislu djeluje monopol posjedovanja naročito prostranih, bogatih ili zgodno smještenih kolonija.

Dalje. Imperijalizam je ogromna akumulacija novčanog kapitala u nekoliko država, akumulacija, za koju smo

vidjeli, da doseže sumu od 100—150 milijardi franaka vrijednosnih papira. Otuda neobičan porast klase ili, točnije, sloja rentijera, t. j. osoba, koje žive od »rezanja kupona« — osoba koje su potpuno odvojene od sudjelovanja u kakvom bilo poduzeću, osoba čija je profesija besposličenje. Izvoz kapitala, jedna od najbitnijih ekonomskih osnova imperijalizma, još više pojačava tu potpunu odvojenost sloja rentijera od proizvodnje, udara pečat parazitizma cijeloj zemlji, koja živi od eksploatacije rada nekoliko prekomorskih zemalja i kolonija.

»Godine 1893, — piše Hobson — britanski kapital uložen u inozemstvo iznosio je oko 15% cijelog bogatstva Sjedinjene Kraljevine.«[1]

Spomenimo, da se taj kapital 1915 g. povećao približno $2^1/_2$ puta.

»Agresivni imperijalizam — čitamo dalje kod Hobsona — koji tako skupo stoji poreske platiše i koji ima tako malo značenja za industrijalca i trgovca.... izvor je velikih profita za kapitalistu, koji traži gdje će uložiti svoj kapital«... (engleski se taj pojam izražava jednom riječi: »investor« — »ulagač«, rentijer).... »Sav godišnji prihod, koji Velika Britanija dobiva od svoje vanjske i kolonijalne trgovine, uvoza i izvoza, procijenjen je od statističara Hüffena na 18 milijuna funti sterlinga (oko 170 milijuna rubalja) za 1899 godinu, računajući $2^1/_2$% na cio promet od 800 milijuna funti sterlinga.«

Ma koliko da je velika ta svota, njom se ne može objasniti agresivni imperijalizam Velike Britanije. Njega objašnjava svota od 90—100 milijuna funti sterlinga, koja predstavlja prihod od »uloženog« kapitala, prihod sloja rentijera.

Prihod rentijera je p e t p u t a veći od prihoda vanjske trgovine u »najtrgovačkijoj« zemlji svijeta! Eto u tome je bitnost imperijalizma i imperijalističkog parazitizma.

Stoga se pojam »država-rentijer« (Rentnerstaat), ili država-lihvar općenito upotrebljava u ekonomskoj literaturi o imperijalizmu. Svijet se je podijelio na šačicu država-lihvara i ogromnu većinu država-dužnika.

»Kod ulaganja kapitala u inozemstvo — piše Schulze-Gaevernitz — na prvo mjesto dolaze kapitali koji se ulažu u zemlje, zavisne ili savezne: Engleska daje zajam Egiptu, Japanu, Kini, južnoj Americi. Njezina ratna mornarica u slučaju skrajnje potrebe igra ulogu sudskog izvršioca. Politička snaga Engleske čuva je od pobune dužnika.«[2]

[1] Hobson, str. 59, 60.

Sartorius von Waltershausen u svome djelu »Narodnogospodarski sistem ulaganja kapitala u inozemstvo« kao uzor »države-rentijera« ističe Holandiju i pokazuje, da to sada postaju Engleska i Francuska.[3] Schilder smatra, da su pet industrijskih država: Engleska, Francuska, Njemačka, Belgija i Švicarska, »izričito države-vjerovnici«. Holandiju ne ubrajamo ovamo samo zato, jer ona »ima slabu industriju«[4] Sjedinjene Države su vjerovnik samo s obzirom na Ameriku.

»Engleska — piše Schulze-Gaevernitz postepeno prerašta iz industrijske države u državu-vjerovnika. Bez obzira na apsolutno povećanje industrijske proizvodnje i industrijskog izvoza, dohotci od kamata i dividenda, od emisija, komisija i spekulacije zadobivaju sve veće relativno značenje za svu narodnu privredu. Ja mislim da je, upravo ta činjenica ekonomska osnova imperijalističkog poleta. Vjerovnik je čvršće vezan s dužnikom, nego prodavalac s kupcem.«[5]

U pogledu Njemačke pisao je izdavač časopisa »Bank« A. Lansburgh godine 1911 ovo:

»U Njemačkoj se rado podsmijevaju sklonosti pretvaranja u rentijera, koja se opaža u Francuskoj. Ali kod toga zaboravljaju, da, ukoliko se stvar tiče buržoazije, njemačke prilike postaju sve sličnije francuskim.«[6]

Država-rentijer je država parazitskog kapitalizma, kapitalizma koji trune i ta okolnost mora se odražavati kako na svim socijalno-političkim prilikama određenih zemalja uopće, tako i napose na dvije osnovne struje u radničkom pokretu. Da bismo to prikazali što očiglednije, dajmo riječ Hobsonu, koji je kao svjedok »najpouzdaniji«, jer mu se ne može prigovoriti, da je pristran zbog »marksističke ortodoksije«, a s druge strane, on kao Englez, dobro zna, kako stoje stvari u zemlji, najbogatijoj kolonijama i financijskim kapitalom i imperijalističkim iskustvom.

[2] Schulze-Gaevernitz: »Br. Imp.« str. 320 i dalje.

[3] Sart. v. Waltershausen: »D. Volkswirt. Syst. etc«, 1907, knj. IV.

[4] Schilder, str. 398.

[5] Schulze-Gaevernitz: »Br. Imp.«, str. 32 i dalje.

[6] »Die Bank«, 1911, 1, str. 11.

Pod živim utiscima englesko-burskog rata, opisujući veze imperijalizma s interesima financijera, porast njihovih prihoda od narudžbi, dobavki itd., Hobson veli:

»Kapitalisti su oni koji daju pravac toj izrazito parazitskoj politici; ali isti motivi vrše upliv i na specijalne redove radnika. U mnogim gradovima najvažnije industrijske grane ovisne su o vladinim narudžbama; od te činjenice u velikoj mjeri zavisi imperijalizam središta metalurgijske i brodograđilišne industrije.«

Po mišljenju pisca, dvojake su okolnosti slabile snagu starih imperija: 1) »ekonomski parazitizam« i 2) to što se je vojska sastojala od zavisnih naroda.

»Prvo je običaj ekonomskog parazitizma, zbog koga gospodujuća država iskorištava svoje provincije, kolonije i zavisne zemlje za bogaćenje svoje vladajuće klase i za podmićivanje svojih nižih klasa, da bi bile mirne.«

Da bi takvo podmićivanje bilo ekonomski moguće, pa ma u kakvom se obliku vršilo, potreban je — dodajmo mi — monopolistički visok profit.

Što se tiče druge okolnosti o tome piše Hobson:

»Jedan od najčudnijih simptoma sljepoće imperijalizma je ona bezbrižnost kojom su Velika Britanija, Francuska i druge imperijalističke nacije pošle tim putem. U tome pogledu Velika Britanija je otišla najdalje. Većinu bitaka, kojima smo osvojili našu indijsku imperiju, izvojevale su naše vojske sastavljene od urođenika; u Indiji, a u posljednje doba i u Egiptu, velike stajaće vojske nalaze se pod komandom Britanaca, skoro sve ratove, kojima je pokorena Afrika, osim njezinog južnog dijela, vodili su za nas urođenici.«

Perspektiva podjele Kine dovodi Hobsona do ove ekonomske ocjene:

»Veći dio Zapadne Evrope mogao bi tada poprimiti onakav izgled i karakter, kakav sada imaju njezini dijelovi: jug Engleske, Rivijera, mjesta Italije i Švicarske koja najviše posjećuju turisti i u kojima stanuju bogataši: naime mala hrpica bogatih aristokrata, koji dobivaju dividende i penzije s Dalekog Istoka i nešto veća grupa profesionalnih namještenika i trgovaca i veća grupa domaćih slugu i radnika, zaposlenih u prevoznoj industriji i u industriji, koja se bavi konačnom izradom fabrikata. Nestalo bi glavnih industrijskih grana a masovni produkti za ishranu, masovni polufabrikati, dolazili bi, kao danak iz Azije i Afrike.« »Eto kakve nam mogućnosti otkriva širi savez zapadnih sila, evropska federacija velesila: ona ne samo da ne bi promicala djelo svjetske civilizacije, nego bi mogla značiti ogromnu opasnost zapadnog parazitizma: izdvojiti grupu najrazvijenih evropskih industrijskih nacija, kod kojih gornje klase dobivaju ogroman danak iz Azije i Afrike i pomoću toga danka drže velike pripitomljene mase namještenika i slugu, koji se više ne bave proizvodnjom masovnih poljoprivrednih i industrijskih produkata, nego ličnim posluživanjem ili drugostepenim industrijskim poslom pod kontrolom nove financijske aristokracije. Oni koji su spremni da odmahnu rukom na takvu teoriju« (trebalo bi reći: perspektivu) »kao na nešto što ne zaslužuje da se o njemu misli, neka se zamisle o socijalnim i ekonomskim prilikama onih okruga današnje južne Engleske, koji su već dovedeni u takav položaj. Neka promisle kako bi se taj sistem mogao proširiti, kad bi Kina bila podvrgnuta ekonomskoj kontroli takvih grupa financijera, »ulagača kapitala«, njihovih političkih i trgovačko-industrijskih namještenika, koji bi cijedili profit iz najvećeg potencijalnog izvora, koji je ikad bio poznat na svijetu, sa svrhom da se ti profiti troše u Evropi. Razumije se, da je položaj vrlo kompliciran, da se igra svjetskih sila vrlo teško može uzeti u račun tako, da bi se učinilo vrlo vjerovatnim ovo ili koje bilo tumačenje budućnosti samo u jednom pravcu. Ali oni utjecaji, koji upravljaju imperijalizmom Zapadne Evrope u današnje vrijeme, kreću se u tome smjeru i ako ne naiđu na protudjelovanje, ako ne budu odvučne na drugu stranu, one rade u smjeru upravo takvog završetka procesa.«[7]

Pisac ima potpuno pravo: a k o snage imperijalizma ne bi naišle na protudjelovanje, one bi dovele upravo do toga. Tim je pravilno ocijenjeno značenje »Sjedinjenih država Evrope« u savremenim, imperijalističkim prilikama. Trebalo bi samo dodati, da i u n u t a r radničkog pokreta oportunisti, koji su sada privremeno pobijedili u većini zemalja, »rade« sistematski i neumorno upravo u tome smjeru. Imperijalizam, koji znači podjelu svijeta i eksploataciju ne samo Kine, koji znači monopolski-visoke profite za šačicu najbogatijih zemalja, daje ekonomsku mogućnost da se mogu potkupiti gornji slojevi proletarijata i time hrani, formira, učvršćuje oportunizam. Samo ne treba zaboravljati one snage, koje djeluju protiv imperijalizma uopće, a oportunizma napose, koje, naravno, ne može da vidi socijal-liberal Hobson.

Njemački oportunist Gerhard Hildebrand, koji je u svoje vrijeme bio isključen iz partije zbog obrane imperijalizma, a sada bi mogao biti vođa tako zvane »socijal-demokratske« partije Njemačke, dobro dopunjuje Hobsona, propovijedajući »Sjedinjene države Zapadne Evrope«

[7] Hobson, str. 103, 205, 144, 335, 386.

(bez Rusije) u svrhu »zajedničkih« akcija... protiv afričkih crnaca, protiv »velikog islamskog pokreta«, za održavanje »jake vojske i mornarice«, protiv »japansko-kineske koalicije«[8] i t. d.

Opis »britanskog imperijalizma« kod Schulze-Gaevernitza pokazuje nam iste crte parazitizma. Nacionalni dohodak Engleske približno se podvostručio od 1865 do 1898 g. a dohodak »iz inozemstva« za to vrijeme povećao se je d e v e t p u t a. Ako je »zasluga« imperijalizma »odgajanje crnaca za rad« (bez prisiljavanja se ne može...), onda se »opasnost« imperijalizma sastoji u tome, da će

»Evropa sav fizički rad — u početku poljoprivredni i rudarski, a zatim i grublji industrijski, — svaliti na leđa »tamnokožaca«, a sama će se smiriti u ulozi rentijera, pripremajući možda time ekonomsku, pa onda i političku emancipaciju crvenokožih i tamnokožih rasa.«

U Engleskoj se sve veći dio zemljišta oduzima poljoprivredi i upotrebljava za sport, za zabavu bogataša. Za Škotsku — najaristokratskije mjesto za lov i drugi sport — kažu da »živi od svoje prošlosti i od mistera Carnegie-a« (američkog milijardera). Samo na trke i lov na lisice Engleska troši svake godine 14 milijuna funti sterlinga (oko 130 milijuna rubalja). Broj rentijera u Engleskoj iznosi oko 1 milijun. Procent produktivnog stanovništva se smanjuje.

	Stanovništvo Engleske (milijuni)	Broj radnika glavnih industrijskih grana	% stanovništva
1851	17,9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

A govoreći o engleskoj radničkoj klasi buržoaski istraživač »britanskog imperijalizma na početku XX vijeka« primoran je da sistematski pravi razliku između »g o r n j e g s l o j a« radnika i »p r a v o g p r o l e t e r s k o g n i ž e g s l o j a«. Gornji sloj daje masu članova kooperativa i sindikalnih saveza, sportskih društava i mnogobrojnih vjerskih sekta. Prema njegovom nivou prilagođeno je izborno pravo, koje je u Engleskoj »j o š u v i j e k d o s t a o g r a n i č e n o, d a b i s e m o g a o i s k l j u č i t i p r a v i - p r o l e t e r s k i n i ž i s l o j«!! Da

[8] Gerhard Hildebrand: »Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus«, 1910, str. 229 i dalje.

bi se uljepšao položaj engleske radničke klase, obično se govori o tom gornjem sloju, koji sačinjava m a n j i n u proletarijata; na pr.:

»pitanje besposlice je prvenstveno pitanje koje se tiče Londona i proleterskog nižeg sloja, o k o m e p o l i t i č a r i m a l o v o d e r a č u n a«...[9]

Trebalo je reći: o kome buržoaski politikanti i »socijalistički« oportunisti malo vode računa.

Među osobine imperijalizma, koje su u vezi s opisanim krugom pojava, spada smanjenje emigracije iz imperijalističkih zemalja i povećanje imigracije (pridolaska radnika i useljavanja) u te zemlje iz zaostalijih zemalja, s nižom nadnicom. Da emigracija iz Engleske, kako navodi Hobson, opada od godine 1884; te je godine iznosila 242 hiljade, a 169 hiljada godine 1900. Emigracija iz Njemačke dostigla je maksimum u deceniju 1881—1900: 1453 hiljade, i onda je u dva slijedeća decenija pala na 544 i na 341 hiljadu. Zato je rastao broj radnika, koji su dolazili u Njemačku iz Austrije, Italije, Rusije i t. d. Po popisu od 1907 g. u Njemačkoj je bilo 1,342.294 stranca, od toga radnika industrijskih — 440.800, poljoprivrednih 257.329.[10] U Francuskoj, u rudarskoj industriji, radnici su »znatnim dijelom« inostranci: Poljaci, Talijani, Španjolci.[11] U Sjedinjenim Državama najgore plaćena mjesta imaju imigranti iz južne i istočne Evrope, a američki radnici daju najveći postotak onih, koji se uzdižu do nadglednika i koji dobijaju najbolje plaćen posao.[12] Imperijalizam ima tendenciju da i među radnicima izdvoji privilegirane razrede i da ih otcjepi od širokih masa proletarijata.

Treba istaći, da se je u Engleskoj pojavila kud i kamo ranije od kraja XIX i početka XX vijeka tendencija imperijalizma da pocijepa radnike i da pojača među njima oportunizam, da izaziva privremeno trulenje radničkog pokreta. U Engleskoj su, naime, od polovine XIX vijeka postojale dvije odlike imperijalizma, ogromni kolonijalni posjedi i monopolistički položaj na svjetskom tržištu. Marx i Engels su u toku niza decenija sistematski pratili tu vezu oportunizma u radničkom pokretu i imperijali-

[9] Schulze-Gaevernitz: »Br. Imp.«, str. 320 i dalje.
[10] »Statistik des Deutschen Raichs«, Bd. 211.
[11] Henger: »Die Kapitalsanlage der Franzosen«, St., 1913.
[12] Hourwich: »Immigration and Laboou«, N. Y. 1913.

stičkih osobina engleskog kapitalizma. Engels je na pr. pisao Marxu 7 oktobra 1858 g.:

»Engleski proletarijat stvarno se sve više i više poburžoazuje, tako da ova najburžoaskija od svih nacija, izgleda, da na kraju krajeva hoće da dovede do toga, da **p o r e d** buržoazije ima i buržoasku aristokraciju i buržoaski proletarijat. Razumije se, kod nacije koja eksploatira cio svijet, to je u izvjesnoj mjeri opravdano.«

Skoro četvrt vijeka kasnije, u pismu od 11 augusta 1881 g., on govori o

»najgorim engleskim trade-unionima, koji dopuštaju da ih vode ljudi, koji su se prodali buržoaziji ili barem koje ona plaća.«

A u pismu Kautskom od 12 septembra 1882 g. Engels je pisao:

»Pitate me što misle engleski radnici o kolonijalnoj politici? Ono isto što misle o politici uopće. Ovdje nema radničke partije, ima samo konzervativnih i liberalnih radikala, radnici se zajedno s njima koriste mirne duše kolonijalnim monopolom Engleske i njezinim monopolom na svjetskom tržištu.[13] (Isto je Engels štampao u predgovoru 2-om izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj« 1892 g.).

Ovdje su jasno pokazani uzroci i posljedice. Uzroci: 1) eksploatacija cijelog svijeta od strane te zemlje; 2) njezin monopolski položaj na svjetskom tržištu; 3) kolonijalni monopol. Posljedice: 1) dio engleskog proletarijata se poburžoazio; 2) jedan njegov dio dopušta da njim upravljaju ljudi koji su se prodali buržoaziji ili barem koje ona plaća. Imperijalizam početka XX vijeka završio je podjelu svijeta među šačicu država, od kojih sada svaka eksploatira (u smislu izvlačenja ekstraprofita) nešto manji dio »cijelog svijeta«, nego Engleska godine 1858; svaka se nalazi u monopolističkom položaju na svjetskom tržištu zahvaljujući trustovima, kartelima, financijskom kapitalu, odnosima vjerovnika prema dužniku; svaka ima do izvjesne mjere kolonijalni monopol (vidjeli smo da je od 75 milijuna kv. km. **s v i h** kolonija svijeta, 65 milijuna, t. j. 86% koncentrirano u rukama šest velesila; 61 milijun, t. j. 81%, u rukama 3 velesila).

[13] »Briefwechsel von Marx und Engels«, Bd 11, str. IV, 190; 453. — K. Kautsky: »Sozialismus und Kolonialpolitik«, Br. 1, 1907, str. 79; ta je brošura pisana u ona beskrajno daleka vremena, kada je Kautsky bio marksist.

Ono čim se sadašnji položaj odlikuje, to su ekonomske i političke prilike, koje su morale pojačati nepomirljivost oportunizma s općim bitnim interesima radničkog pokreta; imperijalizam je iz zametka izrastao u gospodujući sistem; kapitalistički monopoli zauzeli su prvo mjesto u narodnoj privredi i politici; podjela svijeta dovedena je do kraja; a, s druge strane, mjesto neograničenog monopola Engleske vidimo među malim brojem imperijalističkih sila borbu za sudjelovanje u monopolu, borbu koja karakterizira čitav početak XX vijeka. Oportunizam ne može sada potpuno pobijediti u radničkom pokretu jedne zemlje na dugi niz decenija, kao što je pobijedio oportunizam u Engleskoj, u drugoj polovini XIX vijeka; ali on je konačno sazreo, prezreo i sagnjio u nizu zemalja, i kao socijal-šovinizam stopio se s buržoaskom politikom.[14]

[14] Ruski socijal-šovinizam gospode Potresova, Čhenkela, Maslova i t. d. kako u svome otvorenom obliku, tako i u prikrivenom (gospoda Čheidce, Skobeljev, Akselrod, Martov i dr.) također je izrastao iz ruske vrste oprtunizma, iz likvidatorstva.

IX.
Kritika imperijalizma

Kritiku imperijalizma mi shvaćamo u širokom smislu riječi, kao odnos raznih društvenih klasa prema politici imperijalizma u vezi s njihovom općom ideologijom.

Ogromna veličina financijskog kapitala, koji je koncentriran u malo ruku i koji stvara neobično gustu mrežu odnosa i veza, koja mu podvrgava ne samo masu srednjih i malih nego i najmanjih kapitalista i posjednika — s jedne strane, a s druge strane, pooštrena borba protiv drugih nacionalno-državnih grupa financijera za podjelu svijeta i za gospodstvo nad drugim zemljama, — sve to izaziva opći prelaz svih imućnih klasa na stranu imperijalizma. »Sveopće« ushićenje njegovim perspektivama, bjesomučna obrana imperijalizma, uljepšavanje imperijalizma na sve moguće načine — to je znak vremena. Imperijalistička ideologija prodire i u radničku klasu. Nju ne dijeli kineski zid od od drugih klasa. Ako su vođe sadašnje tako zvane »socijal-demokratske« partije Njemačke s pravom dobili ime »socijal-imperijalista«, t. j. socijalista na riječima, a imperijalista na djelu, to je Hobson već 1902 g. spomenuo postojanje »fabijanskih imperijalista« u Engleskoj, koji pripadaju oportunističkom »Fabijanskom društvu«.

Buržoaski učenjaci i publicisti nastupaju kao branitelji imperijalizma, obično u nešto zavijenom obliku, zataškavajući potpuno gospodstvo imperijalizma i njegove duboke korjene, nastojeći da na prvom mjestu istaknu pojedinosti i drugorazredne detalje, naprežući se da neozbiljnim »projektima reformi« kao što je policijski nadzor nad trustovima i bankama i t. d. skrenu pažnju sa onoga što je bitno. Rjeđe nastupaju cinični, otvoreni imperijalisti, koji imaju smjelosti da priznaju besmislenost misli o reformiranju osnovnih svojstava imperijalizma.

Uzmimo jedan primjer. Njemački imperijalisti u izdanju: »Arhiv svjetske privrede« nastoje da prate nacionalno-oslobodilačke pokrete u kolonijama, razumije se, naročito u ne-njemačkim kolonijama. Oni bilježe meteže i proteste u Indiji, pokret u Natalu (Južna Afrika), u Holanskoj Indiji i t. d. Jedan od njih u bilješci povodom engleskog izdanja, gdje se nalazi izvještaj o konferenciji podjarmljenih nacija i rasa, koja je održana 28—30 juna 1910 g. sa predstavnicima raznih naroda Azije, Afrike i Evrope pod tuđim gospodstvom, komentirajući govore na toj konferenciji, piše:

»Govore nam, da se treba boriti protiv imperijalizma; gospodujuće države treba da priznaju potčinjenim narodima pravo na samostalnost; međunarodni tribunal treba da pazi na ispunjavanje ugovora, sklopljenih između velikih sila i slabih naroda. Konferencija ne ide dalje od tih nevinih želja. Ne vidimo ni traga shvaćanju one istine, da je imperijalizam nerazdvojno vezan s kapitalizmom u njegovom današnjem obliku i da je stoga (!!) direktna borba protiv imperijalizma beznadna, osim ako se ograniči na istupanje protiv pojedinih, osobito odvratnih ekscesa.«

Budući da je reformističko popravljanje osnova imperijalizma obmana, »nevina želja«, budući da buržoaski predstavnici ugnjetenih nacija ne idu »dalje« naprijed, zato buržoaski predstavnik nacije koja ugnjetavana ide »dalje« n a t r a g, k puzanju pred imperijalizmom, koje prikriva pretenzijama na »naučnost«. I to je logika!

Temeljna pitanja kritike imperijalizma su pitanja o tome, da li je moguće reformističko mijenjanje osnova imperijalizma, da li treba ići naprijed, k daljnjemu pooštravanju i produbljavanju protivurječja, koja imperijalizam rađa, ili natrag, njihovom otupljivanju. Budući da je politička osobina imperijalizma reakcija na cijeloj liniji i pojačavanje nacionalnog ugnjetavanja u vezi sa ugnjetavanjem koje vrši financijska oligarhija i odstranjivanje slobodne konkurencije, to se gotovo u svim imperijalističkim zemljama početka XX vijeka javlja sitnoburžoasko-demokratska opozicija. I prekid s marksizmom koji je izvršio Kautsky i široka internacionalna struja kautskijanstva baš i jest u tome, da se Kautsky ne samo nije pobrinuo, nego nije ni umio, da se suprotstavi toj sitnoburžoaskoj, reformističkoj, ekonomski u svojoj osnovi reakcionarnoj, opoziciji, nego se je naprotiv praktički s njom stopio.

U Sjedinjenim Državama imperijalistički rat protiv Španjolske 1898 g. izazvao je opoziciju »anti-imperijalista«, posljednjih mohikanaca buržoaske demokracije, koji

su taj rat nazivali »zločinačkim«, smatrali da osvajanje tuđih zemalja znači povredu ustava, proglasili »šovinističkom obmanom« postupak prema vođi urođenika na Filipinima, Agvinaldu (njemu su obećali slobodu njegove zemlje, a onda iskrcali vojsku i anektirali Filipine), — citirali riječi Lincolna:

»kada bijeli čovjek upravlja sam sobom, to je samouprava; kada on upravlja sam sobom i ujedno upravlja i drugima, to više nije samouprava, to je despotizam.«[1]

Ali, kako se je sva ta kritika bojala priznati neraskidivu vezu imperijalizma sa trustovima, pa prema tome i sa osnovama kapitalizma, pridružiti se snagama, koje stvara krupni kapitalizam i njegov razvitak, ona je ostala »nevinom željom«.

Isto je osnovno stanovište Hobsona u njegovoj kritici imperijalizma. Hobson je pretekao Kautskog ustajući protiv »neizbježnosti imperijalizma« i naglašavajući potrebu, da se »podigne potrošačka sposobnost« stanovništva (u kapitalizmu!). U kritici imperijalizma, svemoći banaka, financijske oligarhije i t. d. na sitnoburžoaskom stanovištu stoje Agahd, A. Lansburgh, L. Eschwege, koje smo nekoliko puta citirali, a od francuskih pisaca — Victor Berard, pisac površne knjige: »Engleska i imperijalizam« (1900 g.). Svi oni, nimalo ne pretendirajući na marksizam, suprotstavljaju imperijalizmu slobodnu konkurenciju i demokraciju, osuđuju zamisao Bagdadske željeznice, koja vodi u sukobe i rat, izražavaju »nevine želje« za mirom i t. d. — sve do statistike međunarodnih emisija A. Neymarcka, koji nabrajajući stotine milijuna franaka »međunarodnih« vrijednosti, uzvikuje 1912 g.: »može li se pretpostaviti, da bi mir mogao biti narušen?... da bi se kod tako ogromnih brojki rizikovalo izazivanje rata?«[2]

Kod buržoaskih ekonomista takva naivnost nije čudnovata, ta njima je kod toga k o r i s n o da izgledaju toliko naivni i da »ozbiljno« govore o miru pod imperijalizmom. Ali šta je ostalo od marksizma kod Kautskog, kad se on godine 1914, 15, 16 postavlja na isto buržoasko-reformističko stanovište i konstatira da se »svi slažu« (imperijalisti, tobože-socijalisti i socijal-pacifisti) u pogledu mira? Namjesto analize i otkrivanja dubine protivurječja

[1] J. Patouillet: »L'imperialisme americain«, Dijon 1904, str. 272.
[2] »Bulletin de l'Institut International de Statistique« t. XIX.

imperijalizma vidimo samo reformističke »nevine želje«, da se pređe preko tih protivurječja, da se ona zaobiđu.

Evo jednog malog primjera Kautskove ekonomske kritike imperijalizma. On uzima podatke o izvozu i uvozu Engleske iz Egipta 1872 i 1912 g.; pokazuje se, da je taj izvoz i uvoz rastao slabije, nego opći izvoz i uvoz iz Engleske. I Kautsky umuje:

»nemamo nikakva razloga da tvrdimo, da bi bez vojničkog zaposjedanja Egipta, trgovina s njim manje porasla pod uplivom obične težine ekonomskih faktora«. »Težnje kapitala za širenjem najbolje se mogu ostvariti mirnom demokracijom, a ne nasilnim metodama imperijalizma«.[3]

To umovanje Kautskog, na sto načina prepjevano od njegovog štitonoše (i ruskog prikrivača socijal-šovinista) g. Spektatora, osnova je kautskijanske kritike imperijalizma, pa se stoga na njemu moramo potanje zaustaviti. Počet ćemo sa citatima iz Hilferdinga, čije je zaključke Kautsky mnogo puta, pa i u aprilu 1916 g., proglasio da su »jednoglasno prihvaćeni od svih socijalističkih teoretičara«.

»Nije stvar proletarijata — piše Hilferding — da progresivnijoj kapitalističkoj politici suprotstavlja zaostalu eru slobodne trgovine i neprijateljskog odnosa prema državi. Odgovor proletarijata na ekonomsku politiku financijskog kapitala, na imperijalizam, ne može biti slobodna trgovina, nego samo socijalizam. Takav ideal, kao što je uspostavljanje slobodne konkurencije — on se je sada pretvorio u reakcionarni ideal — ne može sada biti cilj proleterske politike, taj cilj može biti jedino potpuno uništenje konkurencije uklanjanjem kapitalizma.«[4]

Kautsky je prekinuo s marksizmom, braneći za epohu financijskog kapitala »reakcionarni ideal«, »mirnu demokraciju«, »običnu težinu ekonomskih faktora« — a jer taj ideal o b j e k t i v n o vuče natrag, od monopolističkog kapitalizma na nemonopolistički, on je reformistička prevara.

Trgovina s Egiptom (ili s kojom drugom kolonijom ili polukolonijom) »porasla bi« jače b e z vojničkog zauzimanja, bez imperijalizma, bez financijskog kapitala. Što to znači? Da bi se kapitalizam brže razvijao, ako se

[3] Kautsky: »Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund«, Nürnberg 1915, str. 72 i 76.
[4] »Financ. Kapital«, str. 567.

slobodna konkurencija ne bi ograničavala ni monopolom uopće, ni »vezama« ili ugnjetavanjem (t. j. također monopolom) financijskog kapitala ni monopolskim posjedovanjem kolonija od strane pojedinih zemalja.

Umovanje Kautskog ne može imati drugog smisla, a t a j smisao je besmislica. Recimo, da je t a k o, da bi slobodna konkurencija bez ikakvih monopola, brže razvijala kapitalizam i trgovinu. Ali što se brže razvija trgovina i kapitalizam, to je jača koncentracija proizvodnje i kapitala, koja r a đ a monopol. A monopoli su se v e ć rodili — upravo i z slobodne konkurencije! Čak i ako su sada monopoli počeli usporavati razvitak, ipak to nije dokaz za slobodnu konkurenciju, koja je nemoguća poslije toga kako je rodila monopole.

Ma kako okretali Kautskovo umovanje, ne možemo u njemu ništa naći osim reakcionarnosti i buržoaskog reformizma.

Ako popravimo to umovanje i reknemo, kao što kaže Spektator: trgovina engleskih kolonija s Engleskom razvija se sada sporije, nego s drugim zemljama — to također ne spašava Kautskog. Jer Englesku tuče t a k o đ e r monopol, t a k o đ e r imperijalizam, samo druge zemlje (Amerike, Njemačke). Poznato je, da su karteli doveli do zaštitnih carina novog, originalnog tipa: zaštićuju se (to je već Engels spomenuo u III svesku »Kapitala«) upravo oni proizvodi koji su sposobni za izvoz. Poznat je, dalje, kartelima i financijskom kapitalu svojstven sistem »izvoza u bescjenje«, »dumping«, kako kažu Englezi: u zemlji kartel prodaje svoje proizvode uz monopolistički visoku cijenu, a u inozemstvu prodaje bud zašto — da bi oslabio konkurenta, da bi svoju proizvodnju raširio do maksimuma i t. d. Ako Njemačka brže razvija svoju trgovinu s engleskim kolonijama, nego Engleska — to samo dokazuje, da je njemački imperijalizam svježiji, jači, organiziraniji, razvijeniji od engleskog, a nikako ne dokazuje »prevagu« slobodne trgovine, jer se tu ne bori slobodna trgovina protiv protekcionizma, protiv kolonijalne zavisnosti, nego se bori jedan imperijalizam protiv drugog, jedan monopol protiv drugog, jedan financijski kapital protiv drugog. Premoć njemačkog imperijalizma nad engleskim jača je ,nego zid kolonijalnih granica ili zaštitnih carina: od toga praviti »dokaz« z a slobodnu trgovinu i »mirnu demokraciju« znači vulgarnost, znači zaboraviti

osnovne oznake i svojstva imperijalizma, znači zamjenjivanje marksizma građanskim reformizmom.

Interesantno je, da je čak i buržoaski ekonomist A. Lansburgh, koji kritizira imperijalizam isto tako malograđanski kao i Kautsky, ipak naučnije obradio podatke trgovinske statistike. On ne uspoređuje samo jednu slučajno uzetu zemlju i samo kolonije sa ostalim zemljama, nego uspoređuje izvoz iz imperijalističke zemlje 1) u zemlju koja je od nje financijski zavisna, koja od nje uzajmljuje novac i 2) u zemlje, financijski nezavisne. Dobiva se ovo:

IZVOZ IZ NJEMAČKE
(milijuni maraka)

		1889	1908	Povećanje u %
U zemlje financijski zavisne od Njemačke	Rumunjska . . .	48,2	70,8	+ 47%
	Portugal	19,0	32,8	+ 73%
	Argentina . . .	60,7	147,0	+ 143%
	Brazilija	48,7	84,5	+ 73%
	Čile	28,3	52,4	+ 85%
	Turska	29,9	64,0	+ 114%
	Svega . . .	224,8	451,5	+ 92%
U zemlje financijski nezavisne od Njemačke	Velika Britanija .	651,8	997,4	+ 53%
	Francuska . . .	210,2	437,9	+ 108%
	Belgija	137,2	322,8	+ 135%
	Švicarska . . .	177,4	401,1	+ 127%
	Australija . . .	21,2	64,5	+ 205%
	Holandska Indija	8,8	40,7	+ 363%
	Svega . . .	1206,6	2264,4	+ 87%

Landsburgh nije zbrojio brojke i stoga za čudo nije primjetio, a k o te cifre išta dokazuju, da dokazuju samo p r o t i v njega, jer je izvoz u zavisne zemlje porastao i p a k b r ž e, iako ne mnogo, nego u financijski nezavisne (podvlačimo »ako«, jer Landsburghova statistika ni izdaleka nije potpuna).

Prateći vezu izvoza sa zajmovima Landsburgh piše:

»Godine 1890/91 zaključen je rumunjski zajam posredstvom njemačkih banaka, koje su već u predhodnim godinama davale na račun toga zajma. Zajam je služio uglavnom za kupovanje željezničkog materijala, koji se je dobavljao iz Njemačke. Godine 1891 njemački

izvoz u Rumunjsku iznosio je 55 milijuna maraka. Slijedeće godine pao je na 39,4 milijuna i s prekidima pao na 25,4 milijuna u g. 1900. Tek posljednjih godina ponovno je postignut nivo od 1891 g. — zahvaljujući dvama novim zajmovima.

Njemački izvoz u Portugal narastao je uslijed zajmova 1888/89 g. na 21,1 milijun (1890); zatim je u dvije slijedeće godine pao na 16,2 i 7,4 milijuna i dostigao svoj stari nivo tek 1903 g.

Još su reljefniji podatci o njemačko-argentinskoj trgovini. Uslijed zajmova 1888 i 1890 g. njemački izvoz u Argentinu dostigao je 1889 g. 60,7 milijuna. Dvije godine kasnije izvoz je iznosio svega 18,6 milijuna, manje od trećine prijašnjeg. Tek godine 1901 dostignut je i prestignut nivo od 1889 g., što je bilo u vezi s novim državnim i gradskim zajmovima, sa izdavanjem novaca za podizanje električnih poduzeća i drugim financijskim operacijama.

Izvoz u Čile narastao je zbog zajma od 1889 g. na 45,2 milijuna (1892) i zatim za godinu dana pao na 22,5 milijuna. Poslije novog zajma zaključenog posredstvom njemačkih banaka godine 1906 izvoz se je podigao na 84,7 milijuna (1907), da bi ponovno pao na 52,4 milijuna godine 1908.«[5]

Iz tih činjenica Landsburgh izvodi zabavan malograđanski moral, da je nestalan i neravnomjeran onaj izvoz koji je u vezi sa zajmovima, da nije dobro izvoziti kapital u inozemstvo, mjesto da se »prirodno« i »harmonično« razvija industrija u domovini, da Kruppa »skupo« stoje bakšiši kod inozemnih zajmova i t. d. Ali činjenice govore jasno: povećanje izvoza u p r a v o j e u vezi s lupeškim makinacijama financijskog kapitala, koji se ne brine za buržoaski moral i dere dvije kože s vola: prvo, profit od zajma, drugo, profit od i s t o g zajma, kada se troši na kupovinu Kruppovih proizvoda ili željezničkog materijala sindikata čelika i t. d.

Ponavljamo: Landsburghovu statistiku nikako ne smatramo savršenstvom, ali ju je trebalo navesti, jer je naučnija nego statistika Kautskog i Spektatora, jer Landsburgh pravilnije prilazi pitanju.

Za prosuđivanje značenja financijskog kapitala u stvari izvoza i t. d., treba znati odvojiti vezu izvoza specijalno i samo s makinacijama financijera, specijalno i samo sa prodajom kartelskih proizvoda i t. d. A uspoređivati naprosto kolonije uopće sa nekolonijama, jedan im-

[5] »Die Bank«, 1909, 2, str. 819 i dalje.

perijalizam s drugim imperijalizmom, jednu koloniju ili polukoloniju (Egipat) sa svim ostalim zemljama, znači obilaziti i zataškavati upravo b i t n o s t stvari.

Zato Kautskova teoretska kritika imperijalizma nema ništa zajedničko s marksizmom, zato je i podesna samo kao uvod u propovijedanje mira i jedinstva s oportunistima i socijal-šovinistima, jer ta kritika obilazi i zataškava upravo najdublja i najbitnija protivurječja imperijalizma: protivurječje između monopola i slobodne konkurencije koja postoji uporedo s monopolom, između gigantskih »operacija« (sa gigantskim profitima) financijskog kapitala i »poštene« trgovine na slobodnom tržištu, između kartela i trustova, s jedne strane, i nekartelirane industrije s druge strane, i t. d.

Apsolutno isti reakcionarni karakter ima i mnogo spominjana teorija ultra-imperijalizma, koju je izmislio Kautsky. Usporedite njegovo umovanje o toj temi godine 1915 i umovanje Hobsona godine 1902:

Kautsky: »... Zar ne može sadašnja imperijalistička politika biti potisnuta od nove, ultra-imperijalističke, koja će namjesto medusobne borbe nacionalnih financijskih kapitala postaviti zajedničku eksploataciju svijeta od strane internacionalno-ujedinjenog financijskog kapitala? Svakako, takva se nova faza kapitalizma može zamisliti. Da li se ona može ostvariti, za to pitanje nemamo još dovoljnih pretpostavaka.«[6]

Hobson: »Kršćanstvo, koje se je učvrstilo u nekoliko krupnih federalnih imperija, od kojih svaka ima niz neciviliziranih kolonija i zavisnih zemalja, mnogima izgleda kao najzakonitiji razvoj savremenih tendencija i uz to takav razvoj, koji bi nam ulio najviše nade na stalan mir na solidnoj bazi inter-imperijalizma.«

Ultra-imperijalizam ili nad-imperijalizam Kautsky je nazvao ono, što je 13 godina prije njega Hobson nazvao inter-imperijalizam ili među-imperijalizam. Osim što je smišljena nova mudra riječ, zamjenjivanjem jedne latinske riječce drugom, napredak »naučne« misli kod Kautskog sastoji se samo u pretenziji, da se prikaže kao marksizam ono što Hobson opisuje u bitnosti kao licemjernost engleskih popova. Poslije englesko-burskog rata bilo je sasvim prirodno, da taj visokopoštovani stalež napregne sve sile, da bi u t j e š i o engleske malograđane i radnike, koji su izgubili mnogo poginulih u južnoafričkim bojevima i koji

[6] »Neue Zeit«, 30 april, 1915 str. 144.

su morali plaćati povećane poreze, da bi se osigurali što veći profiti engleskim financijerima. A koja bi utjeha bila bolja od te, da imperijalizam nije tako rđav, da je on blizu inter- (ili ultra-) imperijalizmu, koji je kadar da osigura stalan mir? Ma kako bile dobre namjere engleskih popova i sladunjavog Kautskog, objektivni, t. j. stvarni socijalni smisao njegove »teorije« je jedan i samo jedan: najreakcionarnije tješenje masa nadama na mogućnost stalnog mira u kapitalizmu, pomoću skretanja pažnje od oštrih protivurječja i oštrih problema savremenosti na lažne perspektive nekakvog tobože novog budućeg »ultra-imperijalizma«. Prevara masa — osim toga ništa, ama baš ništa drugo, nema u Kautskovoj »marksističkoj« teoriji.

U stvari, dovoljno je da jasno usporedimo opće poznate, nepobitne činjenice, pa da se uvjerimo, koliko su lažne perspektive, koje Kautsky nastoji da sugerira njemačkim radnicima (i radnicima svih zemalja). Uzmimo Indiju, Indo-Kinu i Kinu. Poznato je, da su te tri kolonijalne i polukolonijalne zemlje sa stanovništvom od 6—7 stotina milijuna duša podvrgnute eksploataciji financijskog kapitala nekoliko imperijalističkih sila — Engleske, Francuske, Japana, Sjedinjenih Država i t. d. Uzmimo, da te imperijalističke zemlje sklope saveze, jedna protiv druge, sa ciljem da obrane ili prošire svoje posjede, interese i »sfere utjecaja« u spomenutim azijskim državama. To će biti »inter-imperijalistički ili »ultra-imperijalistički« savezi. Uzmimo, da s v e imperijalističke države sklope savez u svrhu »mirne« podjele spomenutih azijskih zemalja — to će biti »internacionalno-ujedinjeni financijski kapital«. Stvarne primjere takvih saveza imamo u historiji XX vijeka, na pr. u odnosu velesila prema Kini. Pita se, da li se »može zamisliti« ili pretpostaviti, uz uvjet, da se sačuva kapitalizam (a Kautsky pretpostavlja upravo taj uvjet), da takvi savezi ne bi bili kratkotrajni? da u njima ne bi bilo trvenja, sukoba i borbe u svakakvim i u svim mogućim oblicima?

Dosta je samo jasno postaviti to pitanje, pa da se na njega ne može drukčije odgovoriti osim sa — ne. Jer se u kapitalizmu n e može zamisliti druga baza za podjelu sfera utjecaja, interesa, kolonija i t. d., osim s n a g e učesnika u diobi, snage općeekonomske, financijske, vojne i t. d. A snaga tih učesnika u diobi mijenja se nejednoliko, jer u kapitalizmu ne može biti ravnomjernog razvoja pojedinih poduzeća, trustova, industrijskih grana, zemalja. Prije pola vijeka Njemačka je bila šaka jada, ako njezinu tadašnju kapitalističku snagu usporedimo sa snagom tadašnje Engleske; isto tako — Japan u usporedbi s Rusijom. Zar se može »zamisliti«, da će za desetdvadeset godina ostati nepromijenjeni odnosi između imperijalističkih velesila? Apsolutno se ne može zamisliti.

Stoga su »inter-imperijalistički« ili »ultra-imperijalistički« savezi u kapitalističkoj stvarnosti, a ne u vulgarnoj malograđanskoj fantaziji engleskih popova ili njemačkog »marksiste« Kautskog — u kakvoj god se formi sklopili, bilo u obliku imperijalističke koalicije protiv druge imperijalističke koalicije, bilo u obliku općeg saveza s v i h imperijalističkih velesila — n e i z b j e ž n o samo »predasi« između ratova. Mirni savezi pripravljaju ratove a i sami nastaju iz ratova, uslovljujući se međusobno, rađajući promjenu oblika mirne i nemirne borbe, i z j e d n e t e i s t e baze imperijalističkih veza i uzajamnih odnosa svjetske privrede i svjetske politike. A premudri Kautsky, da bi umirio radnike i pomirio ih sa socijal-šovinistima koji su prešli na stranu buržoazije, razdvaja iz jedinstvenog lanca jednu kariku od druge, razdvaja današnji mirni (i ultra-imperijalistički — čak ultra-ultra-imperijalistički) savez s v i j u velesila radi »smirivanja« Kine (sjetite se gušenja bokserskog ustanka) od sutrašnjeg nemirnog sukoba koji priprema prekosutra opet »mirni« opći savez za podjelu recimo Turske i t. d., i t. d. Namjesto žive povezanosti i periodâ imperijalističkog mira i periodâ imperijalističkih ratova Kautsky pruža radnicima mrtvu apstrakciju, da bi ih pomirio s njihovim mrtvim vođama.

Amerikanac Hill u predgovoru svoje »Historije diplomacije u međunarodnom razvitku Evrope« ističe ove periode najnovije historije diplomacije: 1) era revolucije; 2) ustavni pokret; 3) era »trgovačkog imperijalizma«[7] naših dana. A jedan pisac dijeli historiju »svjetske politike« Velike Britanije od 1870 g. na 4 periode: 1) azijski (borba protiv kretanja Rusije u Srednjoj Aziji u pravcu Indije); 2) afrički (otprilike 1875—1902) — borba protiv Francu-

[7] David Jayne Hill: »A history of the Diplomacy in the international development of Europe«, I, str. X.

ske radi podjele Afrike, — »Fašoda« 1898 — umalo što nije došlo do rata s Francuskom); 3) drugi azijski (ugovor s Japanom protiv Rusije) i 4) »evropski« — u glavnom protiv Njemačke.[8] »Politička čarkanja prethodnica razvijaju se na financijskoj osnovi, — pisao je još 1905 g. bankovni praktičar Riesser, ukazujući na to kako je, francuski financijski kapital, operirajući u Italiji, pripremao politički savez tih zemalja, kako se je razvijala borba Njemačke i Engleske radi Perzije, borba svih evropskih kapitala radi zajmova Kini i t. d. Eto to je ona živa stvarnost »ultra-imperijalističkih« mirnih saveza u neraskidivoj vezi s prosto-imperijalističkim konfliktima.

Kautskovo zabašurivanje najdubljih protivurječja imperijalizma, koje se neizbježno pretvara u poljepšavanje imperijalizma, nije bez posljedica i za kritiku političkih svojstava imperijalizma, koju daje taj pisac. Imperijalizam je epoha financijskog kapitala i monopola koji svagdje unose težnje za gospodstvom, a ne za slobodom. Rezultat tih tendencija je reakcija na cijeloj liniji, ma kakvo bilo političko uređenje, skrajnje pooštrenje protivurječja i na tom području. Osobito se zaoštrava i nacionalno potlačivanje i težnja za aneksijama, t. j. za rušenjem nacionalne nezavisnosti (jer aneksija nije ništa drugo, nego rušenje samoodređenja nacija). Hilferding pravilno ističe vezu imperijalizma sa pojačavanjem nacionalnog tlačenja:

Što se tiče nanovo otvorenih zemalja, — piše on — kapital koji se tamo uvozi pojačava ta protivurječja i izaziva protiv došljaka sve jači otpor naroda, kad se budi nacionalna svijest; taj otpor može lako prerasti u opasne mjere uperene protiv inozemnog kapitala. Iz temelja se revolucioniraju stari socijalni odnosi, ruši se hiljadugodišnja agrarna izoliranost »izvan-historijskih nacija«, one se uvlače u kapitalistički vrtlog. Sam kapitalizam malo po malo daje pokorenima sredstva i načine oslobođenja. I oni ističu onaj cilj, koji je nekada za evropske nacije bio nešto najviše: stvaranje jedinstvene nacionalne države, kao oruđa ekonomske i kulturne slobode. Taj pokret za nezavisnost prijeti evropskom kapitalu u njegovim najdragocjenijim područjima eksploatacije, koja obećavaju najsjajnije perspektive, i evropski kapital može održavati svoje gospodstvo samo tako, da stalno pojačava svoje vojne snage.[9]

---

[8] Schilder, op. c., str. 178.

[9] »Financ. kapital«, str. 487.

Tome treba dodati, da ne samo u novootvorenim, nego i u starim zemljama imperijalizam dovodi do aneksija, do jačanja nacionalnog tlačenja, pa prema tome, i do sve jačeg otpora. Protestirajući protiv pojačavanja političke reakcije koju vrši imperijalizam, Kautsky ostavlja u zasjenku pitanje, koje je postalo osobito aktuelno, pitanje o nemogućnosti jedinstva s oportunistima u epohi imperijalizma. Protestirajući protiv aneksija on svojim protestima daje takav oblik, koji je najmanje uvredljiv za oportuniste i koji oni mogu najlakše prihvatiti. On se obraća neposredno njemačkom slušateljstvu i uza sve to zabašuruje upravo ono najvažnije i svakidašnje, na primjer, da je Elsass i Lotaringija aneksija koju je izvršila Njemačka. Da bismo ocijenili to Kautskovo »zastranjenje misli«, uzmimo jedan primjer: Recimo, da Japanac osuđuje aneksiju Filipina koju su izvršili Amerikanci. Pita se, hoće li mnogi povjerovati, da on to čini iz neprijateljstva prema aneksijama uopće, a ne iz želje da sam anektira Filipine? I zar ne ćemo morati priznati, da se »borba« Japanaca protiv aneksija može smatrati iskrenom i politički-poštenom samo u tom slučaju, ako on ustaje protiv aneksije Koreje koju je izvršio Japan, ako zahtijeva slobodu otcjepljenja Koreje od Japana?

I teoretska analiza imperijalizma kod Kautskog i njegova ekonomska, a isto tako i politička kritika imperijalizma s k r o z su prožete duhom zabašurivanja i izglađivanja najbitnijih protivurječja, duhom, koji se apsolutno ne može pomiriti s marksizmom, težnjom da se u evropskom radničkom pokretu pod svaku cijenu sačuva uzdrmano jedinstvo s oportunizmom.

X.

Historijsko mjesto imperijalizma

Vidjeli smo da je imperijalizam po svojoj ekonomskoj bitnosti monopolistički kapitalizam. Već tim je određeno historijsko mjesto imperijalizma, jer monopol koji izrasta na osnovi slobodne konkurencije, i iz slobodne konkurencije, jest prelaz od kapitalističkog uređenja u više društveno-ekonomsko uređenje. Osobito treba istaći četiri glavna oblika monopola, ili glavne manifestacije monopolističkog kapitalizma, koje su karakteristične za epohu koju promatramo.

Prvo, monopol je izrastao iz koncentracije proizvodnje na vrlo visokom stupnju njezinog razvoja. To su monopolistički savezi kapitalista, karteli, sindikati, trustovi. Vidjeli smo, koju golemu ulogu igraju oni u savremenom privrednom životu. U početku XX vijeka oni su potpuno prevladali u najrazvijenijim zemljama, pa iako su prvi koraci na putu karteliranja bili ranije učinjeni u zemljam s visokom zaštitnom carinom (Njemačka, Amerika), u Engleskoj se sa njezinim sistemom slobodne trgovine tek nešto kasnije pojavila ista osnovna činjenica: rađanje monopola iz koncentracije proizvodnje.

Drugo, monopoli su doveli do pojačanog zauzimanja najvažnijih izvora sirovina, osobito kod osnovne i najviše kartelirane industrije kapitalističkog društva: kamenougljene i metalurgijske. Monopolističko posjedovanje najvažnijih izvora sirovina strašno je povećalo vlast krupnog kapitala i pooštrilo protivurječje između kartelirane i nekartelirane industrije.

Treće, monopol je izrastao iz banaka. One su se od skromnih posredničkih poduzeća pretvorile u monopoliste financijskog kapitala. Nekih tri do pet najkrupnijih banaka, koje bilo najrazvijenije kapitalističke nacije, ostvarilo je »personalnu uniju« industrijskog i bankovnog kapitala, koncentriralo je u svojim rukama raspolaganje milijardama i milijardama, koje sačinjavaju veći dio kapitala i novčanih prihoda cijele zemlje. Financijska oligarhija, koja prekriva gustom mrežom odnosa zavisnosti sve bez iznimke ekonomske i političke ustanove savremenog bužoaskog društva, — to je najreljefnija pojava toga monopola.

Četvrto, monopol je izrastao iz kolonijalne politike. Mnogobrojnim »starim« motivima kolonijalne politike financijski kapital dodao je borbu za izvore sirovina, za izvoz kapitala, za »sfere utjecaja« — t. j. sfere unosnih poslova, koncesija, monopolističkih profita i t. d. — na koncu za privredni teritorij uopće. Na primjer, kad su evropske sile svojim kolonijama zapremale deseti dio Afrike, kako je to bilo još 1876 g., tada se je kolonijalna politika mogla razvijati nemonopolistički, tako reći po tipu »slobodno-prisvajačkog« zauzimanja zemalja. Ali kada je 9/10 Afrike bilo zauzeto (1910 g.), kad je cijela zemaljska kugla bila podijeljena — neizbježno je nastupila era monopolističkog posjedovanja kolonija, pa prema tome i osobito zaoštrene borbe za podjelu i ponovnu podjelu svijeta.

Opće je poznato, koliko je monopolistički kapitalizam pooštrio sva protivurječja kapitalizma. Dosta je spomenuti skupoću i pritisak kartela. To zaoštravanje protivurječja najjača je pokretna snaga prelazne historijske periode, koja je započela s konačnom pobjedom svjetskog financijskog kapitala.

Monopoli, oligarhija, težnje za gospodstvom mjesto težnja za slobodom, eksploatacija sve većeg broja malih i slabih nacija od šačice najbogatijih i najjačih nacija — iz svega toga su nastale one odlike imperijalizma, koje nas primoravaju, da ga karakteriziramo kao parazitski ili trulеći kapitalizam. Stvaranje »države-rentijera«, države-lihvara, čija buržoazija sve više živi od izvoza kapitala i »rezanja kupona«, sve se reljefnije pokazuje kao jedna od tendencija imperijalizma. Bilo bi pogrešno misliti, da ta tendencija k trulenju isključuje brzi porast kapitalizma; ne, pojedine industrijske grane, pojedini slojevi buržoazije pokazuju u epohi imperijalizma, u većoj ili manjoj mjeri, sad jednu, sad drugu od tih tendencija. U cjelini kapitalizam raste neusporedivo brže nego prije, ali taj porast ne samo da je uopće neravnomjerniji, nego se ta neravnomjernost pokazuje i posebno u trulenju zemalja najjačih kapitalom (Engleska).

O brzini ekonomskog razvoja Njemačke, autor studije o njemačkim krupnim bankama, Riesser, veli:

»Ne baš suviše spori napredak predhodne epohe (1848—1870) odnosi se prema brzini razvoja cijele njemačke privrede, i posebno njezinih banaka, u ovoj epohi (1870—1905) približno onako, kao brzina poštanskih kola dobrog starog vremena prema brzini savremenog automobila, koji tako juri, da je opasan i za bezbrižnog pješaka i za one koji se i sami voze automobilom«.

Financijski kapital koji je tako neobično brzo narastao, upravo zato, što je tako brzo narastao, nije daleko od toga, da prede na »mirnije« posjedovanje kolonija, koje se mogu uzeti od bogatijih nacija i to ne samo mirnim sredstvima. A u Sjedinjenim Državama ekonomski razvoj posljednjih decenija tekao je još brže nego u Njemačkoj, i upravo zahvaljujući tome pokazale su se osobito jasno parazitske crte najnovijeg američkog kapitalizma. S druge strane, uspoređivanje tobože republikanske američke buržoazije s monarhističkom japanskom ili njemačkom pokazuje, da u epohi imperijalizma u najvećoj mjeri slabi najkrupnija politička razlika — ne zato što ona ne bi uopće bila važna, nego zato što se u svim tim slučajevima radi o buržoaziji s određenim crtama parazitizma.

Monopolski-veliki profiti kapitalista jedne od mnogih industrijskih grana, jedne od mnogih zemalja i t. d. daju im ekonomsku mogućnost da potkupljuju pojedine slojeve radnika, a privremeno i dosta znatnu manjinu radnika, privlačeći ih na stranu buržoazije određene industrijske grane ili određene nacije protiv ostalih. I sve jači antagonizam imperijalističkih nacija radi podjele svijeta pojačava tu težnju. Tako se stvara veza imperijalizma s oportunizmom, koja se je pokazala najranije i najjače u Engleskoj zato, što su se neke imperijalističke odlike razvoja ovdje pokazale kudikamo ranije nego u drugim zemljama. Neki pisci, na primjer L. Martov, vole da pređu preko činjenice, da je imperijalizam u vezi s oportunizmom u radničkom pokretu — činjenice koja sada osobito snažno udara u oči — služeći se ovakvim »službeno-optimističkim« (u duhu Kautskog i Huysmansa) umovanjima: stvar protivnika kapitalizma bila bi beznadna, kad bi baš najrazvijeniji kapitalizam vodio jačanju oportunizma ili kad bi baš najbolje plaćeni radnici bili skloni oportunizmu i t. d. Ne treba se varati u pogledu značenja takvog »optimizma«: to je optimizam u pogledu oportunizma, to

je optimizam koji služi za prikrivanje oportunizma. To što se oportunizam razvija neobično brzo i neobično odvratno, u stvari nipošto nije garancija njegove sigurne pobjede, kao što i brzina razvoja opakog čira na zdravom organizmu može samo ubrzati da se čir provali, da se organizam oslobodi čira. U tom su pogledu najopasniji oni ljudi, koji ne žele da shvate, da je borba protiv imperijalizma pusta i lažna fraza, ako nije neraskidivo povezana s borbom protiv oportunizma.

Iz svega što smo rekli o ekonomskoj bitnosti imperijalizma izlazi, da ga treba karakterizirati kao prelazni ili točnije umirući kapitalizam. Izvanredno je poučno u tome pogledu, što buržoaski ekonomisti koji opisuju najnoviji kapitalizam, obično upotrebljavaju izraze: »preplitanje«, »odsustvo izoliranosti« i t. d.; banke su »poduzeća koja po svojim zadaćama i po svom razvoju nemaju čisto privatno-gospodarski karakter, nego sve više izlaze iz sfere privatno-gospodarskog reguliranja«. I isti taj Riesser, koji je napisao te riječi, neobično ozbiljno izjavljuje, da se »nisu ostvarila« »predskazivanja« marksista o »podruštvljenju«!

Šta znači ta riječ »preplitanje«? Od procesa koji se vrši pred našim očima ona ističe samo onu karakteristiku koja najviše upada u oči. Ona pokazuje da promatrač broji pojedino drveće a ne vidi šume. Ona ropski kopira ono što je vanjsko, slučajno, kaotično. Ona nam u promatraču otkriva čovjeka, koji se guši u sirovom materijalu i apsolutno ne razumije njegova smisla i značenja. »Slučajno se isprepliću« posjedovanja dionica, odnosi privatnih vlasnika. Ali ono što je podloga toga preplitanja — ono što sačinjava njegovu osnovu, to su društveni odnosi proizvodnje koji se mijenjaju. Kad krupno poduzeće postane gigantsko i kada na osnovu tačnog proračuna masovnih podataka planski organizira nabavku prvobitnih sirovina u razmjeru $^2/_3$ ili $^3/_4$ svega što je potrebno za desetke milijuna stanovništva; kad se sistematski organizira prevoz tih sirovina u najzgodnije točke proizvodnje, koje su gdjekada jedna od druge udaljene stotine i hiljade kilometara; kada se iz jednog središta upravlja svima stadijima sukcesivne prerade materijala, sve dok se ne dobije čitav niz raznolikih gotovih produkata; kada se po jednom planu vrši podjela tih produkata na desetke i stotine milijuna potrošača (američki »Petrolejski trust«

prodaje petrolej i u Americi i u Njemačkoj) — onda je očigledno da se pred našim očima vrši podruštvljenje proizvodnje, a nikako prosto »preplitanje«, da su privatnogospodarski odnosi ljuska koja više ne odgovara sadržaju, koja neizbježno mora da trune, ako se umjetno bude odlagalo njezino odstranjivanje — koja može ostati u stanju trulenja relativno dugo vrijeme (u najgorem slučaju, ako se otegne liječenje oportunističkog čira, ali koja će uza sve to biti neizbježno odstranjena.

Oduševljeni obožavatelj njemačkog imperijalizma, Schulze-Gaevernitz, kliče:

»Ako njemačkim bankama u posljednoj liniji upravlja tuce osoba, njihova je važnost već sada važnija za sreću naroda, nego djelatnost većine državnih ministara« (ovdje je zgodnije zaboraviti »preplitanje bankara, ministara, industrijalaca, rentijera...) ...»Ako promislimo do kraja o razvoju tih tendencija, koje smo vidjeli, izlazi: novčani kapital nacije ujedinjen u bankama; banke međusobno povezane u kartel; kapital nacije koji traži svoje plasiranje dobio je oblik vrijednosnih papira. Tada se ostvaruju genijalne riječi Saint-Simona: »Sadašnja anarhija u proizvodnji, koja odgovara toj činjenici, da odvijanje ekonomskih odnosa nije jednoliko regulirano, mora ustupiti mjesto organizaciji proizvodnje. Proizvodnjom ne će upravljati izolirani poduzetnici, nezavisni jedan od drugog, koji ne znaju ljudskih ekonomskih potreba; ta će stvar biti u rukama stanovite društvene ustanove. Centralni komitet uprave, koji će biti u mogućnosti da s višeg stanovišta ima pregled širokog područja socijalne ekonomije, regulirat će je tako, kako je to korisno za cijelo društvo i predavati sredstva proizvodnje u ruke koje tome najbolje odgovaraju, a osobito će se brinuti o stalnoj harmoniji između proizvodnje i potrošnje. Postoje organizacije, koje su u krug svojih zadaća uključile stanovitu organizaciju privrednog posla, to su: banke.« Mi smo još daleko od ostvarenja tih Saint-Simonovih riječi, ali se već nalazimo na putu njihovog ostvarenja: marksizam, drukčiji nego što ga je zamišljao Marx, ali samo po obliku drukčiji.«[1]

Nema šta: lijepo »opovrgnuće« Marxa, koje ide korak natrag od točne Marksove naučne analize k slutnji — makar genijalnoj, ali ipak samo slutnji Saint-Simona.

Cijena Din 10.—